

ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
ПОЛТАВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ
Серія «Економічні науки»

Випуск 4(114), 2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Головний редактор:

Н. С. Педченко, доктор економічних наук, професор, перший проректор Полтавського університету економіки і торгівлі.

Заступник головного редактора:

Н. В. Карпенко, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу Полтавського університету економіки і торгівлі.

Відповідальний редактор:

М. М. Іваннікова, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу Полтавського університету економіки і торгівлі.

Редакційна колегія серії «Економічні науки»:

В.В. Божкова, д.е.н., професор Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка.

О.В. Бондар-Підгурська, д.е.н., доцент Полтавського університету економіки і торгівлі.

І.М. Боярко, д.е.н., доцент Університету банківської справи.

О.В. Гасій, к.е.н., доцент Полтавського університету економіки і торгівлі.

Т.П. Гудзь, д.е.н., професор Полтавського університету економіки і торгівлі.

Т.А. Костишина, д.е.н., професор Полтавського університету економіки і торгівлі.

С.В. Леонов, д.е.н., професор Сумського державного університету.

В.В. Лісіца, к.е.н., доцент Полтавського університету економіки і торгівлі.

В.І. Перебийніс, д.е.н., професор Полтавського університету економіки і торгівлі.

Ю.М. Петрушенко, д.е.н., професор Сумського державного університету.

М.Є. Рогоза, д.е.н., професор Полтавського університету економіки і торгівлі.

Н.І. Савицька, д.е.н., професор Державного біотехнологічного університету.

Ю.В. Стрілець, д.е.н., доцент Полтавського університету економіки і торгівлі.

Л.М. Шимановська-Діанич, д.е.н., професор Полтавського університету економіки і торгівлі.

М. Джвигол-Барош, доктор економіки, професор Сілезького технологічного університету в Глівіце, Польща.

Х. Джвигол, доктор економіки, професор Сілезького технологічного університету в Глівіце, Польща.

О. Кузіор, доктор гуманітарних наук, науковий співробітник Сілезького технологічного університету в Глівіце, Польща.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:

Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення
№ 1555 від 09.05.2024 року.

Ідентифікатор медіа: R30-04060

Затверджено відповідно до рішення вченої ради
Вищого навчального закладу Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»
(протокол від 27.11.2024 р. № 14)

Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки»
включено до переліку наукових фахових видань України в галузі економічних наук (категорія «Б»)
на підставі Наказу МОН України від 15 квітня 2021 року № 420 (додаток 3)

Галузь науки: економічні.

Спеціальності: 051 – Економіка; 071 – Облік і оподаткування;
072 – Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок;
073 – Менеджмент; 075 – Маркетинг; 076 – Підприємництво та торгівля;
292 – Міжнародні економічні відносини.

Збірник включений до міжнародних наукометричних баз даних:
Index Copernicus, Google Scholar

Електронна сторінка видання: www.puet.poltava.ua/index.php/economics
DOI: 10.37734/2409-6873

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою
програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

© Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі», 2024
© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2024

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА

Боженко В. В., Росенко О. В.

МІЖГАЛУЗЕВИЙ АНАЛІЗ СХИЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ
ДО ПРОТИПРАВНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....7

Дрозд О. М.

ОЦІНКА ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕХНІЧНИХ КУЛЬТУР
В УКРАЇНІ.....12

Кирич Н. І., Суржиков І. Ф., Кунпан Т. С.

ВПЛИВ ЧАТ-БОТІВ НА ЯКІСТЬ ПОСЛУГ
У РЕСТОРАННОМУ БІЗНЕСІ.....17

Реслер М. В., Бродович Ю. Р., Фордзюн Ю. І.

ОХОРОНА ПРАЦІ ЯК ЕЛЕМЕНТ БІЗНЕС-СТРАТЕГІЇ
НА ПІДПРИЄМСТВАХ.....23

ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ

Лукановська І. Р.

ВНУТРІШНІЙ ТА ЗОВНІШНІЙ КОНТРОЛЬ В КОМП'ЮТЕРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ:
ПРОГРАМНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА КОМПОНЕНТНИЙ ПІДХІД.....27

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА, СТРАХУВАННЯ ТА ФОНДОВИЙ РИНОК

Гасій О. В., Гудзь Т. П., Кононенко Ж. А.,

Перебийніс В. І., Кононенко О. А.

ФІНАНСОВА ОЦІНКА СТІЙКОСТІ МУНІЦИПАЛЬНОГО БЮДЖЕТУ
ЯК ІНСТРУМЕНТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ.....32

Педченко Н. С., Прасолова С. П., Яріш О. В.

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ:
АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ41

МЕНЕДЖМЕНТ

Бас І. О., Лісовська Л. С.

СИСТЕМНІСТЬ ТА СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ В УПРАВЛІННІ
ІННОВАЦІЙНИМИ ПРОЦЕСАМИ ПІДПРИЄМСТВ.....47

Олійник І. В.

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ САМОМЕНЕДЖМЕНТУ
В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ РОБОЧОГО СЕРЕДОВИЩА.....52

Чернецька О. В., Губарик О. М.,

Федоришин Б. В., Сіренко Є. В.

МІСЦЕ ОБЛІКОВО-ІНФОРМАЦІЙНОГО РЕСУРСУ
В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТА ПІДПРИЄМНИЦТВА.....59

МАРКЕТИНГ

Руденко М. В., Устік Т. В., Кукса В. М., Радзіховська Ю. М., Шульга П. М. ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ БРЕНДИНГ ЧЕРКАЩИНИ, ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОВОЄННОГО МАРКЕТИНГУ РЕГІОНУ.....	63
Устьян О. Ю. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ B2B МАРКЕТИНГУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ.....	71

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Король М. М., Дуран В. І. ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ СВІТОВИХ ФІНАНСОВИХ КРИЗ.....	76
Король М. М., Куліковська І. В., Нам'як Ю. Ю. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАГАТОНАЦІОНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	84
Шинкар В. А., Теплова Л. І. ЕКОНОМІЧНІ МОЖЛИВОСТІ І ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ ВСТУПНИХ ПЕРЕГОВОРІВ З ЄВРОСОЮЗОМ.....	90

ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ

Тарасенко С., Карінцева О., Дурановсеї В., Біловол А., Петрова А. МОДЕЛЬ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА CHATGPT ДЛЯ ПЕРСОНАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ОСВІТІ.....	96
Карпенко Н. В., Педченко Н. С., Іваннікова М. М., Бірта Г. О., Стрілець В. Ю. ЕМПІРИЧНІ МЕТОДИ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ – ТЕОРІЯ І ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД.....	108

CONTENTS

ECONOMY

Victoria Bozhenko, Olexandr Roienko

CROSS-SECTORAL ANALYSIS OF THE SUSCEPTIBILITY
OF COMPANIES TO ILLEGAL ECONOMIC ACTIVITY.....7

Oleksandr Drozd

ASSESSMENT OF THE EXPORT POTENTIAL OF TECHNICAL CROPS
IN UKRAINE.....12

Nataliia Kyrnis, Ihor Surzhykov, Taras Kunpan

THE IMPACT OF CHAT-BOTS ON THE QUALITY OF SERVICES
IN THE RESTAURANT BUSINESS.....17

Maryna Resler, Yuriy Brodovych, Yurii Forziun

OCCUPATIONAL SAFETY AS AN ELEMENT OF BUSINESS STRATEGY
AT ENTERPRISES.....23

ACCOUNTING AND TAXATION

Iryna Lukanovska

INTERNAL AND EXTERNAL CONTROL IN THE COMPUTER ENVIRONMENT:
SOFTWARE AND THE COMPONENT APPROACH.....27

FINANCE, BANKING, INSURANCE AND THE STOCK MARKET

**Olena Hasii, Tetiana Gudz, Zhanna Kononenko,
Vasil Perebyynis, Oleg Kononenko**

FINANCIAL ASSESSMENT OF THE SUSTAINABILITY OF THE MUNICIPAL BUDGET
AS A TOOL FOR SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE STATE.....32

Natalia Pedchenko, Svitlana Prasolova, Olena Yarich

FINANCIAL PROVISION OF SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT
OF UKRAINE: CURRENT ASPECTS.41

MANAGEMENT

Bas Ihor, Lidiya Lisovska

THE SYSTEMATICITY AND STRATEGIC PLANNING IN THE MANAGEMENT
OF INNOVATIVE PROCESSES OF ENTERPRISES.47

Ihor Oliynyk

USE OF SELF-MANAGEMENT METHODS IN THE CONTEXT
OF DIGITALISATION OF THE WORK ENVIRONMENT.....52

**Olga Chernetska, Olga Gubaryk,
Bohdan Fedoryshyn, Yevhen Sirenko**

THE PLACE OF THE ACCOUNTING AND INFORMATION RESOURCE
IN THE SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE ENTITY.....59

MARKETING

**Mykola Rudenko, Tatyana Ystik, Valentyna Kyksa,
Yulia Radzihovska, Palvo Shylga**

TERRITORIAL BRANDING OF CHERKASY AS A TOOL
OF POST-WAR MARKETING OF THE REGION.....63

Oleksandr Ustian

THEORETICAL BASIS OF B2B MARKETING AT THE CURRENT STAGE
OF DEVELOPMENT.....71

INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Maryna Korol, Volodymyr Duran

ECONOMIC ESSENCE AND CAUSES OF GLOBAL FINANCIAL CRISES.....76

Maryna Korol, Iryna Kulikovska, Yurii Namyak

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF COMMERCIAL ACTIVITIES
OF MULTINATIONAL ENTERPRISES.....84

Viktor Shynkar, Liudmyla Teplova

ECONOMIC OPPORTUNITIES AND PROBLEMS OF UKRAINE
IN THE CONTEXT OF ACCESSION NEGOTIATIONS WITH THE EU.....90

EDUCATIONAL ACTIVITY

**Svitlana Tarasenko, Oleksandra Karintseva, Wojciech Duranowski,
Artem Bilovol, Anastasia Petrova**

MODEL OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND CHATGPT USE
FOR STUDY PERSONALIZATION IN HIGHER EDUCATION.....96

**Nataliya Karpenko, Nataliia Pedchenko, Maryna Ivannikova,
Habriel Birta, Viktoriia Strilets**

EMPIRICAL METHODS OF SCIENTIFIC RESEARCH –
THEORY AND PRACTICAL EXPERIENCE.....108

ЕКОНОМІКА

УДК 338.2:328.185

DOI: <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2024-4-1>МІЖГАЛУЗЕВИЙ АНАЛІЗ СХИЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ
ГОСПОДАРЮВАННЯ ДО ПРОТИПРАВНОЇ
ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ¹

В. В. БОЖЕНКО

кандидат економічних наук, доцент;

О. В. РОЄНКО

аспірант,

Сумський державний університет

Анотація. Мета статті полягає в кластеризації галузей економічної діяльності за рівнем їх схильності до мінізації та корупції у розрізі країн Європейського Союзу. **Методика дослідження.** Досягнення поставленої у статті мети здійснено за допомогою таких методів дослідження: логічного узагальнення, аналізу та синтезу, методу *k*-середніх, а також ієрархічної кластеризації шляхом побудови деревоподібної структури кластерів. **Результати.** Розроблено науково-методичний підхід до кластеризації видів економічної діяльності за потенційною їх можливістю до мінізації та корумпізації на основі 9 попередньо відібраних індикаторів. Об'єктом дослідження обрано 27 країн Європейського Союзу. За результатами емпіричних розрахунків обґрунтовано доцільність виокремлення 2-х кластерів видів економічної діяльності залежно від їх потенціалу до протиправної діяльності. **Практична значущість результатів дослідження.** Розробка методичного підходу до кластеризації видів економічної діяльності за рівнем їх схильності до протиправної економічної діяльності в країнах ЄС є критично важливою для покращення управління ризиками, адаптації регуляторних політик, підвищення довіри та сприяння співпраці в боротьбі з незаконною економічною діяльністю.

Ключові слова: кластеризація, галузі економічної діяльності, корупція, тіньова економіка, державне регулювання економіки.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Тіньова економіка, у поєднанні з поширеною проблемою корупції, створює значні виклики для економічного розвитку, управління та соціальної справедливості. Розуміння тіньової економіки та корупції вимагає багатогранного підходу, що охоплює економічну теорію, соціологічні дослідження та сучасну аналітику даних. Тіньова діяльність може варіюватися від дрібного ухилення від сплати податків та неформальної праці до масштабної організованої злочинності та політичної корупції. Наслідки такої діяльності є системно значущими і призводять до втрати державних доходів, спотворення конкуренції та підризу довіри до інституцій. Більше того, корупція загострює ці проблеми, сприяючи продовженню та розширенню тіньової діяльності, створюючи замкнене коло, яке підриває економічний та соціальний прогрес. Корупція та незаконна фінансова діяльність суттєво відрізняються

в різних секторах та регіонах. Деякі наукові праці та звіти висвітлюють ці відмінності, визначаючи конкретні сектори та географічні регіони, де така діяльність є найбільш поширеною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із ключових закономірностей в економічній системі, яка була досліджена та емпірично доведена вперше Дж. Саксом і А. Уорнером [8], є «прокляття природних ресурсів», одним із основних проявів якого є тісна позитивна кореляція між природними ресурсами та корупцією. С. Шарма та Р. Мішра [9] обґрунтовують, що вирішальну роль при розподілі прав на видобуток корисних копалин і концесій належить посадовим особам, які можуть брати хабарі в обмін на надання прав на цінні родовища корисних копалин або отримати кращі умови контракту.

Із-за шахрайства та корупції система охорони здоров'я в світі у середньому щороку втрачає близько 455 мільярдів доларів із 7,35 трильйонів доларів або 6,2 % від загального обсягу. Дані

¹ Роботу виконано в межах науково-дослідної теми, що фінансується за рахунок коштів державного бюджету (номер державної реєстрації 0122U000783).

збитки виникають у результаті недоброчесної поведінки на рівні державних органів влади, приватних компаній або окремих пацієнтів. За оцінками Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) [6], 45 % громадян світу вважають, що сектор охорони здоров'я є корумпований або дуже корумпований.

Машинобудування, електронна та автомобільна промисловість передбачають складні ланцюжки постачання з численними компонентами. Фахівці U4 Антикорупційного ресурсного центру [10] зазначають, що для сфери машинобудування характерним є багатоетапність проекту, до якого залучені кілька управлінських команд. Ця технологічна складність може створювати можливості для корупційних практик, а саме недоброчесне проведення тендерних закупівель, хабарництво за лобіювання контрактів і відкати від постачальників.

Будівельна галузь часто передбачає значні фінансові операції, складні проекти та велику кількість зацікавлених сторін, що може створити численні можливості для корупційних дій. За оцінками експертів Світового економічного форуму [11] загальна сума збитків від корупції в будівництві коливається від 10 % до 30 % вартості проекту і навіть до 45 % у країнах, що розвиваються.

Оскільки більшість форм корупції зазвичай пов'язані з фінансовими транзакціями між однією особою чи установою та іншою, багато корупційних схем відбуваються за посередництва банків або інших фінансових установ. Корупція може виникнути під час надання позик і кредитів, коли службовці банку можуть брати хабарі за схвалення позик некваліфікованим заявникам, пропонуючи пільгові ставки або маніпулюючи кредитними оцінками. На основі аналізу 7235 банків з 160 країн протягом 2000–2016 рр. емпірично доведено, що корупція збільшує обсяг банківського кредитування, проте негативно впливає на рівень рентабельності банку та підвищує рівень банківських ризиків [1].

Проведений поглиблений аналіз наукової літератури щодо залученості окремих суб'єктів господарювання є певної сфери економіки засвідчив наявність фрагментарних досліджень. У межах даного дослідження запропоновано комплексний підхід до оцінювання галузей економічної діяльності залежно від рівня їх залученості до протиправної економічної та фінансової діяльності.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою даного дослідження є кластеризація галузей економічної діяльності за рівнем їх схильності до тінізації та корупції у розрізі країн Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Незаконна економічна діяльність може стати серйозною проблемою для суб'єктів

господарювання, які ведуть бізнес у різних країнах ЄС. Ця діяльність, яка включає такі практики, як ухилення від сплати податків, відмивання грошей, контрабанда та тіньова економіка, посилює прояви недоброчесної конкуренції, сприяє появі структурних диспропорцій в розвитку національних економік та загалом ускладнює процедуру регулювання різноманітних економічних систем. Для бізнесу така незаконна діяльність може призвести до серйозних юридичних, фінансових та репутаційних ризиків, а також до операційної неефективності. Різнomanітність законів та правозастосування в країнах-членах ЄС додає ще більшої складності, що робить вкрай важливим для компаній розуміння та усунення потенційних ризиків, пов'язаних з незаконною економічною діяльністю, при розширенні або веденні діяльності в регіоні.

Більше третини компаній в ЄС (35 %) вважають корупцію «дуже серйозною» або «досить серйозною» проблемою при веденні бізнесу в своїй країні. До опитування було залучено 12 875 підприємств з різних галузей економіки з ЄС. Складність адміністративних процедур, мінливе законодавство та політика, а також податкові ставки є основними проблемами, з якими стикаються компанії при веденні бізнесу в своїй країні.

Ставлення до корупції як серйозної проблеми при веденні бізнесу значно відрізняється між країнами ЄС (рис. 1). Найбільший відсоток компаній, які вважають корупцію «дуже вагомою» або «досить вагомою» проблемою, спостерігається в Румунії (75 %), Греції (74 %) та на Кіпрі (72 %). У той же час найменша частка таких компаній зафіксована в Данії (6 %), Естонії (7 %) та Ірландії (7 %).

Кластеризація дозволяє ідентифікувати та врахувати специфічні особливості різних секторів та видів діяльності, які пов'язані між собою в контексті незаконної поведінки. У межах даного дослідження буде проаналізовано 6 ключових галузей економіки, суб'єкти господарювання яких можуть бути залучені до протиправної економічної діяльності. В основу вибору видів економічної діяльності обрано європейську класифікацію NACE (European standard classification of productive economic activities), а саме:

- енергетична, гірничодобувна, нафтогазова, хімічна промисловість (ЕГНХ);
- охорона здоров'я та фармацевтика (ОЗФ);
- машинобудування та електроніка, автотранспорт (МЕА);
- телекомунікації та інформаційні технології (ТІТ);
- проектування та будівництво (ПБ);
- фінансові послуги, банківська справа та інвестиції (ФПБСІ).

Для кластеризації видів економічної діяльності за потенційною їх можливістю до тінізації та корупції обрано програмне забезпечення

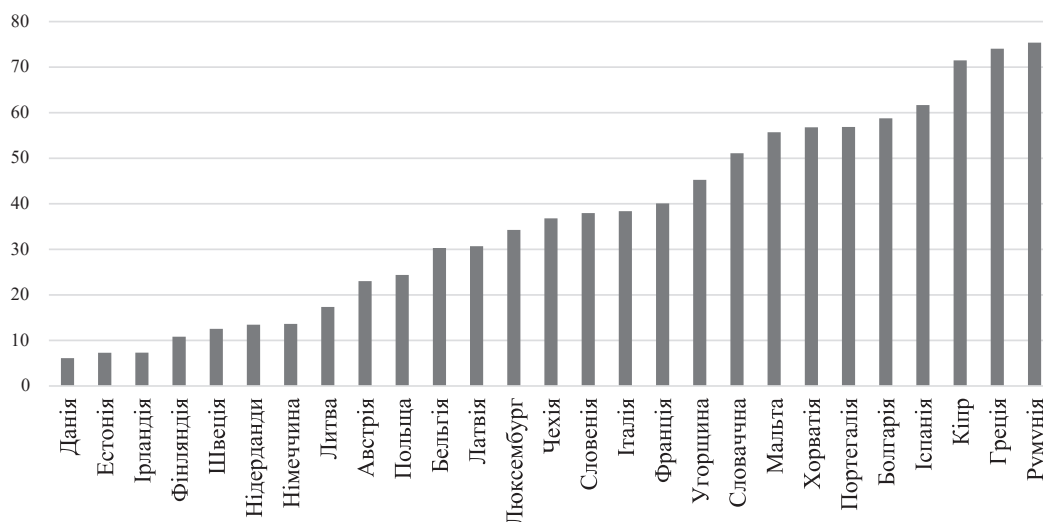

Рис. 1. Частка суб'єктів господарювання, які розглядають корупцію як «дуже вагому» або «досить вагому» проблему при веденні бізнесу станом на 2023 рік, % опитаних

Джерело: складено на основі даних Європейської Комісії [5]

Orange Data Mining [3, 4], яке було розроблено групою науковців з Університету Любляни.

Першим етапом запропонованого науково-методичного підходу є вибір індикаторів і критеріїв для кластеризації видів економічної діяльності країн за їх схильністю до тінізації та корупції. Для визначення однорідних груп країн за рівнем їх схильності до протиправної економічної діяльності запропоновано обрати наступні індикатори: Q1 (суб'єкти господарювання, які вважають корупцію вагомою проблемою при веденні бізнесу у відповідній країні (% від опитаних респондентів)); Q2_1 (суб'єкти господарювання, які вважають відкати поширеним явищем в економіці (% від опитаних респондентів)); Q2_2 (суб'єкти господарювання, які вважають хабарі поширеним явищем в економіці (% від опитаних респондентів)); Q2_3 (суб'єкти господарювання, які вважають податкове шахрайство або несплату ПДВ поширеним явищем в економіці (% від опитаних респондентів)); Q2_4 (суб'єкти господарювання, які вважають надання подарунка або поїздки в обмін на послугу поширеним явищем в економіці (% від опитаних респондентів)); Q2_5 (суб'єкти господарювання, які вважають підтримку друзів та/або членів сім'ї в бізнесі поширеним явищем в економіці (% від опитаних респондентів)); Q2_6 (суб'єкти господарювання, які вважають фінансування політичних партій в обмін на державні контракти або вплив на формування політики поширеним явищем в економіці (% від опитаних респондентів)); Q2_7 (суб'єкти господарювання, які вважають існування конфлікту інтересів шляхом надання прилевійованих прав друзям та/або членам сім'ї поширеним явищем у державних установах (% від опитаних респондентів)); Q8 (суб'єкти господарювання, які зустрі-

чалися з випадками вимагання грошових коштів, подарунку або додаткових послуг в обмін на отримання державної послуги або дозволу (% від опитаних респондентів, які безпосередньо приймали участь в процедурах державних закупівель)).

Наступним етапом науково-методичного підходу є попередня обробка статистичних даних, що включає очищення та перевірка даних (усунення пропущених значень, перевірка на достовірність) та нормалізація даних (зведення різних показників до єдиної шкали для порівняння).

Вагомим етапом науково-методичного підходу є вибір методу кластеризації. У межах даного дослідження було обрано метод k-середніх (k-means), ієрархічну кластеризацію шляхом побудови деревоподібної структури кластерів.

Практичне застосування методу k-середніх для кластеризації видів економічної діяльності на основі 9 попередньо відібраних індикаторів засвідчило, що найбільш доцільним є виокремлення 2 кластерів (рис. 2). Коефіцієнт силуету у

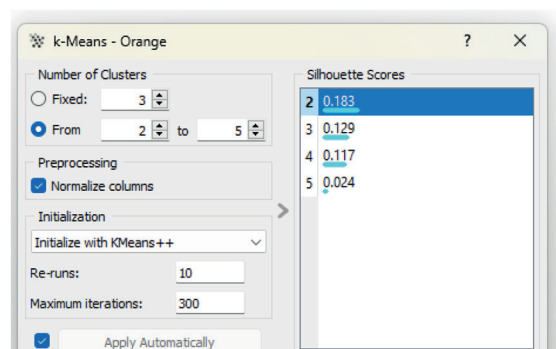

Рис. 2. Проміжні результати кластеризації методом k-середніх видів економічної діяльності

Джерело: власна розробка

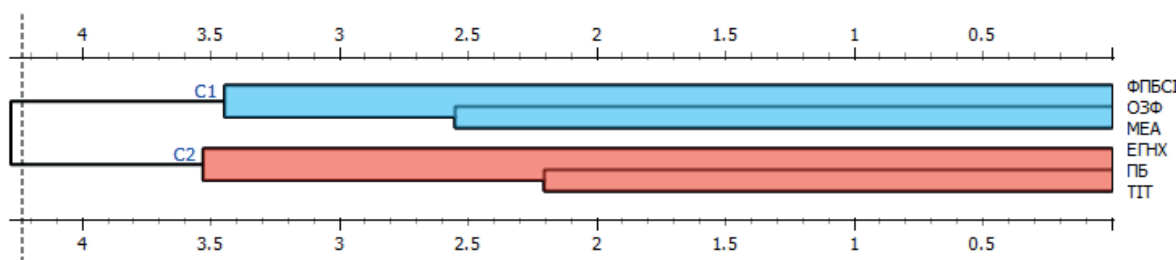

Рис. 3. Деревоподібна структури кластерів видів економічної діяльності за рівнем їх схильності до протиправної економічної діяльності

Джерело: власна розробка

кластеризації (silhouette score) має найвище значення (0,183 ум.од.) за умови формування 2 кластерів. Варто відзначити, що значення даного коефіцієнта є близьким до 0, тому це свідчить про індиферентність кластерів, тобто відстань між кластерами не є значущою.

На основі базових налаштувань, що представлені на рисунку 2, сформовано 2 кластери видів економічної діяльності залежно від їх потенціалу до протиправної діяльності (рис. додаток) :

– до першого кластеру (середнє значення silhouette score 0,581 ум. од.) включено галузі із нижчим ризиком появи виникнення корупції та тіньової економічної діяльності: охорона здоров'я та фармацевтика; машинобудування та електроніка, автотранспорт; фінансові послуги, банківська справа та інвестиції.

– до другого кластеру (середнє значення silhouette score 0,507 ум. од.) віднесено галузі із вищим ризиком виникнення корупції та тіньової економічної діяльності: енергетика, гірничодобувна, нафтогазова, хімічна; проектування та будівництво; телекомунікації та інформаційні технології.

Значення silhouette score для обох кластерів є вищим за 0,5 ум. од., що дозволяє стверджувати про помірну якість сформованих кластерів, тобто дані згруповано достатньо добре, але кластери значною мірою не відрізняються один від одного.

Результати ієрархічної кластеризації шляхом побудови деревоподібної структури кластерів подано на рисунку 3.

Таким чином, розроблений науково-методичний підхід до кластеризації видів економічної діяльності за рівнем їх схильності до протиправної економічної діяльності дозволяє систематично оцінювати ризики, пов'язані з різними секторами економіки, а також ідентифікувати найбільш уразливі галузі, що підлягають високій ймовірності незаконної діяльності, і вжити необхідних заходів для їх захисту. Розробка методичного підходу сприяє координації зусиль між країнами ЄС у боротьбі з протиправною економічною діяльністю. Спільні ініціативи можуть бути розроблені на основі кластеризації, що дозволяє краще обмінюватися інформацією та досвідом у цій сфері.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Розробка методичного підходу до кластеризації видів економічної діяльності за рівнем їх схильності до протиправної економічної діяльності в країнах ЄС є критично важливою для покращення управління ризиками, адаптації регуляторних політик, підвищення довіри та сприяння співпраці в боротьбі з незаконною економічною діяльністю. Перспективним напрямком подальших досліджень є ідентифікація причинно-наслідкових зв'язків у системі «тінізація-корупцізація-діджиталізація».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Abuzayed, B., Ben Ammar, M., Molyneux, P., & Al-Fayoumi, N. (2024). Corruption, lending and bank performance. *International Review of Economics and Finance*, 89, 802–830. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.iref.2023.07.080>
2. Arhin, G. E. (2024). Investigating the differential politics of competitive bidding in Ghana's hydrocarbon and mining industries. *Resources Policy*, 90. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2024.104814>
3. Demšar, J., & Zupan, B. (2013). Orange: Data mining fruitful and fun – A historical perspective. *Informatica (Slovenia)*, 37(1), 55–60.
4. Demšar, J., Curk, T., Erjavec, A., Gorup, Č., Hočevar, T., Milutinović, M., ... Zupan, B. (2013). Orange: Data mining toolbox in python. *Journal of Machine Learning Research*, 14, 2349–2353.
5. European Commission (2023). Businesses' attitudes towards corruption in the EU. Report Flash Eurobarometer. URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2969>
6. OECD(2020).PublicIntegrityforanEffectiveCOVID-19ResponseandRecovery.URL:https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=129_129931-ygq2xb8qax&title=Public-Integrity-for-an-Effective-COVID-19-Response-and-Recovery
7. Officials, OECD Publishing. DOI: <https://doi.org/10.1787/9789264226616-en>

8. Sachs, J., and A. Warner. (1995). Economic reform and the process of global integration. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1995(1):1–118.
9. Sharma, C., & Mishra, R. K. (2022). On the Good and Bad of Natural Resource, Corruption, and Economic Growth Nexus. *Environmental and Resource Economics*, 82(4), 889–922. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10640-022-00694-x>
10. U4 Anti-Corruption Resource Centre. U4 Expert Answer. Programmatic approaches to address corruption in the construction sector. URL: <https://www.u4.no/publications/programmatic-approaches-to-address-corruption-in-the-construction-sector.pdf>
11. World Economic Forum (2016). This is why construction is so corrupt. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2016/02/why-is-the-construction-industry-so-corrupt-and-what-can-we-do-about-it/>

Victoria Bozhenko, Olexandr Roienko, Sumy State University. Cross-sectoral analysis of the susceptibility of companies to illegal economic activity.

Annotation. The shadow economy, combined with the widespread problem of corruption, causes significant challenges for economic development, governance and social justice. Clustering economic activities according to their potential for shadowing and corruption is an emerging field of research that seeks to understand the patterns and determinants of this underground behaviour, offering new perspectives on how to combat it. The purpose of the article is to cluster the sectors of economic activity by the level of their susceptibility to shadow economy and corruption in the context of the European Union. Research methodology. The goal of the article was achieved by using the following research methods: logical generalisation, analysis and synthesis, k-means method, and hierarchical clustering by constructing a tree structure of clusters. The results. The article develops a scientific and methodological approach to grouping economic activities by their potential for the shadow economy and corruption based on 9 pre-selected indicators. The object of the study is 27 countries of the European Union. Based on the results of empirical calculations, the article justifies the reasonability of identifying 2 clusters of economic activities depending on their potential for illegal activities. The first cluster includes industries with a lower risk of corruption and shadow economic activity: healthcare and pharmaceuticals; engineering and electronics, motor transport; financial services, banking and investment. The second cluster includes industries with a higher risk of corruption and shadow economic activity: energy, mining, oil and gas, chemicals; construction and building; telecommunications and information technology. Practical significance of research results. The development of a methodological approach to clustering economic activities according to their susceptibility to illegal economic activity in the EU countries is critical for improving risk management, adapting regulatory policies, increasing trust and promoting cooperation in combating illegal economic activity.

Keywords: clustering, sectors of economic activity, corruption, shadow economy, state regulation of the economy.

УДК 339.56

DOI: <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2024-4-2>

ОЦІНКА ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕХНІЧНИХ КУЛЬТУР В УКРАЇНІ

О. М. ДРОЗД

кандидат сільськогосподарських наук,
Західноукраїнський національний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5142-9242>

Анотація. Метою написання статті є аналіз експортного потенціалу технічних культур в Україні, а також формування рекомендацій щодо ефективності експорту та можливостей поглибленої переробки технічних культур. **Методика дослідження.** Досягнення поставленої мети у статті здійснено за допомогою таких методів дослідження: логічного узагальнення та наукової абстракції, структурного аналізу, аналітичного методу. **Результати.** Надана оцінка експортному потенціалу основних технічних культур, що вирощують в Україні, а також проаналізовано ступінь переробки основних технічних культур. **Практична значущість результатів дослідження.** Доведено важливість ролі фінансової політики в формуванні й збільшенні переробки технічних культур, котра повинна бути націлена на стимулювання переробної галуззі, створенні сучасних підприємств з переробки технічних культур та формування готової продукції з високою доданою вартістю.

Ключові слова: фінансова політика, технічні культури, експортний потенціал, ринок технічних культур, експорт.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. В Україні простежується тенденція до збільшення експорту сільськогосподарської сировини з технічних культур. Крім того, останнім часом набуває все більшої актуальності виробництво достатньої кількості технічних культур не лише для забезпечення внутрішніх потреб держави, а також для зміцнення позицій України на світовому ринку. Разом з тим спостерігається не значне нарощування експортного потенціалу країни мізерними обсягами готової продукції з доданою вартістю. Аналіз ринку технічних культур показує тенденцію до збільшення цікавості споживачів в світовому вимірі до екологічно безпечних виробів в основі яких лежить сільськогосподарська сировина.

Глобалізаційні процеси, що проходять в світовій економіці та торгівлі мають вплив фактично на кожну країну світу, а тому формування і функціонування національних галузевих ринків напряму в тому числі і ринку технічних культур так чи інакше відбувається у взаємозв'язку з розвитком продуктивних сил та впровадження нових технологій вирощування сільськогосподарських культур. При цьому, інтеграція української економіки до світового економічного простору вимагає від вітчизняних компаній виробляти конкурентоспроможну високоякісну продукцію, продавати і купувати товари за світовими цінами, експортувати продукцію, що має ціну нижчу за світову, та імпортувати ті товари, що не виробляються в країні. Разом з тим, українські компанії повинні привчатися реагувати на сигнали, що подаються зовнішнім ринком та слідкувати за розвитком технічних культур в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування й розвитку ринку сільськогосподарської продукції ґрунтовно висвітлені у працях економістів-аграрників, а саме: С.Л. Дусановського, Ю.О. Лупенка [3], В.Я. Месель-Веселяка [5], П.Т. Саблука [8; 9], Б.К. Супіханов [11], О.Г. Шпикуляка [13], та інших вчених. Окремі аспекти вивчення ринку технічних культур й економічній ефективності виробництва та переробки технічних культур відображено в наукових працях Л.М. Васильєва, О.В. Ходан [7], І.В. Чехова [12] та ін.

Водночас, в сучасних умовах, більш поглиблених наукових досліджень потребують питання пов'язані з вивченням особливостей формування і функціонування ринку технічних культур.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою написання статті є аналіз експортного потенціалу технічних культур в Україні, а також формування рекомендацій щодо ефективності експорту та можливостей поглибленої переробки технічних культур.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Формування та функціонування національних галузевих ринків в тому числі і ринку технічних культур відбувається у взаємозв'язку з розвитком продуктивних сил та впровадження нових технологій вирощування сільськогосподарських культур. Глобалізація в агробізнесі відбувається на фоні світової біотехнологічної революції, в якій величезну роль відіграє сировинна з технічних культур. Тому й попит на який формує підприємницьких інтерес спонукає агровиробників шукати нішові технічні культури для забезпечення сировиною підприємства переробки.

Україна – як виробник технічних культур у світі навіть в умовах технологічного відставання галузі, зокрема переробної промисловості є провідним гравцем в світі. Але подальший розвиток галузі вимагає ґрунтовної економічної оцінки, перегляду цілого ряду позицій щодо технічно-технологічних, організаційно-економічних та ринкових умов функціонування всього комплексу.

Зазвичай широкий вибір технічних культур, що вирощують на теренах нашої держави можна поділити на 5 груп: олійні, волокнисті, цукроносні, тонізуючі, каучуконосні, ефіро-олійні.

Традиційно для України є технічні культури олійної групи, що забезпечують сировиною олійно-жирову промисловість.

Досить довгий час технічні культури олійної групи експортувались разом з зерном України, але при цьому експорт продукту з доданою вартістю не вбачалось за потрібне. Оскільки фінансово стимулююча політика держави не спонукала й не зацікавлювала агровиробників займатись переробною діяльністю.

Нині суб'єктами ринку в Україні є товарні виробники олійної продукції, такої, як соняшнику, сої, ріпаку, переробники олійно-жирової промисловості, експортери. Зацікавленість суб'єктів у збільшенні обсягів товарного олійного насіння за останні 15 років привела до повної модернізації застарілих олійнопереробних потужностей, будівництва сучасних переробних заводів [4].

В світових масштабах, соняшник є третьою за величиною серед виробництва олійних культур у світі, із загальною часткою майже 10 %. А Україна є першим світовим виробником соняшникової олії. Цей фактор сприяє і розвитку галузі олійних культур, серед яких лідирує традиційно соняшник, соя та ріпак. Особливістю вирощування цих культур є те, що на експорт частіше всього відправляються продукти переробки, а не насіння. Так, частка експорту соняшнику (у вигляді олії та шроту) відносно внутрішнього виробництва становить близько 97 %. Винятком є ріпак, котрий майже 95 % експортують виробленого насіння ріпаку, що в абсолютних цифрах становить майже 1,5 млн тонн.

Ріпак як технічна та провідна олійна культура світового господарства за обсягами виробництва поступається лише сої. В Україні ж також займає провідне положення, але серед олійних культур за

обсягом виробництва поступається соняшнику та соєвим бобам.

Визначальним чинником зростання вітчизняного виробництва насіння ріпаку є підвищення попиту на нього з боку світового аграрного ринку, так тільки за останні чотири роки (з 2020 по 2024 рік) світовий попит на ріпак і продукти його переробки зріс в чотири рази. Звичайно вказаний тренд вплинув і на вітчизняний ринок, що позначився на динаміці посівних площ під цією культурою, що за порівняно сприятливих погодних умов та підвищення рівня середньої врожайності зумовило збільшення обсягів виробництва. Але розвиток переробних потужностей ріпаку в Україні досить довгий час фактично був відсутній, оскільки не сформована фінансова політика стосовно переробки даної культури. Лише в останні роки в Україні почали переробляти до 25 % вирощеної культури.

У цьому вбачається декілька причин: основною є жвавий розвиток виробництва соняшника й висока конкуренція за сировину з іноземними переробниками. Коли створилася ситуація, що агровиробнику вигідніше експортувати зерно ніж переробляти сировину в середині держави.

Для глобального світового виробництва технічних культур притаманна світова спеціалізація, тобто кожна країна має свою провідну олійну культуру, так США, Китай це соя, Канада – льон олійний, Англія, Індія – ріпак, Індонезія – пальма олійна. Для України, росії – ключовою технічною культурою залишається соняшник.

Якщо розглянути зовнішньоторгівельний оборот України за експортом аграрної продукції, то звичайно це експорт передусім зернових культур, але, разом з зерновими, технічні культури є найбільш експортно-орієнтованою продукцією. Загалом Україна посідає восьме місце в світі за обсягами експорту зернових культур та одинадцяте – з експорту технічних культур [7]. Позитивним є те, що експорт технічних культур з кожним роком зростає (табл. 1). За час незалежності нашої держави вдалося наростити експорт фактично всіх основних технічних культур, але найкращі показники росту обсягів виробництва й переробки в часи незалежності нашої держави продемонстрував соняшник. Динаміка переробки соняшнику в Україні також показала високі показники, так виробництво соняшникової олії збільшилось в 6 разів, а експорт зріс в 5,4 рази.

Таблиця 1

Динаміка виробництва та зовнішньоторговельного обороту технічних культур України

Технічні культури	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Соняшник, вир-во., всього (млн т)	11,19	13,6	12,1	11,18	15,25	13,1	16,4	17,5	12,8
Експорт насіння (млн т)	0,47	0,19	0,73	0,59	0,11	0,18	0,79	1,62	1,96
Експорт олія (млн т)	4,4	4,8	5	5,75	6,68	6,9	5,1	5,7	5,3
Експорт шрот (млн т)	3,3	3,1	4,7	5	3,3	4,5	1,4	2,1	3,36

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Льон, вир-во., всього (тис. т)	68,6	91,7	45,5	23,6	15,2	15,6	42	27,5	–
Експорт насіння льону (тис. т)	12389	15300	19394	5878	5887	9357	25627	19046	–
Імпорт насіння льону (тис. т)	127	133	134	569	227	1915	899	47	–
Ріпак, вир-во., всього (млн т)	1,737	1,152	0,843	2,8	3,3	2,6	3,2	3,6	4,1
Експорт насіння ріпаку (тис. т)	1435	1603	1569	2750	3280	2382	2670	1551	2413
Переробка насіння ріпаку									
Ріпакова олія (тис. т)	60	85	146,7	25	43	106,2	103	84	420
Ріпаківий шрот (тис. т)	50,4	73,1	110	21,3	20	81	78,6	67	360

Джерело: побудовано автором за даними [1; 4; 10; 14]

Значний поштовх в стимулюванні активного розвитку переробної галузі й формування логістики, поряд з українськими компаніями, здійснили інвестиції міжнародних корпорацій (такі як Cargill, Cofco, Bunge, ADM), а також допомогли просувати українську соняшникову олію на міжнародних ринках. Відтоді екстраційні потужності країни зросли в 9,2 раза.

Забезпечення інноваційного розвитку ринку технічних культур являє собою складний процес, який залежить від багатьох факторів, зокрема фінансової політики держави, особливостей функціонування та розвитку національної аграрної економіки, формування сприятливого інвестиційного середовища в розвиток й технічну модернізацію переробних підприємств сільського господарства. Враховуючи експортний і виробничий потенціал технічних культур фінансова політика держави потребує вдосконалення. В першу чергу, це стосується надання ринкових імпульсів і прийняття конкретних аграрних програм стимулювання аграрних виробників здійснювати виробництво різних технічних культур, диверсифікувати власне виробництво і розширити асортимент продукції з доданою вартістю. Однак, деякі тенденції на ринку технічних культур за останні роки, пов'язанні насамперед з зростанням валових зборів технічних культур, та зменшенням частки створення сировинної основи для безлічі галузей.

Сьогодні в нашій державі актуальним є розвиток виробництв із поглибленої переробки технічних сільськогосподарських культур. Тому фінансова політика нашої держави повинна бути націлена на стимулювання переробної галузі, щоб відбувалось створення такі виробництва сприятимуть раціональному та безвідходному використанню даних культур, забезпечать населення регіону екологічно чистою продукцією, збільшать фінансові надходження до бюджетів місцевих територіальних громад.

Державна політика повинна спрямовуватись на забезпечення раціонального використання наявних економічних та природних ресурсів при формуванні ринку технічних культур та експортного потенціалу.

Так, наприклад, у перші роки незалежності виробництво соняшникової олії почало знижуватись за рахунок того, що майже половина соняшнику йшла на експорт. Тому 1999 році Україна ввела 23 % мито на експорт соняшнику, що зробило вивезення соняшнику не вигідним. В свою чергу викликало стимулювання в переробній галузі, відповідно агробізнес почав активно інвестувати в будівництво екстраційних заводів та перевалочних комбінатів для виробництва та експорту соняшникової олії.

Якщо ж розглядати льон, то ведення 10 % експортного мита призвело до зниження конкурентоспроможності української продукції в порівнянні з іншими країнами. Дане експортне мито мало на меті стимулювати переробку льону й нарощуванню експорту з більш високою додатковою вартістю. Оскільки ж на міжнародному ринку основним товаром є насіння льону, а не лляне масло, дане мито призвело лише до штучного утримання виробництва цієї культури.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Виняткове значення для реалізації експортного потенціалу, а також посилені позиції українських виробників на зовнішніх ринках набуває фінансова політика щодо сільського господарства, зокрема в стимулюванні переробної галузі технічних культур. Величезну роль в цьому відіграє надання державою преференцій в створенні сучасних підприємств з переробки технічних культур та формування готової продукції з високою доданою вартістю.

Видатки бюджету доцільно здійснювати відповідно до пріоритетів економічної політики з огляду на довгострокову перспективу розвитку економіки. Стратегічно важливими з цієї точки зору повинні бути видатки, що здатні стимулювати економічне зростання виробництва технічних культур та забезпечувати її інноваційний розвиток. Але разом з тим, заходи державного регулювання не повинні ставати на заваді підприємницькій ініціативі, творчим пошукам, розробці та здійсненню інноваційних проєктів, створення продукту з високою доданою вартістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Дусановський С.Л., Білан Є.М. Аграрна економіка і ринок – Тернопіль : «Збруч», 2003. 305 с.
3. Лупенко Ю.О. Формування перспективної моделі сільського господарства України. *Економіка АПК*. 2012. № 11. С. 10–14. URL: http://eaprk.org.ua/sites/default/files/eaprk/2012/2012_11/12_11_02.pdf
4. Маковей Ю. Вирощування льону – чи можлива альтернатива соняшнику. Kurkul: онлайн-асистент фермера. 1 жовтня 2024.
5. Месель-Веселяк В.Я. Ефективність господарювання новостворених сільськогосподарських підприємств ринкового спрямування в Україні. *Економіка АПК*. 2016. № 12. С. 21–33. URL: http://eaprk.org.ua/sites/default/files/eaprk/2016/12/e_aprk_2016_12_5.pdf
6. Нестеренко О.О. Розвиток капіталістичної промисловості і формування пролетаріату в Україні в кінці XIX на початку XX ст. Київ : Держполітвидав УРСР, 1952. 180 с.
7. Ходан О.В., Глущенко Я.І. Оцінювання експортного потенціалу агропромислового комплексу України. *Ефективна економіка*. 2016. № 6 URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/> (дата звернення: 10.09.2024).
8. Саблук П.Т. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції: практичний посібник. Київ : ІАЕ, 2000. 556 с.
9. Саблук П.Т. Шляхом модернізації. Вибрані статті з питань аграрної економіки. Київ : ННЦ ІАЕ, 2011. 516 с.
10. Семенда Д.К., Семенда О.Вс., Семенда О.В. Сучасний стан та тенденції розвитку ринку технічних культур в Україні. *Агросвіт*. 2019. № 6. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/6_2019/12.pdf (дата звернення: 08.09.2024).
11. Супіханов Б.К. Розвиток ринків аграрної продукції: монографія. 2-е видання, допов. та переробл. Київ : ННЦ ІАЕ, 2009. 530 с.
12. Чехова І.В. Особливості функціонування ринку олійних культур в Україні. *Науково-технічний бюлетень Інституту олійних культур НААН*. 2022. № 32. С. 154–161
13. Шпикуляк О.Г. Інституції аграрного ринку. Київ : ННЦ ІАЕ, 2009 с.470
14. Official site of Food and Agriculture Organization of the United Nations. 2023.

REFERENCES

1. DerzhavnasluzhbastystykyUkrainy. Derzhavnasluzhbastystyky: veb-sait Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed October 11, 2024). [in Ukrainian].
2. Dusanovskiy, S. L., Bilan, Ye. M. (2003), Ahrarna ekonomika i rynek [Agrarian economy and market] Ternopil: "Zbruch" Ukraine [in Ukrainian].
3. Lupenko, Yu. O. (2012). Formuvannya perspektyvnoi modeli silskoho hospodarstva Ukrainy [Formation of a perspective model of agriculture in Ukraine]. *Ekonomika APK – Economy of agro-industrial complex*, 11, 10–14. Available at: http://eaprk.org.ua/sites/default/files/eaprk/2012/2012_11/12_11_02.pdf (accessed October 22, 2024). [in Ukrainian].
4. Kurkul: Vyroshchuvannya lonu – chy mozhlyva alternatyva soniashnyku. Available at: <https://kurkul.com/spetsproekty/1413-viroshchuvannya-lonu--chi-mojlyva-alternativa-sonyashnyku> (accessed October 10, 2024). [in Ukrainian].
5. Mesel-Veseliak, V. Ya. (2016). Efektyvnist hospodariuvannya novostvorenykh silskohospodarskykh pidpriemstv rynkovoho spriamuvannya v Ukraini [Effectiveness of management of newly created market-oriented agricultural enterprises in Ukraine]. *Ekonomika APK - Economy of agro-industrial complex*, 12, 21–33. Available at: http://eaprk.org.ua/sites/default/files/eaprk/2016/12/e_aprk_2016_12_5.pdf (accessed October 9, 2024). [in Ukrainian].
6. Nesterenko, O. O. (1952). Rozvytok kapitalistychnoi promyslovosti i formuvannya proletariatu v Ukraini v kintsy XIX na pochatku XX st. [The development of capitalist industry and the formation of the proletariat in Ukraine at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries]. Kyiv: Derzhpolityvdav URSR [in Ukrainian].
7. Khodan, O. V., Glushchenko, Y. I. (2016). Otsiniuvannya eksportnoho potentsialu ahropromyslovoho kompleksu Ukrainy. [Agriculture export potential evaluating of Ukraine] *Efektivna ekonomika – Effective economy*, 6. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/> (accessed October 10, 2024). [in Ukrainian].
8. Sabluk, P. T. (2011). Shliakhom modernizatsii. Vybrani statyi z pytan ahrarnoi ekonomiky [The path of modernization. Selected articles on issues of agrarian economy]. Kyiv: NNTs "IAE" [in Ukrainian].
9. Sabluk, P. T. (2000). Formuvannya ta funktsionuvannya rynku ahropromyslovoi produktsii [Formation and functioning of the agro-industrial market]. Kyiv: NNTs "IAE" [in Ukrainian].
10. Semenda, D. K., Semenda, O. Vs., & Semenda, O. V. (2019). Suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku rynku tekhnichnykh kultur v Ukraini [The current state and trends in the development of the technical crops market in Ukraine]. *Ahrosvit-Agroworld*, 6. Available at: http://www.agrosvit.info/pdf/6_2019/12.pdf (accessed October 8, 2024). [in Ukrainian].
11. Supikhanov, B. K. (2009). Rozvytok rynkiv ahrarnoi produktsii [Development of agricultural products markets]. 2nd ed. Kyiv: NNTs "IAE".
12. Chekhova, I. V. (2022). Osoblyvosti funktsionuvannya rynku oliinykh kultur v Ukraini. *Naukovo-tekhnichnyi biuleten Instytutu oliinykh kultur NAAN – Scientific and technical bulletin of the Institute of Oil Crops of the National Academy of Sciences*. [Peculiarities of the functioning of the market of oil crops in Ukraine], 32, 154–161 [in Ukrainian].
13. Shpykuliak, O. H. (2009). Instytutysii ahrarnoho rynku: monohrafiia [Agricultural Market Institutions: monograph]. Kyiv: NNTs "Instytut ahrarnoi ekonomiky" [in Ukrainian].
14. Official site of Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2023). Available at: <https://www.fao.org/home/en> (accessed October 11, 2024).

Oleksandr Drozd, Western Ukrainian National University. *Assessment of the export potential of technical crops in Ukraine.*

Annotation. The article highlights the peculiarities and theoretical aspects of the functioning of the technical crops market in Ukraine at the current stage of development. Ukraine's position in the world market of technical crops is characterized by growing production indicators, an increase in processing capacities, and rapid modernization of technological processes. But at the same time, the country has not formed a clear financial policy to support innovative enterprises, enterprises with deeper processing of raw materials. Also, the information component of the market infrastructure has not been formed in Ukraine, which significantly complicates the adoption of correct management decisions. But at the same time, the country has not formed a clear financial policy to support innovative enterprises, enterprises with deeper processing of raw materials. Also, the informational component of the market infrastructure is not formed in Ukraine, which greatly complicates the adoption of correct management decisions. The article analyzes the market of technical crops in Ukraine. **The purpose** of writing the article is the analysis of the export potential of technical crops in Ukraine, as well as the formation of recommendations regarding the efficiency of export and the possibilities of in-depth processing of technical crops. The article analyzes the market of technical crops in Ukraine. **Methodology of research.** The goal of the article was achieved using the following research methods: logical generalization and scientific abstraction, structural analysis, analytical method. **Findings.** An assessment of the export potential of the main technical crops grown in Ukraine was provided, and the degree of processing of the main technical crops was also analyzed. **Practical value.** The importance of the role of financial policy in the formation and increase of the processing of technical crops is proven, which should be aimed at stimulating the processing industry, creating modern enterprises for the processing of technical crops and forming finished products with high added value.

Keywords: financial policy, technical crops, export potential, market of technical crops, export.

УДК 004.89:[338.4:640.432]

DOI: <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2024-4-3>

ВПЛИВ ЧАТ-БОТІВ НА ЯКІСТЬ ПОСЛУГ У РЕСТОРАННОМУ БІЗНЕСІ

Н. І. КИРНІСкандидат економічних наук,
доцент кафедри готельно-ресторанної та курортної справи;**І. Ф. СУРЖИКОВ**

аспірант;

Т. С. КУНПАН

аспірант,

Полтавський університет економіки і торгівлі

Анотація. *Мета статті* полягає в обґрунтуванні впливу чат-ботів на якість послуг в ресторанному бізнесі. **Методика дослідження.** У науковій статті використано наступні методи дослідження: аналіз та синтез, систематизація, наукова абстракція, опитування. **Результати.** У дослідженні визначено, що автоматизація бізнес-процесів підприємств ресторанного господарства є ключовим завданням. Обґрунтовано необхідність автоматизації бізнес-процесів. Установлено переваги чат-ботів для автоматизації. Запропоновано перелік процесів для автоматизації чат-ботом. Досліджено думку споживачів ресторанних послуг щодо застосування чат-ботів у ресторанному бізнесі. **Практична значущість отриманих результатів.** Використання чат-ботів при автоматизації бізнес-процесів на підприємствах ресторанного бізнесу сприятиме підвищенню якості обслуговування за рахунок зменшення швидкості обслуговування, надання послугам оригінальності, залученню нових гостей та формуванню приємних емоцій від послуг у гостей.

Ключові слова: споживачі, ринок ресторанних послуг, бізнес-процеси, автоматизація, обслуговування.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Ринок ресторанних послуг є досить великим за обсягом та постійно розвивається. На цьому ринку діє велика кількість гравців і тому він характеризується високою конкуренцією. Відомо, що ресторанний бізнес відноситься до одного із найбільш ризикованих видів бізнесу і в той же час є одним із швидкоокупних. Але для того щоб витримати конкуренцію на ринку ресторанних послуг необхідно володіти конкурентними перевагами. До головних конкурентних переваг підприємств ресторанного бізнесу сьогодні можна віднести якість послуг та їх вартість.

Сьогодні, в умовах війни та пандемії коронавірусу володіти конкурентними перевагами досить важко. Тому що, більшості закладам ресторанного господарства потрібно було перебудуватися на новий формат обслуговування, змінити меню, змінити постачальників, налагодити нові зв'язки, змінити обсяг виробництва. А все це відповідно вплинуло на якість обслуговування та на вартість послуг.

Одним із інструментів, який може покращити якість послуг та ефективно працювати на ринку ресторанних послуг є чат-боти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про особливості застосування чат-ботів у роздрібному бізнесі описано у праці Проскурніної Н.В. [1].

Лисюк Т.В. у своєму дослідженні висвітлює питання впровадження систем автоматизації з

використанням чат-ботів у готельно-ресторанному бізнесі [2]. Фокс С. розглядає питання застосування штучного інтелекту в ресторанному бізнесі для автоматизації процесів, аналізу даних, розробки рецептур та покращення якості обслуговування гостей [3]. Про переваги чат-ботів у ресторанному бізнесі описано у дослідженні Кіш Г.В. [4]. Питання перспектив впровадження інтелектуальної автоматизації в ресторанний бізнес розглядає Постнова В.В. [5]. Разом з тим, питання впливу чат-ботів на якість послуг в ресторанному бізнесі вивчено не в повній мірі.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження впливу чат-ботів на якість послуг в ресторанному бізнесі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Відомо, що процес управління рестораном представляє собою сукупність взаємозв'язків та дій, спрямованих на забезпечення оптимального співвідношення робочої сили, матеріальних та фінансових ресурсів. Бізнес-процеси ресторану можна розділити на 3 основні процеси: основні бізнес-процеси; забезпечувальні бізнес-процеси; бізнес-процеси управління.

Автоматизація групи основних бізнес-процесів ресторану є однією з ключових задач. До основних бізнес процесів входять: реалізація страв та напоїв за меню, надання послуг з обслуговування; до забезпечуючих процесів входять адміністративно-

господарське забезпечення, забезпечення безпеки, інформаційне забезпечення; до бізнес-процесів управління входять: управління персоналом, управління торговими запасами, управління фінансами, управління якістю, управлінський облік. Автоматизація усіх перерахованих вище процесів призведе до ефективного та раціонального використання наявних ресурсів підприємства та виявлення вузьких місць у роботі. На ринку існують ІТ-сервіси, які призначені або тільки для персоналу, або тільки для споживачів ресторанних послуг і не передбачають внутрішньої взаємодії між ними. Таких ІТ-сервісів існує три типи: сервіси призначені для одного чи мережі закладів та передбачає ведення всіх бізнес-процесів у одній програмі, сервіси призначені тільки для бронювання столиків, системи, які працюють спочатку з декількома закладами, надають можливість тільки вибору столика в одному із запропонованих закладів, бронювання, перегляд меню і залишення побажань.

Перелічені ІТ-сервіси різними способами оптимізують діяльність підприємств ресторанного господарства. Одні, охоплюють усі бізнес-процеси ресторану, але ніяк не працюють із гостями, інші навпаки працюють із гостями, тобто передають інформацію, тільки про бронювання столиків на певну дату та час.

Таким чином, підприємства ресторанного бізнесу потребують інформаційну систему, яка була б зручною та легкою у використанні гостями, відповідала їх бажанням, а саме: забронювати столик на потрібну дату та час, замовити бажані страви та напої та мати гарантію своєчасного виконання замовлення. Вимоги зі сторони персоналу повинні бути наступними: забезпечення отримання замовлення від споживача і передача його іншим структурним підрозділам - кухні, бару, залу, автоматичний збір даних за замовленнями і існуючими на складі продуктами, за актуальною завантаженистю залів. Вимоги до програми зі сторони адміністрації і керівництва - автоматизація управління персоналом.

Таким вимогам відповідає чат-бот. Його інтерфейс чітко зафіксований меседжерами, якими він розроблений. Авторизація і безпека зберігання даних користувача також реалізована на стороні меседжеру. Крім того, меседжер на якому розроблений чат-бот уже установлений у багатьох користувачів. Наприклад, Telegram, Viber, Facebook

та інші. На відміну від мобільного додатку, який займає додаткове місце на пристрої, його не потрібно установлювати. Інтерфейс чат-боту відомий користувачам так як вони ведуть переписування в цьому меседжері. Чат-бот - це аналог мобільного додатку, його принцип базується на спілкуванні за допомогою чату, який запрограмований раніше алгоритмом як із звичайною людиною. Чат-бот легко вбудовується в процеси існуючих ІТ-сервісів та є універсальним помічником для взаємодії між персоналом ресторану та його гостями. Бот дозволяє повністю автоматизувати процеси від створення замовлення споживачем до зворотного зв'язку зі сторони споживача у вигляді відгуку при завершенні замовлення (рис. 1).

Чат-бот інтегрується із базою даних ресторану, отримує актуальну інформацію про склад меню, наявність інгредієнтів, вільних місць у залі і пропонує можливі варіанти споживачу.

При створенні замовлення споживачем система отримує всю необхідну інформацію, передає її адміністратору зали і кухні. Після її підтвердження замовлення автоматично передається офіціантам і кухарям, які переходять до його виконання.

Споживач зі своєї сторони може простежити статус замовлення і мати гарантію того, що до часу його візиту столик буде готовим і замовлені страви своєчасно подані, час очікування обслуговування скоротиться до мінімуму. Після закриття замовлення, тобто після оплати і отримання чеку від офіціанта споживач може залишити свій відгук. Збір відгуків зі сторони споживачів в подальшому дозволить скорегувати та покращити діяльність підприємства ресторанного бізнесу.

Поява чат-ботів штучного інтелекту революціонізувала процес замовлення в ресторанах. Аналіз Toast, платформи для управління ресторанами, показує, що в закладах, які використовують чат-боти на основі штучного інтелекту, кількість онлайн-замовлень збільшилася на 20 % [6].

Завдяки інтеграції чат-ботів із платформами онлайн-замовлень або власними додатками ресторани можуть надавати споживачам зручний інтерфейс для перегляду меню, розміщення замовлень і навіть виконання індивідуальних запитів. Ця інтеграція значно покращує процес замовлення, спрощуючи процес і підвищуючи точність замовлення.

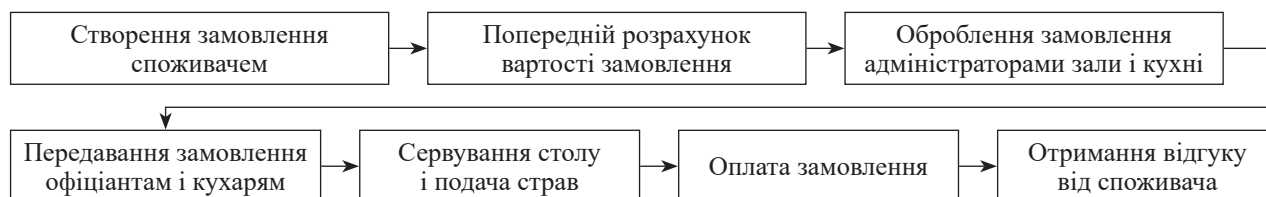

Рис. 1. Процеси, що автоматизуються чат-ботом в закладах ресторанного господарства

Джерело: сформовано авторами

За допомогою чат-ботів зі штучним інтелектом споживачі можуть зручно отримувати доступ до меню, досліджувати різноманітні варіанти та без проблем розмішувати замовлення, що зрештою підвищує задоволеність гостей ресторану та підвищує дохід.

Чат-боти зі штучним інтелектом можуть значно покращити керування столиками в ресторанах, оптимізуючи та покращивши процес бронювання, надаючи споживачам оновлення та інформацію в реальному часі, а також оптимізуючи загальний досвід обіду. Чат-боти AI можуть сприяти кращому управлінню:

- **Автоматичне бронювання:** чат-боти штучного інтелекту можуть обробляти запити на бронювання 24/7, дозволяючи споживачам робити бронювання у зручний для них час. Це усуває потребу в процесах бронювання вручну та зменшує ймовірність пропущених бронювань.

- **Миттєве підтвердження та нагадування:** чат-боти можуть миттєво підтверджувати бронювання та надсилати автоматичні нагадування споживачам до зарезервованого часу. Це допомагає зменшити кількість неявок і забезпечує більш плавний потік гостей протягом дня.

Неявка є однією з найбільш значущих втрат прибутку в ресторанній індустрії, не враховуючи її впливу на харчування та витрати на персонал. За допомогою штучного інтелекту ви навіть можете позначати тих гостей, які часто не приходять, щоб потенційно не дати їм зробити бронювання, яке вони не мають наміру зберігати.

- **Налаштування місць для сидіння:** чат-боти зі штучним інтелектом можуть збирати уподобання щодо місць для сидіння від споживачів під час процесу бронювання, наприклад місця для сидіння в приміщенні чи на відкритому повітрі, перевагу кабінки чи столика та будь-які особливі вимоги. Це гарантує, що споживачі розміщуються відповідно до їхніх уподобань, покращуючи їхній досвід.

- **Оновлення в режимі реального часу:** чат-боти можуть надавати оновлення в режимі реального часу гостям щодо часу очікування, наявності столиків і місця в черзі. Така прозорість покращує задоволеність споживачів і зменшує розчарування.

- **Віртуальне керування списками очікування:** замість фізичних списків очікування чат-боти зі штучним інтелектом можуть керувати віртуальними списками очікування, повідомляючи гостей, коли їхній столик готовий, за допомогою текстового повідомлення або сповіщення в додатку. Це позбавляє гостей від необхідності чекати в людних місцях.

- **Персоналізовані рекомендації:** чат-боти штучного інтелекту можуть використовувати дані гостей, щоб надавати персоналізовані рекомендації щодо харчування на основі минулих уподобань, дієтичних обмежень та історичних

моделей харчування. Це покращує досвід споживачів, пропонуючи страви чи напої, які їм можуть сподобатися.

- **Підтримка мови:** чат-боти зі штучним інтелектом можуть спілкуватися з гостями мовою, яку вони віддають перевагу, залучаючи різноманітних гостей і роблячи процес бронювання більш доступним.

- **Інтеграція з POS-системами:** чат-боти можуть бути інтегровані з POS-системою ресторану, що забезпечує безперебійну синхронізацію між бронюваннями та фактичними місцями. Це запобігає надмірному бронюванню та подвійному бронюванню.

- **Збільшення продажів і рекламні акції:** під час бронювання чат-боти можуть пропонувати додаткові пропозиції, як-от спеціальні пункти меню, поєднання вин або десерти, збільшуючи дохід ресторану, пропонуючи гостям цінний вибір.

- **Збір відгуків:** після обіду чат-боти штучного інтелекту можуть запропонувати споживачам залишити пропозиції та відгуки. Це допомагає ресторану зрозуміти сфери, які необхідно вдосконалити, і підтримувати стандарти якості.

- **Аналітика даних:** чат-боти штучного інтелекту можуть збирати й аналізувати дані про тенденції бронювання, години пік, популярні пункти меню та поведінку гостей. Ця інформація може керувати стратегічними рішеннями щодо персоналу, пропозицій меню та маркетингових заходів.

- **Ефективне управління персоналом.** Завдяки точним прогнозам потоку гостей чат-боти зі штучним інтелектом можуть допомогти ресторану більш ефективно розподіляти ресурси персоналу, забезпечуючи оптимальне обслуговування навіть у час напруженої роботи.

Включення чат-ботів штучного інтелекту в управління столами може покращити задоволеність споживачів, ефективність операцій і збільшити дохід ресторану. Однак важливо переконатися, що чат-бот є зручним, надійним і добре інтегрованим у технологічну інфраструктуру ресторану.

Чат-боти зі штучним інтелектом трансформують ресторанну індустрію, революціонізуючи досвід споживачів і роботу. Чат-боти стали незамінними активами для ресторанів завдяки покращеній взаємодії з споживачами, спрощеним процесам замовлення, ефективному управлінню столиками, персоналізованим рекомендаціям, безперебійній підтримці споживачів і аналізу на основі даних. Допоміжні дані вказують на покращення взаємодії з споживачами, збільшення кількості онлайн-замовлень, зменшення кількості неявок, значну економію коштів і покращені можливості прийняття рішень. Застосовуючи технологію штучного інтелекту та потужність чат-ботів, ресторани можуть підвищити рівень обслуговування спожи-

вачів, підвищити операційну ефективність і стимулювати зростання бізнесу в динамічній і конкурентоспроможній ресторанній індустрії [7].

Олійник О.В., Тарасюк Г.М. та Чагайда А.О. провели дослідження щодо якості сприйняття автоматизації процесів обслуговування молоддю. Молоді люди надали оцінку характеристиці чат-ботів (рис. 2).

Було встановлено, що 88 % респондентів вважають, що чат-боти добре виконують прості завдання, та працюють за відповідним алгоритмом. При цьому більшість опитаних звернули увагу на проблеми із відповідями на більш складні завдання, в яких потрібно враховувати індивідуальні побажання споживачів. Молодь погодилася із твердженнями, що при стандартних запитаннях система може видати відповіді із незначною кількістю помилок, але при цьому інформація від чат-ботів не має впливу на остаточне рішення у 31 % респондентів та помірно впливає у 42 %.

На рисунку 3 бачимо результати опитування респондентів їх враження від використання чат-ботів.

У опитаних рівень довіри та бажання у подальшому спілкуванні є на низькому рівні.

Було встановлено пріоритети, якими керуються підприємства при застосуванні чат-ботів рис. 4.

Основними причинами запровадження чат-ботів споживачі вважають оптимізацію операційних витрат компаніями та легке керування і зміну налаштувань системи. Якщо зважати на емоційний стан споживачів, то спілкування з автоматизованими системами не створює позитивних вражень і такого ступеня задоволення гостей, що надасть конкурентну перевагу компанії [8].

Досконале обслуговування гостей ще не буде ознакою їх задоволення та позитивного висновку про відпочинок. Споживачі не схвалюють абсолютного контролю, при цьому прагнуть особистого самовдосконалення, отримання нового досвіду та підкреслення власної індивідуальності. Ще однією

Рис. 2. Результати оцінки характеристики чат-ботів, % опитаних

Джерело: сформовано на основі [8]

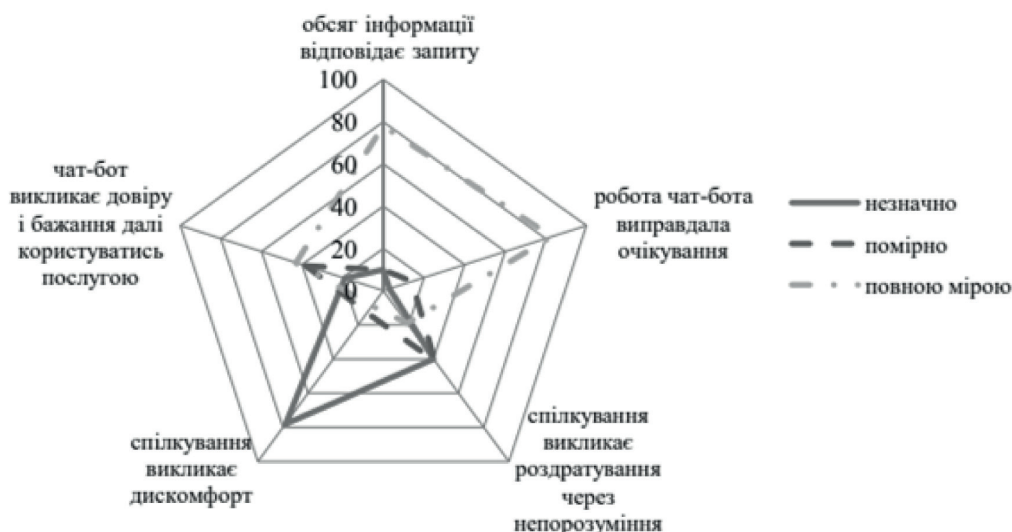

Рис. 3. Результати отриманих вражень при використанні чат-ботів респондентами, % опитаних

Джерело: сформовано на основі [8]

Рис. 4. Пріоритети запровадження чат-ботів на підприємствах, % опитаних

Джерело: сформовано на основі [8]

проблемою для компаній в індустрії гостинності є бажання постійного зв'язку з людьми, і заміна персоналу на автоматизовані системи може розірвати зв'язок з брендом та нівелювати попередні позитивні спогади про місце перебування.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Отже, сьогодні істотно зростає потреба в автоматизації максимальної кількості процесів ресторанного бізнесу. Запити на здійснення цих механізмів автоматизації виходять не тільки з боку керівництва з метою оптимізації його управління, але й з боку потенційного споживача ресторанних послуг. На вибір гостя пропонується величезна кількість підприємств ресторанного бізнесу, зважаючи на його фінансові можливості, цілі візиту, смакові та естетичні уподобання. Однак, поряд із комплексом послуг, що надаються, в сучасних умовах постійного браку часу і ділової активності населення, особливо для жителів великих міст, особливу привабливість і зручність становлять послуги бронювання місць і вибору меню. Це дає впевненість і гарантію в отриманні необхідного спектра послуг, а також можливість скоротити час очікування замовлених страв до мінімуму. Відповідно, ті підприємства харчування, які нададуть такі зручності для своїх гостей, перебуватимуть для потенційного споживача в більш привабли-

вій позиції, порівняно з тими закладами, де ця послуга не практикується. Таким чином, наявність цієї програми дасть змогу здійснити координацію всіх відділів і служб як усередині ресторану, так і буде безперечною перевагою для здійснення взаємодії між службами ресторану і потенційним замовником послуг – відвідувачем. Здійснити ці процеси надається можливим завдяки наявності продуманого ланцюжка взаємодії від споживача до офіціанта з використанням сучасних технологій. Створення власного унікального програмного забезпечення є разовою інвестицією і, як наслідок, більш вигідною для потенційних покупців. З цієї причини було виявлено, що вирішенням цієї проблеми може стати створення унікальної системи ресторанного бізнесу. Створена система матиме широкий функціонал з організації процесу взаємодії відвідувача ресторану з усіма відділами, що відповідають за обслуговування гостей. Так, у системі реалізовано можливість бронювання столиків, замовлення конкретних страв і напоїв із меню ресторану. Відповідно, ця програма розвантажує одне з вузьких місць ресторанного бізнесу, а саме процес якісного опрацювання замовлення та обслуговування гостя. Інтеграція чат-бота дасть змогу робити замовлення онлайн, що забезпечить нову клієнтську базу ресторану, підвищить якість послуг та конкурентоспроможність підприємства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Проскурніна Н.В. Особливості використання технології чат-ботів у роздрібному бізнесі. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/jspui/bitstream/123456789/27194/1/t2_15.05.19-129-130.pdf (дата звернення: 05.11.2024).
2. Лисюк Т.В. Інноваційні рішення в готельно-ресторанному бізнесі: технології автоматизації та персоналізації послуг. *Економіка та суспільство*. 2024. Випуск 67. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-13> (дата звернення: 05.11.2024).
3. Фокс С. Вплив OpenAI на ресторанний бізнес-переваги, інновації та перспективи розвитку. URL: <https://mediacom.com.ua/vpliv-openai-na-restorannij-biznes-novi-mozhливosti-ta-perspektivi/> (дата звернення: 05.11.2024).
4. Кіш Г.В. Інноваційні технології в діяльності готельно-ресторанних підприємств. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 6 (12) С. 65–77. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/>

lib/52251/1/5080-%d0%a2%d0%b5%d0%ba%d1%81%d1%82%20%d1%81%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%96-5111-1-10-20230615.pdf (дата звернення: 05.11.2024).

5. Постнова В.В. Перспективи впровадження інтелектуальної автоматизації в ресторанний бізнес в умовах післявоєнного відновлення України. *Економіка та суспільство*. 2023. Випуск 49. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2331/2253> (дата звернення: 07.11.2024).

6. Restaurants: AI Chatbots are Revolutionizing Operations and Customer Experiences. URL: <https://www.sundevs.com/blog/transforming-the-restaurant-industry-how-ai-chatbots-are-revolutionizing-customer-experience-and-operations> (дата звернення: 07.11.2024).

7. Нусенкис М. Як штучний інтелект змінює ресторанний бізнес. URL: <https://marketer.ua/ua/how-artificial-intelligence-is-changing-the-restaurant-business/> (дата звернення: 07.11.2024).

8. Олійник О.В., Тарасюк Г.М., Чагайда А.О. Тенденції автоматизації послуг в індустрії гостинності. *Економіка, управління та адміністрування*. 2022. № 4 (102). С. 44–46. DOI: [https://doi.org/10.26642/jen-2022-4\(102\)-41-49](https://doi.org/10.26642/jen-2022-4(102)-41-49)

REFERENCES

1. Proskurnina, N. V. Osoblyvosti vykorystannia tekhnolohii chat-botiv u rozdribnomu biznesi. Available at: https://repo.btu.kharkov.ua/jspui/bitstream/123456789/27194/1/t2_15.05.19-129-130.pdfm (accessed October 5, 2024). [in Ukrainian].

2. Lysiuk, T. V. (2024). Innovatsiini rishennia v hotelno-restorannomu biznesi: tekhnolohii avtomatyzatsii ta personalizatsii posluh. *Ekonomika ta suspilstvo*, 67. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-13> (accessed October 5, 2024). [in Ukrainian].

3. Foks, S. Vplyv OpenAI na restoranni biznes - perevahy, innovatsii ta perspektyvy rozvytku. Available at: <https://mediacom.com.ua/vpliv-openai-na-restorannij-biznes-novi-mozhливosti-ta-perspektivi/> (accessed October 5, 2024). [in Ukrainian].

4. Kish, H. V. (2023). Innovatsiini tekhnolohii v diialnosti hotelno-restorannykh pidpriemstv. *Aktualni pytannia u suchasni nauki*, 6 (12), 65–77. Available at: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/52251/1/5080-%d0%a2%d0%b5%d0%ba%d1%81%d1%82%20%d1%81%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%96-5111-1-10-20230615.pdf> (accessed October 5, 2024). [in Ukrainian].

5. Postnova, V. V. (2023). Perspektyvy vprovadzhennia intelektualnoi avtomatyzatsii v restoranni biznes v umovakh pislivoiennoho vidnovlennia Ukrainy. *Ekonomika ta suspilstvo*. 49. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2331/2253> (accessed October 7, 2024). [in Ukrainian].

6. Restaurants: AI Chatbots are Revolutionizing Operations and Customer Experiences. Available at: <https://www.sundevs.com/blog/transforming-the-restaurant-industry-how-ai-chatbots-are-revolutionizing-customer-experience-and-operations> (accessed October 7, 2024).

7. Nusenky, M. Yak shuchnyi intelekt zminiue restoranni biznes. Available at: <https://marketer.ua/ua/how-artificial-intelligence-is-changing-the-restaurant-business/> (accessed October 7, 2024). [in Ukrainian].

8. Oliinyk, O. V. & Tarasiuk, H. M. & Chahaida, A. O. (2022). Tendentsii avtomatyzatsii posluh v industrii hostynnosti. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*. 4 (102). 44–46. DOI: [https://doi.org/10.26642/jen-2022-4\(102\)-41-49](https://doi.org/10.26642/jen-2022-4(102)-41-49) [in Ukrainian].

Nataliia Kyrnis, Ihor Surzhykov, Taras Kunpan, Poltava University of Economics and Trade. The impact of chat-bots on the quality of services in the restaurant business.

Annotation. The purpose of the article is to substantiate the impact of chat-bots on the quality of services in the restaurant business. **Research methods.** The following research methods were used in the scientific article: analysis and synthesis, systematization, scientific abstraction, survey. **Results.** The study determined that automation of business processes of restaurant business enterprises is a key task. The necessity of business process automation is substantiated. It is substantiated that the following processes can be automated at restaurant business enterprises through the use of chat-bots: creating an order by a consumer, preliminary calculation of the cost of the order, processing the order by the administrators of the hall and kitchen, pre-ordering waiters and cooks, table setting and serving dishes, paying for the order, receiving feedback from the consumer. The advantages of chat-bots for automation are determined. A list of processes for automation with a chat-bot is proposed. The opinion of consumers of restaurant services on the use of chat-bots in the restaurant business is studied. A study was conducted on the quality of perception of automation of service processes by young people. It was found that 88 % of respondents believe that chat-bots perform simple tasks well and work according to the appropriate algorithm. The study identified the priorities that guide businesses when using chat-bots. The main reasons for the introduction of chat-bots are the optimization of operating costs by companies and easy management and change of system settings. Taking into account the emotional state of consumers, communication with automated systems does not create positive impressions and a degree of guest satisfaction that would give a company a competitive advantage. The article establishes that by using chat-bots, restaurant businesses will be able to carry out the following: automatic table reservation, instant confirmation and reminder of reservations, setting up seating, updating services in real time, virtually managing waiting lists, providing personalized recommendations, collecting guest feedback and effectively managing staff. **Practical significance of research results.** The use of chat-bots in the automation of business processes at restaurant business enterprises will help to improve the quality of service by reducing the speed of service, making services original, attracting new guests and creating pleasant emotions from the services for guests.

Keywords: consumers, restaurant services market, business processes, automation, service.

УДК 334.716

DOI: <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2024-4-4>

ОХОРОНА ПРАЦІ ЯК ЕЛЕМЕНТ БІЗНЕС-СТРАТЕГІЇ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

М. В. РЕСЛЕРдоктор економічних наук, професор;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3787-9472>**Ю. Р. БРОВОВИЧ**кандидат сільськогосподарських наук, старший викладач;
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-6458-3553>**Ю. І. ФОРДЗЮН**кандидат технічних наук, доцент,
Мукачівський державний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6709-9525>

Анотація. Охорона праці є невід’ємною складовою бізнес-стратегії сучасного підприємства, яка служить основою сталого зростання та ефективності діяльності. Досліджується стратегічне значення безпеки праці для сприяння добробуту працівників, забезпечення дотримання нормативних вимог і підвищення стійкості організації. Підкреслюється узгодженість ініціатив щодо безпеки з бізнес-цілями для мінімізації ризиків, зниження витрат і підвищення продуктивності. Інтеграція заходів безпеки в стратегічну політику підприємств не тільки виконує етичні обов’язки, але й забезпечує конкурентні переваги, зокрема залучення талантів, посилення бренду та довіру зацікавлених сторін. Дослідження підкреслює роль лідерства у впровадженні культури безпеки та потребу в постійному навчанні працівників для вирішення нових проблем на робочому місці. Зрештою, безпека праці як стратегічний елемент сприяє довгостроковому успіху, забезпечуючи безпечне та стійке робоче середовище.

Ключові слова: бізнес, підприємство, стратегії, охорона праці.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв’язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Сучасні підприємства, незалежно від розміру та галузі, стикаються з необхідністю ефективного управління охороною праці для забезпечення безпеки своїх працівників та мінімізації ризиків. Охорона праці, інтегрована у загальну бізнес-стратегію, може мати значний вплив на продуктивність, зниження витрат і підвищення економічної ефективності підприємства. Впровадження системи охорони праці, що відповідає сучасним стандартам, не тільки мінімізує нещасні випадки на виробництві, але й сприяє поліпшенню робочих умов, підвищенню мотивації працівників та зміцненню репутації підприємства. У цій статті розглядаються вплив охорони праці на продуктивність праці та економічну ефективність підприємств, а також сучасні підходи до впровадження систем безпеки на підприємствах України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування стратегій розвитку сучасних підприємств присвячено праці як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, зокрема, Ю. Бондар, О. Гуцалюка, А. Пилипенка, О. Попова, М. Портера, А. Томпсона, А. Чандлера, З. Шершньової, Н. Шматько, деяких інших. Однак динаміка реальних економічних процесів піднімає

актуальність дослідження особливостей розробки та імплементації в практику охорони праці як елемента бізнес-стратегії діяльності на підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Інтеграція охорони праці у бізнес-стратегію підприємства стає одним із ключових факторів його успішного функціонування. Впровадження системи управління безпекою праці дозволяє оптимізувати виробничі процеси, забезпечити стабільність функціонування та знизити ризики, пов’язані з нещасними випадками або травматизмом на робочих місцях. Це також підвищує конкурентоспроможність підприємства, оскільки сучасний бізнес все частіше оцінюється не тільки за фінансовими показниками, але й за рівнем корпоративної соціальної відповідальності (CSR), до якої належить охорона праці.

Крім того, згідно з міжнародними стандартами, такими як ISO 45001, підприємства, що дотримуються високих стандартів безпеки, отримують переваги в міжнародних тендерах, полегшують доступ до зовнішніх ринків і мають кращі позиції для залучення інвестицій [1]. Це робить впровадження системи охорони праці важливим елементом стратегічного управління.

Охорона праці безпосередньо впливає на продуктивність працівників. Безпека на робочому місці сприяє зменшенню кількості травм, що веде до зниження рівня абсентеїзму, відсутності на роботі через хвороби та нещасні випадки. Забезпечення належних умов праці допомагає зменшити фізичні та психологічні навантаження на працівників, що, у свою чергу, призводить до підвищення їхньої мотивації та залученості до робочого процесу.

Дослідження показують, що підприємства, які інвестують в охорону праці, отримують значний приріст продуктивності. Зокрема, впровадження системи безпеки дозволяє зменшити кількість виробничих зупинок через нещасні випадки або технічні несправності, що також сприяє підвищенню ефективності роботи всього підприємства. Крім того, належна охорона праці позитивно впливає на моральний стан колективу, зменшує плинність кадрів і сприяє формуванню лояльності до компанії.

Впровадження ефективної системи охорони праці несе фінансові вигоди для підприємства як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі. На перший погляд, інвестиції в охорону праці можуть здаватися значними, однак їхня окупність досить висока. Економічна ефективність від таких інвестицій полягає в уникненні значних витрат на відшкодування збитків у разі нещасних випадків, виплати компенсацій, штрафів та відшкодувань за порушення правил безпеки.

Аналіз дослідження показують, що впровадження сучасних систем охорони праці дозволяє підприємствам знизити рівень травматизму на 30–50 %, що призводить до значної економії на витратах, пов'язаних з компенсаціями та лікуванням постраждалих працівників. Крім того, підприємства, які забезпечують високі стандарти безпеки, мають менші витрати на страхування та користуються кращими умовами співпраці з фінансовими установами.

Ефективна система охорони праці також допомагає зменшити втрати продуктивності, пов'язані з нещасними випадками, збоями у виробничих процесах та простоем обладнання. Це дозволяє підприємству зберігати стабільність виробництва та мінімізувати непередбачені витрати, що позитивно відображається на його загальній рентабельності.

В сучасному світі, де технології стрімко розвиваються, система управління охороною праці стає ключовим елементом забезпечення безпеки та ефективності на робочому місці.

Активне впровадження ергономічних рішень та передових методів аналізу ризиків дозволяє підняти безпеку праці на новий рівень. Застосування високої технічної складності в цьому контексті – це не просто розкіш, але й запорука успішного функціонування системи.

Надзвичайно актуальним питанням зараз постало, використання штучного інтелекту та аналізу великих даних в системі управління охороною праці, що дозволяє ефективно передбачати та запобігати можливим небезпекам. Такий підхід дозволяє уникнути несподіваних ситуацій і допомагає компаніям підтримувати високий стандарт безпеки.

Завдяки поєднанню таких рішень та гнучкості системи управління охороною праці, стає можливим ефективно пристосовуватися до будь-яких умов роботи. Це не тільки гарантує безпеку праці, але і забезпечує стабільну продуктивність та задоволення працівників.

Система управління охороною праці, об'єднуючи в собі інтелект та ефективність, робить акцент на попередженні ризиків. Завдяки цьому, працівники відчують не лише захист свого здоров'я, але й підтримку своєї продуктивності в будь-яких умовах. Висока адаптивність системи створює основу для сталого розвитку компанії. Взаємодія технологій та людського фактору робить охорону праці більше, ніж просто дотримання норм та правил – це інвестиція в довгостроковий успіх та важливий аспект корпоративної культури [2].

Усе враховуючи, можна стверджувати, що система управління охороною праці сучасної компанії – це складна, але важлива мозаїка, де варіативність і технічна складність об'єднуються для створення безпечного та продуктивного робочого середовища.

Досліджуючи питання системи охорони праці, зазначимо що це є критично важливим компонентом бізнес-стратегії, яка спрямована на забезпечення безпечного робочого середовища, покращення добробуту працівників і сприяння загальній стабільності та прибутковості підприємств. Наведемо основні етапи, які відіграють важливу роль в діяльності підприємств:

1. Стратегічне значення охорони праці:

- відчуття безпеки та продуктивність працівників: безпечне робоче середовище зводить до мінімуму кількість травм і захворювань на робочому місці, сприяючи покращенню морального стану, підвищенню задоволеності роботою та підвищенню продуктивності;

- відповідність і управління ризиками: дотримання правил охорони праці допомагає уникнути юридичних санкцій, збоїв у роботі та шкоди репутації;

- зменшення витрат: запобігання нещасним випадкам і проблемам зі здоров'ям зменшує витрати, пов'язані зі страховими претензіями, компенсаціями та витратами на наймання завдяки високій плинності кадрів;

- репутація бренду: підприємства, які віддають перевагу безпеці, часто сприймаються як від-

повідальні та турботливі, що підвищує їхню репутацію серед зацікавлених сторін.

2. Інтеграція в бізнес-стратегію:

- оцінка та пом'якшення ризиків: виявлення та усунення небезпек є важливими для планування безпечних операцій і зменшення непередбачуваних інцидентів;

- навчання та залучення працівників: регулярні навчальні програми сприяють розвитку культури безпеки, надаючи можливість працівникам брати активну участь у підтримці безпеки на робочому місці;

- постійне вдосконалення: моніторинг показників безпеки за допомогою показників і аудитів допомагає підприємствам покращувати свої процеси та адаптуватися до нових ризиків;

- технологічна інтеграція: використання таких технологій, як датчики Інтернету речей, моніторинг на основі ШІ та прогнозна аналітика, забезпечує проактивне керування безпекою.

3. Переваги охорони праці як стратегічного елементу:

- стійкий розвиток: узгодження цілей безпеки з ширшими цілями сталого розвитку підтримує довгострокове зростання шляхом створення стійкої робочої сили та зменшення впливу на навколишнє середовище;

- конкурентна перевага: компанії з надійними показниками безпеки часто залучають найкращі таланти та завойовують прихильність клієнтів, які віддають перевагу відповідальним партнерствам;

- інновації та ефективність: інвестування в безпечні технології та ергономічні практики може призвести до підвищення ефективності роботи та інноваційних рішень для існуючих проблем.

4. Практична реалізація. Щоб включити безпеку праці в бізнес-стратегію, підприємства повинні: по-перше, розробити чітку політику безпеки, узгоджену з цілями організації; по-друге, виді-

лити ресурси для впровадження заходів безпеки та модернізації інфраструктури; по-третє, встановити відповідальність керівництва за ефективність безпеки і по-четверте, сприяти відкритому спілкуванню щодо питань безпеки та рішень.

Інтегруючи безпеку праці у свої стратегії, підприємства не тільки захищають своїх працівників, але й підвищують їхню операційну стійкість і конкурентоспроможність на ринку.

Незважаючи на значний потенціал охорони праці для підвищення ефективності підприємств, багато українських компаній все ще стикаються з викликами у впровадженні систем безпеки. Серед основних перешкод можна виділити недостатнє фінансування, низький рівень обізнаності керівників щодо переваг інтеграції охорони праці в бізнес-стратегію та складнощі з дотриманням міжнародних стандартів.

Проте з кожним роком ситуація покращується. Завдяки активній участі державних органів, міжнародних організацій та приватного сектора, українські підприємства поступово впроваджують нові підходи до охорони праці, що сприяє не тільки покращенню умов праці, але й підвищенню конкурентоспроможності бізнесу на світовому ринку.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень в поданому напрямі. Інтеграція систем охорони праці у бізнес-стратегію є ключовим чинником підвищення продуктивності та економічної ефективності підприємства. Інвестиції в безпеку праці не тільки знижують ризики та витрати на компенсації, але й сприяють підвищенню мотивації працівників та оптимізації виробничих процесів. Українські підприємства, що активно впроваджують сучасні підходи до охорони праці, мають всі шанси стати більш конкурентоспроможними та економічно ефективними в умовах глобальної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. ДСТУ ISO 45001:2019 Системи управління охороною здоров'я та безпекою праці. Вимоги та настанови щодо застосування (ISO 45001:2018, IDT). URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=88004
2. Сучасна система управління охороною праці – технології для безпечного майбутнього. URL: <https://safety.org.ua/suchasna-systema-upravlinnya-ohoronoyu-pratsi-tehnologiyi-dlya-bezpechnogo-majbutnogo/>
3. Бондар Ю. А., Мірошніченко З. А. Корпоративна культура в системі управління персоналом підприємства. Підсумки розвитку наукової свідомості: 2019 : матеріали практ. конф. (22 груд. 2019 р.). Сеул (Південна Корея). С. 27–29.
4. Гуцалюк О. М., Гаврилова Н. В., Котлубай В. О. Сучасні особливості управління ризиками в контексті стратегічного розвитку підприємства. Вісник економічної науки України. 2021. № 1 (40). С. 74–79. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.1\(40\).74-79](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.1(40).74-79)
5. Шершньова З. Є., Оборська С. В. Стратегічне управління: навч. посібник. Київ : КНЕУ, 1999. 384 с.
6. Шматько Н. М. Закономірності процесу здійснення організаційних змін у структурі управління підприємством. Вісник економічної науки України. 2020. № 2 (39). С. 58–62. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2\(39\).58-62](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2(39).58-62)
7. Голуб О. В. Економічні аспекти охорони праці на українських підприємствах. Економіка та управління на підприємствах. 2020. № 5 (2). С. 45–51. URL: <https://economy.gov.ua>
8. Мельник І. А., Ковальчук О. М. Вплив охорони праці на продуктивність праці та економічну ефективність. Вісник економіки та права. 2021. № 3(4). С. 67–75. DOI: <https://doi.org/10.1012/vepl321>

9. Соколовський Р. М. Сучасні підходи до управління охороною праці на підприємствах. Праця та безпека в Україні. 2019. № 12(3). С. 21–28. URL: <http://laborsafety.org.ua>

REFERENCES

1. DSTU ISO 45001:2019 Systemy upravlinnia okhoronoiu zdorovia ta bezpekoiu pratsi. Vymohy ta nastanovy shchodo zastosuvannya (ISO 45001:2018, IDT). Available at: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.htm?id_doc=88004
2. Suchasna systema upravlinnia okhoronoiu pratsi – tekhnologii dlia bezpechnoho maibutnoho. Available at: <https://safety.org.ua/suchasna-systema-upravlinnya-ohoronyu-pratsi-tehnologiyi-dlya-bezpechnogo-majbutnogo/>
3. Bondar, Iu. A., Miroshnychenko, Z. A. (2019). Korporatyvna kultura v systemi upravlinnia personalom pidpriemstva [Corporate culture in the personnel management system of the enterprise]. Pidsumky rozvytku naukovoï svidomosti: 2019 [Results of the development of scientific consciousness: 2019]: Proceedings of the practice conference.
4. Hutsaliuk, O. M., Havrylova, N. V., Kotlubay, V. O. (2021). Suchasni osoblyvosti upravlinnia ryzykamy v konteksti stratehichnoho rozvytku pidpriemstva [Modern Features of Risk Management in the Context of Strategic Development of the Enterprise]. Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy, 1 (40), pp. 74–79. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.1\(40\).74-79](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.1(40).74-79) [in Ukrainian].
5. Shershnyova, Z. E. Oborska, S. V. (1999). Strategichnyi menedzhment [Strategic management]. Kyiv, KNEU [in Ukrainian].
6. Shmatko, N. M. (2020). Zakonomirnosti protsesu zdiysnennya orhanizatsiynykh zmin u strukturi upravlinnya pidpriemstvom [Regularities of process of realization of organizational changes in structure of management of the enterprise]. Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy, 2 (39), pp. 58–62. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2\(39\).58-62](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2(39).58-62) [in Ukrainian].
7. Holub, O. V. (2020). “Economic aspects of occupational health and safety at Ukrainian enterprises”. Economics and management at enterprises, 5(2), 45–51. Available at: <https://economy.gov.ua>
8. Melnyk, I. A., Kovalchuk, O. M. (2021). “The impact of occupational safety on labor productivity and economic efficiency”. Bulletin of Economy and Law, 3(4), 67–75. DOI: <https://doi.org/10.1012/vepl321>
9. Sokolovsky, R. M. (2019). “Modern approaches to occupational health and safety management in enterprises”. Labor and Safety in Ukraine, 12(3), 21–28. Available at: <http://laborsafety.org.ua>

Maryna Resler, Yuriy Brodovych, Yurii Forziun, Mukachevo State University. Occupational safety as an element of business strategy at enterprises.

Annotation. Occupational safety is an integral part of the business strategy of a modern enterprise, serving as the basis for sustainable growth and operational efficiency. The strategic importance of occupational safety is examined in promoting employee well-being, ensuring regulatory compliance and increasing organizational resilience. The alignment of safety initiatives with business objectives is emphasized to minimize risks, reduce costs and increase productivity. Integrating safety measures into strategic policies of enterprises not only fulfills ethical responsibilities, but also provides competitive advantages, including attracting talent, strengthening the brand and trusting stakeholders. The study emphasizes the role of leadership in implementing a safety culture and the need for continuous training of employees to solve new problems in the workplace. Ultimately, occupational safety as a strategic element contributes to long-term success by ensuring a safe and sustainable work environment. Therefore, the occupational safety management system of a modern company is a complex but important mosaic, where variability and technical complexity come together to create a safe and productive work environment. Having examined the issue of occupational health and safety, we note that it is a critically important component of a business strategy aimed at ensuring a safe working environment, improving employee well-being and contributing to the overall stability and profitability of enterprises. The integration of occupational health and safety systems into a business strategy is a key factor in increasing the productivity and economic efficiency of an enterprise. Investments in occupational health and safety not only reduce risks and compensation costs, but also contribute to increasing employee motivation and optimizing production processes.

Keywords: business, enterprise, strategies, occupational safety.

ОБЛІК І ОПОДАТКУВАННЯ

UDC 657.6

DOI: <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2024-4-5>INTERNAL AND EXTERNAL CONTROL
IN THE COMPUTER ENVIRONMENT:
SOFTWARE AND THE COMPONENT APPROACH

Iryna LUKANOVSKA

PhD, Doctoral Student of the Department of Accounting and Taxation,
West Ukrainian National University

Annotation. *The purpose of the article is examines internal and external control in a computer environment with an emphasis on software and a component approach. **Methodology of research.** The control system is considered as an important tool for ensuring the stability of the functioning of the public sector and business entities. Special attention is paid to the need to modernize control methods in connection with the development of information technologies. **Findings.** It was determined that modern software should ensure the protection of information resources and control over compliance with legal norms. The article substantiates the advantages of implementing a component approach for creating flexible, scalable and effective control systems. **Practical value.** The interaction between state and private business entities in the process of control, the importance of coordination and information exchange for timely identification of potential threats is considered.*

Keywords: control, audit, finance, financial reporting, information technology, software, component approach.

General statement of the problem and its connection with the most important scientific or practical tasks. The control system in Ukraine is an important tool for ensuring the stability of the functioning of the public sector, including the state administration and other business entities belonging to various sectors of the economy. With the development of information technologies, the need to modernize existing control methods and tools and introduce new approaches to the control system is growing. The creation of effective control systems in the computer environment, which ensure the protection of information resources, control over compliance with legal norms, and prompt response to potential threats, is gaining special relevance.

The control system includes both public and private initiatives aimed at ensuring cyber security, data protection and information flow management. One of the key tasks is the development of modern software that can integrate with existing systems and adapt to the specific needs of the national infrastructure. Implementation of a component approach to the creation of such systems will ensure their flexibility, scalability and efficiency in the use of resources.

Particular attention should be paid to issues of interaction between various subjects of the control system, including state institutions, private economic entities, institutions belonging to different industries (education, health care, etc.). That is why it is impor-

tant to ensure the appropriate level of coordination and information exchange for timely identification of potential threats.

Analysis of recent research and publications. The significant interest of scientists and practitioners in the chosen subject matter among most researchers is focused on the analysis of software (software products) that is actively used for internal and external control. Such scientists as Borovkova T. [1], Burak M.P. [2], Butynets T.A. [3], Ivakhnenkov S.V. [4], Kovtun T.V. [5], Purii H.M. [6], Khorunzhak N.M. [7], Yaremko I.Y. [2] etc. In their research, they draw attention to the importance of automation of management in the conditions of modern challenges, especially in crisis periods, for example during war. Recent studies of control in the computer environment indicate a significant increase in attention to the development of software for the effective control of financial and management processes [1–7].

In our opinion, one of the main ways of solving control problems is the use of a component approach, which allows to increase the flexibility and adaptability of the computerized systems used for its implementation, and to significantly increase the effectiveness and quality of control actions.

Formation of the objectives of the article is to justify the feasibility of using a component approach to overcome the shortcomings of traditional control software and to develop recommendations for its

implementation. The realization of this goal involves the study of the basic principles of the component approach, the analysis of existing solutions and practices in the field of control software.

Presentation of the main research material with full justification of the scientific results obtained. The process of computerization of control is an important component of the management of any economic entity, as it allows to increase the accuracy, transparency and efficiency of operations carried out in the course of activity. The choice of software for these tasks depends on several factors, such as company size, industry affiliation, and acquisition costs. Large enterprises often use complex systems such as SAP ERP or Oracle Financials, which provide a high level of automation and extensive analytical capabilities. At the same time, small and medium-sized enterprises prefer more affordable and flexible solutions, such as QuickBooks, Xero or Zoho Books, which are adapted to their needs and financial capabilities.

In addition to internal financial control, external control by state bodies and auditing companies is gaining special importance. For its effective implementation, specialized software solutions are used that automate the processes of verification, audits and analysis of financial statements. Software products such as ACL Analytics, IDEA, CaseWare IDEA,

TeamMate, CCH Audit Automation, and ProAudit offer powerful tools regulatory agencies to effectively perform their functions and detect violations [8].

The use of modern software for financial control helps to reduce risks, increase the transparency of financial transactions and ensure the proper level of financial discipline at enterprises.

Regardless of the chosen system, it is important to ensure that it meets the needs of the business and the ability to integrate with existing processes and systems. Therefore, the choice of software depends on the specific needs of the regulatory body, the scope of inspections and other important indicators.

For visualization and better visualization, all software products are described in Table 1.

In Table 2, we will conduct a study of audit software products regarding the presence of the most necessary functions in them, since, unfortunately, we did not find specific control computerization programs in the available information resources. Considering the significant similarity of control and audit methodology, we consider it possible to carry out appropriate adaptive design changes to bring such products into full compliance for control purposes.

As for Ukrainian computer programs for conducting audits, there are practically none of them in the Internet search. An exception is the product "Ivakhnenkov and Kateniov Audit", which provides a quick

Table 1

The most popular software products for the computerization of internal and external control and their features

Product name / Features	Integration	Modularity	Analytics	Scalability	Automation	Reports	Cloud solutions	Friendly interface	Analysis of large volumes of data	Data analysis and audit	Management of audits	Documentation	Compliance	Audit process	Number of secured options	The need for new options
<i>Internal control</i>																
SAP ERP	+	+	+	+											4	+
Oracle Financials	+		+		+	+									4	+
Microsoft Dynamics 365	+	+	+				+								4	-
QuickBooks	+				+	+		+							4	+
Xero	+				+	+	+								4	-
Zoho Books	+				+	+	+								4	-
<i>External control</i>																
ACL Analytics (Galvanize)	+				+	+			+						4	+
IDEA Data Analysis Software	+				+	+				+					4	+
CaseWare IDEA	+				+	+			+						4	+
TeamMate Audit Management System	+					+					+	+			4	+
CCH Audit Automation	+				+	+							+		4	+
ProAudit	+				+	+								+	4	+

Source: author's generalization based on data [8–9]

Table 2

Characterization of the functions of popular software products regarding the audit of the business entity

№	The name of the software product	Functions of computer programs								
		1	2	3	4	5	6	7	8	9
Software products for audit purposes										
1	Asset Panda	+	+	–	+	+	–	–	+	–
2	Suralink	+	–	–	+	+	–	–	+	–
3	AuditBoard	+	+	+	+	–	+	–	+	+
4	KAWAK	+	+	+	+	+	+	+	–	+
5	SafetyCulture (iAuditor)	+	+	+	+	–	+	+	+	+
6	Netwrix Auditor	+	+	–	–	–	+	–	–	+
7	Ncontracts	+	–	–	+	+	+	–	–	+

Note: * 1 – notification, 2 – compliance management, 3 – corrective and preventive actions, 4 – document management, 5 – document storage, 6 – incident management, 7 – inspection management, 8 – mobile access, 9 – risk assessment.

Source: compiled by author based on [9]

“express audit”, identification of problem areas, speeds up the process of familiarizing the auditor with the specifics of accounting and internal control of the business entity) [4, p. 40], practically absent.

However, such computer firms as Zfort Group, N-iX, Vakoms, SoftElegance and others offer custom development of any analytical direction programs, as well as audit computerization programs.

Software products of Ukrainian production are oriented to the needs of domestic enterprises and develop computer systems taking into account the modern challenges of society. Despite this, as evidenced by our research and the research of a number of Ukrainian scientists: «it should be noted that today there is no powerful tool that would allow fully automating the audit. This is explained by a number of shortcomings of audit automation» [2, p. 6].

Agreeing with this position, we note that in terms of control, those software products that are intended for auditing have a drawback related to the formulation of the final document – the audit report. Other shortcomings that we discovered in the process of studying the special literature and characteristics of software products include: the lack of a unified approach to the performance of control tasks and communication problems with access to the regulatory base (except for the base of the League. Law). In our opinion, it is advisable to create separate similar platforms under the headings: external control; internal control. It is also necessary to create a synergistic complex system of information and data exchange with access to it by all specialists who carry out control.

An equally important drawback is that control computerization programs are unified, and therefore do not take into account the specifics and features of a business entity, which are important in control.

In our opinion, overcoming the shortcomings is possible thanks to the use of a component approach.

The advantage of the component approach is that unified products can be optimally equipped with the appropriate application and adapted to the control object.

Therefore, the rational position of scientists, in particular such as Burak M. P., Yaremko I. Y., who believe that such a “product should be flexible, have advanced means of controlling operations and connection at the level of databases with accounting programs ... and be easy to use” [2, p. 2].

In general, each of the software products studied above has its own features and capabilities, but they also have many common characteristics.

Thanks to this, ensuring the implementation of the component approach enables the formation of a complex system that will have better characteristics and compositional relationships for control.

By the way, the component approach, in the historical aspect, is the most modern approach to the construction and development of software (emerged after the mid-90s of the last century), which involves the construction of programs in the form of separate components. The latter can exist separately, but interacting with each other through standard binary interfaces, implement the assigned tasks (in our case, control) of different users. The same component can be used for different interfaces. In view of this, there is a real basis for supporting the necessary control functions through the use of appropriate instructions.

With such an approach, the presence of interacting programs of arbitrary types (applications, operating system, etc.) allows you to use the functions provided by them and implement the necessary control processes even remotely. That is, in this case, it does not matter how specific parts of the program function: in one process or in different processes.

Also, thanks to the component approach, the functions of the programs can be used on one or on different computers. This approach enables multi-channel interaction using basic mechanisms, and the location of the controller itself (client) is not important here. In addition, its advantage is that the same component can be used in a new program without modification in applications, which simplifies programming and makes it cheaper, since already existing software elements are used.

Without going into the details of the technical side of the implementation of the component approach, we note that basic knowledge about it allows you to develop appropriate tasks and prescribe the stages that precede, in fact, the very process of compiling the program (programming).

Thus, even though most modern software products for control and auditing have advanced capabilities, their integration according to a component approach will allow increasing the efficiency of these systems. A component-based approach simplifies programming, reduces costs, and increases flexibility by allowing existing program components to be used for new tasks without modification. This makes the use of such an approach strategically important for ensuring effective control and auditing in various sectors of the economy.

Conclusions. Internal and external control in the digital economy is characterized using information technologies. They are an important tool for maintaining the stability, transparency and security of the public sector and private business entities. Since the computerization of control allows to increase its

efficiency, there is an urgent need to modernize and adapt existing computer programs to new requirements. The main direction of improvement is the implementation of the component approach. It provides flexibility, scalability and performance of the software product. Using this approach allows you to effectively integrate the control system with the existing infrastructures of the enterprise, as well as adapt the software to the specific requirements of business entities.

In general, the key task is to create reliable software products that can integrate with existing systems and ensure constant control of activities and compliance by business entities with the requirements of legislation during their conduct. In addition, it is important to develop tools that allow you to quickly respond to potential threats and detect violations. In the future, the development and use of IT in the process of control and management depends on the improvement of methods of their design and implementation, as well as on the support of synergy between public and private initiatives to create a more secure and stable information (computer) environment.

REFERENCES

1. Borovkova, T. (2017). Osoblyvosti doslidzhennia stanu vnutrishnoho kontroliu ta vnutrishnoho audytu [Features of the study of the state of internal control and internal audit]. *Materialy Kruhlogo stolu predstavnykiv Derzhavnykh sluzhby ta IBSED*. Kyiv. URL: <https://dkrs.kmu.gov.ua/kru/doccatalog/document?id=136079> [in Ukrainian].
2. Burak, M. P., Yaremko, I. Y. (2024). Avtomatyzatsiia audytu finansovoi zvynosti u voiennyi period [Automation of financial statement audit in wartime]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 60, 1–7. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-13> [in Ukrainian].
3. Butynets, T. A. (2017). Upravlinskyi kontrol ta yoho element [Management control and its elements]. *Visnyk ZhDTU. Seriya: Ekonomichni nauky*, 1, 24–29 [in Ukrainian].
4. Ivakhnenkov, S. (2009). Audytorske prohramne zabezpechennia dlia analizu danykh: pershyi ukrainskyi dosvid [Audit software for data analysis: the first Ukrainian experience]. *Bukhhalterskyi oblik i audit*, 10, 38–44. Available at: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/643> [in Ukrainian].
5. Kovtun, T. V. (2016). Systema vnutrishnoho kontroliu yak nevidiemnyi element operatsiinoi systemy pidpriemstva [Internal control system as an integral element of the enterprise operating system]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, 6, vol. 1, 165–170 [in Ukrainian].
6. Purii, H. M. (2019). Informatsiini systemy i tekhnologii v upravlinni diialnistiu pidpriemstva [Information systems and technologies in enterprise management]. *Efektivna ekonomika*, 6. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2019_6_45 [in Ukrainian].
7. Khorunzhak, N. M., Lukanovska, I. R., Portovaras, T. R. (2023). Synerhizm informatsii analizu, kontroliu ta audytu dlia yakisnoho upravlinnia diialnistiu subiekta hospodariuvannia [Synergism of information from analysis, control and audit for quality management of economic entity activities]. *Ekonomika ta pravo*, 3, 80–90. DOI: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2023.03.080> [in Ukrainian].
8. Top Audit Software 2024. Available at: <https://www.trustradius.com/audit>
9. How to find the right Audit Software. Available at: https://www.capterra.com/audit-software/?utm_source=ps-google&utm_medium=ppc&utm_campaign=:1:CAP:2:COM:3:All:4:INTL:5:BAU:6:SOF:7:Desktop:8:BR:9:Audit&network=g&gclid=CjwKCAjwrcKxBhBMEiwAIVF8rMoh0cxbHQprfFuFVPrN4BGqJabhK7gJM_nUZR_9518dJxhMjyC2RoCFMQAvD_BwE

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боровкова Т. Особливості дослідження стану внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту. *Матеріали Круглого столу представників Держаудитслужби та ІБСЕД*. Київ. 2017. URL: <https://dkrs.kmu.gov.ua/kru/doccatalog/document?id=136079>
2. Бурак М.П., Яремко І.Й. Автоматизація аудиту фінансової звітності у воєнний період. *Економіка та суспільство*. 2024. Випуск 60. С. 1–7. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-13>
3. Бутинець Т.А. Управлінський контроль та його елементи. *Вісник ЖДТУ. Серія: Економічні науки*. 2017. № 1. С. 24–29.

4. Івахненко С. Аудиторське програмне забезпечення для аналізу даних: перший український досвід. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2009. № 10. С. 38–44. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/643>
5. Ковтун Т.В. Система внутрішнього контролю як невід’ємний елемент операційної системи підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2016. № 6. Т. 1. С. 165–170.
6. Пурий Г.М. Інформаційні системи і технології в управлінні діяльністю підприємства. *Ефективна економіка*. 2019. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2019_6_45
7. Хорунжак Н.М., Лукановська І.Р., Портоварас Т.Р. Синергізм інформації аналізу, контролю та аудиту для якісного управління діяльністю суб’єкта господарювання. *Економіка та право*. 2023. № 3. С. 80–90. DOI: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2023.03.080>
8. Top Audit Software 2024. URL: <https://www.trustradius.com/audit>
9. How to find the right Audit Software. URL: https://www.capterra.com/audit-software/?utm_source=ps-google&utm_medium=ppc&utm_campaign=:1:CAP:2:COM:3:All:4:INTL:5:BAU:6:SOF:7:Desktop:8:BR:9:Audit&network=g&gclid=CjwKCAjwrcKxBhBMEiwAIVF8rMoh0cxbHQprfFuFVPrN4BGqJabhK7gJM_nUZNR_9518dJxhMjyC2RoCF-MQAvD_BwE

Лукановська І.Р., Західноукраїнський національний університет. **Внутрішній та зовнішній контроль в комп’ютерному середовищі: програмне забезпечення та компонентний підхід.**

Анотація. Метою статті є обґрунтування доцільності застосування компонентного підходу для подолання недоліків традиційного програмного забезпечення контролю й розробка рекомендацій щодо його впровадження. Реалізація цієї мети передбачає вивчення основних принципів компонентного підходу, аналіз існуючих рішень і практик у сфері програмного забезпечення контролю. **Методика дослідження.** Розглянуто систему контролю як важливий інструмент забезпечення стабільності функціонування державного сектору та суб’єктів господарювання. Особлива увага приділена необхідності модернізації методів контролю у зв’язку з розвитком інформаційних технологій. **Результати.** Визначено, що сучасне програмне забезпечення має забезпечувати захист інформаційних ресурсів та контроль за дотриманням законодавчих норм. У статті обґрунтовано переваги впровадження компонентного підходу для створення гнучких, масштабованих і ефективних систем контролю. На думку автора, подолання недоліків програмного забезпечення контролю можливе саме завдяки використанню компонентного підходу, який передбачає побудову програм у вигляді окремих компонентів. **Практична значущість результатів дослідження.** Розглянуто взаємодію між державними та приватними суб’єктами господарювання в процесі контролю, важливість координації та обміну інформацією для своєчасного виявлення потенційних загроз. Окрему увагу зосереджено на програмному забезпеченні для автоматизації контролю, серед яких популярні рішення для великих та середніх підприємств, такі як SAP ERP, Oracle Financials, QuickBooks, Xero, Zoho Books тощо. Автор також аналізує програмні продукти для зовнішнього контролю, такі як ACL Analytics, IDEA, TeamMate, що використовуються для автоматизації перевірок, аудитів та аналізу фінансової звітності. У статті акцентується увага на важливості адаптації програмного забезпечення до специфічних потреб суб’єктів господарювання, що дозволить підвищити ефективність контролю. Автором визначено, що ключове завдання полягає у створенні надійних програмних продуктів, які можуть інтегруватися з існуючими системами та забезпечувати безперервний контроль діяльності й дотриманням суб’єктами господарювання законодавчих вимог.

Ключові слова: контроль, аудит, фінанси, фінансова звітність, інформаційні технології, програмне забезпечення, компонентний підхід.

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА, СТРАХУВАННЯ ТА ФОНДОВИЙ РИНОК

УДК 316.14-026.564:352.07]:330.34]:005.915

DOI: <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2024-4-6>

ФІНАНСОВА ОЦІНКА СТІЙКОСТІ МУНІЦИПАЛЬНОГО БЮДЖЕТУ ЯК ІНСТРУМЕНТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

О. В. ГАСІЙкандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів та банківської справи;**Т. П. ГУДЗЬ**доктор економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів та банківської справи;**Ж. А. КОНОНЕНКО**кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри економічної кібернетики, бізнес-економіки
та інформаційних систем;**В. І. ПЕРЕБИЙНІС**доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економічної кібернетики, бізнес-економіки
та інформаційних систем;**О. А. КОНОНЕНКО**здобувач третього (освітньо-наукового) рівня,
Полтавський університет економіки і торгівлі

Анотація. Метою статті є проведення фінансової оцінки муніципального бюджету як інструменту соціально-економічного розвитку територіальних громад в контексті забезпечення фінансової спроможності місцевих бюджетів в довгостроковій перспективі. **Методика дослідження.** Дослідження здійснено з використанням таких методів, як: наукова абстракція, структурний аналіз та аналітичний, логічне узагальнення. **Результати.** У статті визначено поняття управління муніципальними ресурсами як інструменту соціально-економічного розвитку територіальних громад, проаналізовано структуру місцевих бюджетів України та їхню взаємодію з державним бюджетом, проаналізовано управління муніципальними ресурсами в сучасних умовах та здійснено фінансову оцінку стійкості муніципальних бюджетів в Україні. **Практична значущість результатів дослідження.** Окреслені пропозиції щодо удосконалення управління місцевими бюджетами в довгостроковій перспективі.

Ключові слова: муніципальний бюджет, оцінка, соціально-економічний розвиток, територіальні громади, управління муніципальними ресурсами, фінансова стійкість.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Муніципальний бюджет відіграє важливу роль у забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку територіальних громад та держави в цілому, оскільки є основним механізмом, через який здійснюється розподіл ресурсів для фінансування місцевих економічних та соціальних програм, що визначають якість життя населення. Ефективне управління муніципальним бюджетом сприяє створенню нових

робочих місць через стимулювання місцевої економіки та підтримку малого і середнього бізнесу, покращенню інфраструктури та забезпеченню доступності соціальних послуг. Тому оцінка фінансової стійкості муніципального бюджету в умовах невизначеності з метою пошуку шляхів забезпечення фінансової спроможності територіальних громад набуває значної актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження місцевих фінансів і муніципальних бюджетів, а також управління

ними зробили такі вчені, як: Т.В. Канєва [1] (теоретико-методологічні засади формування та виконання бюджету); Я.В. Пилипенко [2] (економічна сутність бюджету, інституційні трансформації системи формування та виконання бюджету); Н.І. Полинюк [3] (розвиток системи формування та виконання бюджету в умовах економічних перетворень); Сокровольська Н.Я. [4] (стабільність бюджету); Н.Г. Фатюха [5] (стан та перспективи розвитку місцевих бюджетів в умовах децентралізації); інші науковці [6; 7; 8; 17].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Сутності управління муніципальними бюджетами як інструменту соціально-економічного розвитку за сучасних умов приділено недостатньо уваги. Зокрема, потребує розширення аналіз напрямів використання коштів місцевих бюджетів та їхнього впливу на розвиток територіальних громад. Брак системного підходу до оцінки результатів використання бюджетних коштів ускладнює повноцінне розуміння їхнього внеску в економічний та соціальний прогрес територіально-адміністративних одиниць держави.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у дослідженні муніципального бюджету як інструменту соціально-економічного розвитку територіальної громади та держави в сучасних умовах, а також інструментарію його оцінювання.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Управління муніципальними ресурсами, на наш погляд, – це сукупність інструментів, методів, принципів реалізації управлінських рішень на рівні територіально-адміністративних одиниць, які спрямовані на їх стійкий соціально-економічний розвиток шляхом формування, перерозподілу і використання фінансових, майнових, кадрових, природних, інфраструктурних ресурсів, що перебувають у розпорядженні органів місцевої влади.

Управління муніципальними ресурсами передбачає процедури визначення цілей, планування, організації, мотивації та контролю за їх ефективним використанням. Зокрема, якісний аналіз сукупності муніципальних ресурсів дозволяє міс-

цевій владі забезпечити належний перерозподіл фінансових коштів для надання якісних послуг населенню, реалізацію інфраструктурних проєктів, підвищення якості життя в громаді та її сталий розвиток в перспективі.

Ключовою ланкою досягнення цілей сталого місцевого розвитку є муніципальний бюджет як інструмент соціально-економічного розвитку населених пунктів, територій, держави загалом. Такий бюджет є невід’ємною ланкою системи управління місцевими фінансами. У ньому сконцентровано відображення соціально-політичних та економічних рішень органів влади на місцях.

Муніципальний бюджет як складова місцевих фінансів – це елемент фінансової системи, спрямований на формування фонду коштів з метою здійснення наданих відповідних йому бюджетних правовідносин. Останні призначені для задоволення соціально-орієнтованих інтересів територіальних громад. Оцінка та аналіз місцевого бюджету дає змогу визначити наявність та реальний стан коштів, які знаходяться в розпорядженні муніципалітету, виявити проблеми виконання місцевих бюджетів, визначити потребу та обґрунтувати резерви їх збільшення, розробити заходи для оптимізації їх використання і забезпечити контроль їх використання.

В системі управління муніципальним бюджетом невід’ємною складовою є його аналіз за певним алгоритмом, який дозволить зробити обґрунтовані висновки для прийняття важливих рішень щодо перерозподілу бюджетних ресурсів для забезпечення сталого розвитку громади. Алгоритм аналізу муніципального бюджету може включати такі етапи: 1) аналіз доходів та видатків бюджету; 2) оцінка фінансової стійкості бюджету; 3) аналіз міжбюджетних трансфертів; 3) прогнозування бюджетних показників; 3) розробка та обґрунтування рекомендацій та заходів; 4) моніторинг та контроль виконання бюджету.

В Україні основними типами муніципальних бюджетів є обласні бюджети, районні бюджети, бюджети територіальних громад, бюджети міст обласного значення, бюджети районів у містах обласного значення, бюджети міст районного значення, бюджети селищ міського типу та бюджети сільрад (сіл). Проведемо їх аналіз за даними табл. 1.

Таблиця 1

Структура місцевих бюджетів України та місцевих бюджетів, які мають взаємовідносини з державним бюджетом, % (станом на 01.01.2024)

Типи місцевих бюджетів	Всього місцевих бюджетів	Питома вага місцевих бюджетів, %	З них мають взаємовідносини з державним бюджетом	Питома вага місцевих бюджетів, які мають взаємовідносини з державним бюджетом, %
1	2	3	4	5
обласні бюджети, бюджет АРК	25	2,32	24	3,13
бюджети міст обласного значення	12	1,11	0	0,00

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5
районні бюджети	136	12,60	119	15,49
бюджети територіальних громад	625	57,92	625	81,38
бюджети районів у містах обласного значення	7	0,65	0	0,00
бюджети міст районного значення	6	0,56	0	0,00
бюджети селищ міського типу	39	3,61	0	0,00
бюджети сілрад (сіл)	229	21,22	0	0,00
Разом	1079	100,00	768	100,00

Джерело: розраховано авторами за [9–11]

Таблиця 1 демонструє структуру місцевих бюджетів України та їхню взаємодію з державним бюджетом. Із 1079 місцевих бюджетів 768, або 71,2 % мають взаємовідносини з державним бюджетом. Найбільшу питому вагу складають бюджети територіальних громад – 57,92 % від загальної кількості місцевих бюджетів, з яких 81,38 % демонструють спроможність самостійно фінансувати потреби місцевого рівня. Водночас бюджети міст обласного значення, міст районного значення, селищ міського типу та сілрад не мають прямої взаємодії з державним бюджетом. Це свідчить про те, що частина місцевих бюджетів залишається фінансово автономною або має обмежену взаємодію з центральними органами влади, що може відображати різний рівень децентралізації та фінансової самостійності на місцях. Очевидно, що зазначена інформація може бути корисною для оцінки фінансової самодостатності муніципалітетів та їх здатності забезпечувати соціально-економічний розвиток територій.

Повніше зрозуміти структуру бюджетних надходжень як ресурсу соціально-економічного розвитку в контексті сучасних викликів та їх динаміку дозволяє вивчення динаміки доходів (табл. 2).

Як свідчать дані таблиці 2, протягом 2018–2023 рр. відбулися зміни у обсягах та структурі фінансових надходжень до зведеного, державного та місцевих бюджетів, які, на наш погляд, обумовлені як економічними, так і політичними чинниками, серед зовнішніх факторів – воєнний стан, макроекономічна нестабільність. Перерозподіл коштів на користь держави при загальному збільшенні доходів зведеного бюджету (з 1184278,1 млн грн у 2018 році до 3 104 306,6 млн грн у 2023 році, або у 2,621 рази) та державного бюджету (з 928108,3 млн грн у 2018 році до 2671998,0 млн грн у 2023 році, або у 2,879 рази) відображає зниження питомої ваги доходів місцевих бюджетів у зведеному бюджеті та державному бюджеті України за останні п'ять років – із 47,5 % до 21,0 % та 60,6 % до 24,4 % відповідно. На нашу думку, централізація бюджетних ресурсів на національному рівні пов'язана з необхідністю забезпечення загальнонаціональних потреб, зокрема військових витрат, та впливом економічних труднощів на місцеві громади, що, у підсумку, може обмежити можливості для реалізації регіональних програм розвитку.

У таблиці 3 систематизуємо інформацію про доходи місцевих бюджетів України за різними категоріями надходжень за період з 2018 по 2023 р.

Таблиця 2

Динаміка та структура доходів бюджетів України протягом 2018–2023 рр., млн грн

Показники	Роки						Темп зростання (коефіцієнт) 2023 р. до 2018 р.
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Доходи зведеного бюджету, млрд. грн.	1184278,1	1289849,2	1376673,8	1662333,6	2196273,3	3104306,6	2,621
Доходи державного бюджету (без МБТ), млрд грн	928108,3	998278,9	1076016,7	1296852,9	1787395,6	2671998,0	2,879
Доходи місцевих бюджетів, млрд грн	562415,7	560527,9	417480,0	580699,2	555097,1	652609,1	1,160
Доходи місцевих бюджетів у % до доходів зведеного бюджету	47,5	43,5	30,3	34,9	25,3	21,0	x
Доходи місцевих бюджетів у % до доходів державного бюджету	60,6	56,1	38,8	44,8	31,1	24,4	x

Джерело: розраховано авторами за [9; 10; 12]

Наведені в табл. 3 дані свідчать, що загальні доходи зведеного бюджету України за досліджуваний період в цілому демонстрували зростання – з 1184278,1 млн. грн у 2018 р. до 3104306,6 млн. грн у 2023 р. (майже у 2,6 рази). Аналогічно зросли доходи державного бюджету (майже в 2,9 рази), досягнувши значення 2671998 млн. грн у 2023 р., що свідчить про суттєве збільшення державних фінансових ресурсів. Доходи місцевих бюджетів демонстрували помірний приріст на 1,16. Зменшення частки фінансових надходжень на місцевому рівні у зведеному та державному бюджетах є результатом спрямування бюджетної політики на централізацію коштів.

Проведений аналіз доходної частини місцевих бюджетів показує такі тенденції:

- суттєве зростання загальних доходів, особливо в структурі державного бюджету;
- менш динамічне зростання доходів місцевих бюджетів (з незначними коливаннями в окремі роки), що може свідчити про нерівномірний розподіл фінансових ресурсів між державним і місцевим рівнями;

– суттєве зменшення надходжень від органів державного управління та міжнародних донорів, що може бути наслідком скорочення дотацій або зменшення цільового фінансування в деяких галузях;

– суттєве зростання податкових надходжень (в 1,8 разів), що вказує на ключову роль цього джерела у фінансуванні місцевих бюджетів;

– певне зростання неподаткових доходів (на 30 %).

Для визначення перспективних напрямків розвитку бюджетної політики потрібно враховувати поточні економічні умови та зовнішні виклики, що впливають на стабільність доходів бюджетів різних рівнів. Тому проведемо аналіз видатків місцевих бюджетів за 2018–2023 рр. за даними таблиць 4 та 5.

Аналіз динаміки видатків бюджетів України за 2018–2023 рр. (табл. 4) показує суттєву централізацію фінансових ресурсів на рівні державного бюджету, особливо в період війни. Зростання видатків державного бюджету у 4 рази порівняно з місцевими бюджетами підкреслює пріоритетність

Таблиця 3

Структура та динаміка доходів місцевих бюджетів України протягом 2018–2023 рр., млн. грн

Рік; у відсотках до підсумку	Подат- кові над- ходження	Неподат- кові над- ходження	Доходи від операцій з капіта- лом	Від орга- нів дер- жавного управ- ління	Від ЄС, урядів іноземних держав, міжнародних орга- нізацій, донор- ських установ	Цільові фонди	Разом
2018 р.	232532,8	28027,3	2143,4	298939,7	94,1	678,1	562415,7
%	41,3	5,0	0,4	53,2	0,0	0,1	100,0
2019 р.	270545,7	26105,0	2928,8	260302,0	44,2	601,9	560527,9
%	48,3	4,7	0,5	46,4	0,0	0,1	100,0
2020 р.	285571,5	21462,5	3473,0	160177,0	146,3	649,3	471479,9
%	60,6	4,6	0,7	34,0	0,0	0,1	100,0
2021 р.	346713,1	27183,0	3462,2	202733,2	36,0	571,3	580699,1
%	59,7	4,7	0,6	34,9	0,0	0,1	100,0
2022 р.	393460,6	22041,1	2275,9	136753,7	223,2	342,2	555094,0
%	70,9	4,0	0,4	24,6	0,0	0,1	100,0
2023 р.	434540,9	36511,3	3621,8	177385,1	197,9	351,7	652609,1
%	66,6	5,6	0,6	27,2	0,0	0,1	100,0
Темп зростання (коефіцієнт) 2023 р. до 2018 р.	1,869	1,3027	1,6897	0,5934	2,1031	0,5187	1,1604

Джерело: розраховано авторами за [9; 10; 12]

Таблиця 4

**Динаміка видатків бюджетів України протягом 2018–2023 рр., млн. грн.
(без врахування міжбюджетних трансфертів)**

Показник	Рік						Темп зростання (коефіцієнт) 2023 р. до 2018 р.
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Видатки зведеного бюджету	1250173,5	1370113,0	1595289,7	1844377,7	3043499,1	4440940,2	3,552
Видатки державного бюджету	985841,9	1072891,4	1288016,7	1490258,9	2705423,3	4014418,1	4,072
Видатки місцевих бюджетів	570577,6	566248,5	478108,0	569428,2	484295,2	646822,5	1,134

Джерело: розраховано авторами за [9; 10]

Таблиця 5

Структура та динаміка видатків місцевих бюджетів України протягом 2018–2023 рр., млн грн

Рік; у відсотках до підсумку	Загально-державні функції	Оборона	Громадський порядок, безпека та судова влада	Економічна діяльність	Охорона навколишнього природного середовища	Житлово-комунальне господарство	Охорона здоров'я	Духовний та фізичний розвиток	Освіта	Соціальний захист та соціальне забезпечення	Міжбюджетні трансферти	Разом
2018 р.	162949,9	97023,9	116875,5	63600,7	5241,2	296,9	22617,9	10107	44323,3	163865,5	296939,7	985841,9
%	16,53	9,84	11,86	6,45	0,53	0,03	2,29	1,03	4,50	16,62	30,12	100,00
2019 р.	168206,5	106627,6	140151,2	72365	6316,2	107,9	38561,5	9966,9	51657,5	218628,5	260302	1072891
%	15,68	9,94	13,06	6,74	0,59	0,01	3,59	0,93	4,81	20,38	24,26	100,00
2020 р.	163849,3	120374,10	157672,4	168889	6636,8	88,5	124925,2	9826,3	52857,3	322720,3	160177	1288017
%	12,72	9,35	12,24	13,11	0,52	0,01	9,70	0,76	4,10	25,06	12,44	100,00
2021 р.	206643,1	127527,2	174409,5	180989,8	8200,2	164	170505,1	15970,3	63837,1	339278,8	202733,2	1490259
%	13,87	8,56	11,70	12,14	0,55	0,01	11,44	1,07	4,28	22,77	13,60	100,00
2022 р.	201999	1142872,3	443323,2	95368,4	4714,1	528,6	184267,8	11051,2	58508	425987	136803,3	2705423
%	7,47	42,24	16,39	3,53	0,17	0,02	6,81	0,41	2,16	15,75	5,06	100,00
2023 р.	296139	2097620,4	574614,5	134307,6	5202,4	8369,3	179258,2	11817,6	60452,2	469251,2	177385,1	4014418
%	7,38	52,25	14,31	3,35	0,13	0,21	4,47	0,29	1,51	11,69	4,42	100,00
Темп зростання (коефіцієнт) 2023 р. до 2018 р.	1,817	21,62	4,916	2,112	0,993	28,189	7,926	1,169	1,364	2,864	0,597	4,072

Джерело: розраховано авторами за [9; 10]

централізованого управління фінансовими ресурсами. Така диспропорція може вплинути на довгострокову спроможність місцевих громад ефективно розвивати інфраструктуру та підтримувати місцеву економіку.

Більш детально оцінити обсяг, структуру та динаміку видатків на муніципальному рівні можна за даними, наведеними у таблиці 5.

За даними таблиці 5 можна зробити висновок, що військовий стан змінив пріоритети в управлінні бюджетними коштами. Так, при загальному зростанні видатків за 2018–2023 рр. у 4,072 рази (із 985841,9 млн грн у 2018 р. до 4014418 млн грн у 2023 р.) відбулися зміни у структурі фінансування галузей економіки на місцевому рівні. Так, при загальному зростанні фінансування оборонної галузі, де видатки зросли у 21,62 рази, із 9,84 % у 2018 році до 52,25 % у 2023 р., спостерігається зменшення частки видатків на освіту (з 4,50 % у 2018 р. до 1,51 % у 2023 р.), соціальний захист та соціальне забезпечення (з 16,62 % у 2018 р. до 11,69 % у 2023 р.), освіту (з 4,50 % у 2018 р. до 1,51 % у 2023 р.), економічну діяльність (з 6,45 % у 2018 р. до 3,35 % у 2023 р.). При цьому, видатки зросли на такі сфери, як громадський порядок, безпека та судова влада (з 11,86 % у 2018 р. до 14,31 % у 2023 р.), охорона здоров'я (з 2,29 % у 2018 р. до 4,47 % у 2023 р.). Суттєве зменшення міжбюджетних трансфертів з 30,12 % у 2018 році до 4,42 % у 2023 році може свідчити про централізацію фінансів на рівні держави або про зміни у підходах до фінансування міжбюджетних відносин в умовах війни.

Помітне зменшення міжбюджетних трансфертів (коефіцієнт 0,597) відображає зміну підходів до фінансування місцевих бюджетів та орієнтацію на збільшення самостійності місцевих громад або про перерозподіл коштів на центральному рівні через збільшення загальнодержавних видатків. Зменшення міжбюджетних трансфертів може свідчити про перехід до децентралізованого управління фінансами на місцевому рівні, що дозволяло громадам ефективніше використовувати наявні ресурси, враховуючи зростання їх відповідальності за управління власними бюджетами.

У сучасних умовах органи місцевої влади повинні забезпечити спро-

можність муніципальних бюджетів покривати видатки на соціально-економічні потреби громад. Це можна досягти шляхом регулярного моніторингу поточного стану місцевих бюджетів та проведення фінансової оцінки їх стійкості до впливу зовнішніх шоків, таких як економічні кризи, воєнні дії або природні катастрофи. Такий підхід допоможе ідентифікувати слабкі місця у фінансовій системі, розробити ефективні стратегії управління ресурсами, а також підвищити стійкість бюджетів до непередбачуваних ситуацій, що сприятиме стабільному розвитку територіальних громад.

Важливим джерелом підтримки місцевих бюджетів є дотації, найбільше зростання яких було між 2022 і 2023 роками (+77,69 %). Причиною такого збільшення державної фінансової підтримки є соціально-економічна нестабільність на місцях, викликана, у тому числі, внутрішньою та зовнішньою міграцією населення – за 2018–2023 рр. середня чисельність населення скоротилася на 9 млн осіб [11–13]. Подальше зростання дотацій і зниженням чисельності населення буде прямо впливати на збільшення фінансової залежності місцевих бюджетів від державної підтримки, що обмежуватиме їхню фінансову автономію та спроможність ефективно вирішувати місцеві соціально-економічні завдання.

З огляду на ймовірність зростання залежності місцевих бюджетів від державних дотацій та викликів, пов'язаних зі скороченням населення, важливим стає впровадження інструментів для оцінки їх фінансової стійкості. Це дозволить органам місцевого самоврядування ефективніше управляти ресурсами та зменшити залежність від зовнішніх джерел фінансування. Розглянемо систему оцінки фінансової стійкості місцевих бюджетів, яка передбачає систематизацію показників за трьома блоками [16]:

блок «Аналіз збалансованості місцевого бюджету» (коефіцієнт бюджетного покриття, коефіцієнт стійкості бюджету, коефіцієнт загальної податкової стійкості, коефіцієнт покриття видатків міжбюджетними трансфертами);

блок «Аналіз фінансової самостійності» (коефіцієнт бюджетної залежності, частка дотації вирівнювання у загальній сумі трансфертів, коефіцієнт податкової самостійності, коефіцієнт стійкості дохідної бази);

блок «Аналіз ефективності бюджету» (коефіцієнт дефіцитності місцевого бюджету, коефіцієнт бюджетної результативності, коефіцієнт бюджетної забезпеченості населення, показник стабільності дохідної частини бюджету).

Дані, наведені вище, дають можливість провести комплексну оцінку фінансової стійкості місцевих бюджетів України за 2018–2023 рр. (табл. 6).

Таблиця 6

Фінансова оцінка стійкості місцевих бюджетів України протягом 2018–2023 рр.

Блок аналізу, значущість блоку	Показник блоку	Значення показника					
		2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Аналіз збалансованості місцевого бюджету, 0,37	Коефіцієнт бюджетного покриття	0,986	0,990	0,873	1,020	1,146	1,009
	Коефіцієнт стійкості бюджету	0,528	0,464	0,384	0,349	0,246	0,272
	Коефіцієнт загальної податкової стійкості	0,408	0,478	0,597	0,609	0,812	6,718
	Коефіцієнт покриття видатків міжбюджетними трансфертами	0,520	0,460	0,335	0,356	0,282	0,274
	Укрупнений стандартизований показник за блоком аналізу	2,442	2,392	2,189	2,334	2,488	8,273
Аналіз фінансової самостійності, 0,33	Коефіцієнт бюджетної залежності	0,346	0,317	0,277	0,259	0,198	0,214
	Частка дотації вирівнювання у загальній сумі трансфертів	0,028	0,040	0,083	0,077	0,119	0,163
	Коефіцієнт податкової самостійності	0,413	0,483	0,684	0,597	0,709	6,659
	Коефіцієнт стійкості дохідної бази	0,463	0,529	0,735	0,644	0,749	6,714
	Укрупнений стандартизований показник за блоком аналізу	1,250	1,369	1,780	1,577	1,774	13,750
Аналіз ефективності бюджету, 0,30	Коефіцієнт дефіцитності місцевого бюджету	–0,014	–0,010	–0,127	0,020	0,146	0,009
	Коефіцієнт бюджетної результативності	0,133	0,134	0,100	0,142	0,159	0,197
	Коефіцієнт бюджетної забезпеченості населення	0,135	0,135	0,115	0,139	0,138	0,195
	Показник стабільності дохідної частини бюджету	0,783	1,039	1,783	1,710	2,876	24,497
	Укрупнений стандартизований показник за блоком аналізу	1,037	1,298	1,871	2,011	3,319	24,897
Інтегральний показник фінансової стійкості місцевих бюджетів		1,627	1,726	1,959	1,987	2,502	15,068

Джерело: розраховано авторами за [9; 10; 14–16]

Комплексний аналіз фінансової стійкості місцевих бюджетів за 2018–2023 рр. за даними таблиці 6 дозволяє визначити головні тенденції щодо динаміки розрахункових показників та їх взаємозв'язку.

Блок «Аналіз збалансованості місцевого бюджету» (значущість блоку 0,37) характеризується перебігом значень укрупненого стандартизованого показника від 2,442 (2018 р.) до 2,488 (2023 р.) і дозволяє зробити висновок про забезпечення збалансованості місцевих бюджетів. Зокрема, коефіцієнт бюджетного покриття після 2020 р. стабільно перевищує одиницю, що свідчить про перевищення доходів над видатками в деякі роки, особливо в 2022 р. (1,146) і характеризує покращення ситуації з бюджетною збалансованістю та підвищенням фінансової стійкості. Однак значення коефіцієнта стійкості бюджету має спадну тенденцію з 0,528 у 2018 р. до 0,272 у 2023 р., що відображає зменшення можливості бюджету підтримувати стабільність на довгострокову перспективу. У 2023 р. спостерігається різке зростання коефіцієнта загальної податкової стійкості (6,718), що може свідчити про суттєве збільшення частки податкових надходжень у бюджеті або інші разові події, які значно вплинули на цей показник. Зниження коефіцієнта покриття видатків міжбюджетними трансфертами з 0,520 у 2018 р. до 0,274 у 2023 р. свідчить про зменшення залежності від зовнішньої фінансової допомоги та підвищення автономності місцевих бюджетів.

Блок «Аналіз фінансової самостійності» (значущість блоку 0,33) характеризується перебігом значень укрупненого стандартизованого показника від 1,250 (2018 р.) до 1,774 (2023 р.), що характеризує зростання фінансової самостійності місцевих бюджетів. Це, зокрема, підтверджується зменшенням величини коефіцієнта бюджетної залежності з 0,346 у 2018 р. до 0,214 у 2023 р., що свідчить про скорочення частки зовнішньої допомоги у загальних доходах бюджету. Водночас зростання частки дотації вирівнювання у загальній сумі трансфертів з 0,028 у 2018 р. до 0,163 у 2023 р. вказує на необхідність додаткових заходів для збільшення власних доходів бюджетів. Значне зростання коефіцієнта податкової самостійності (з 0,413 у 2018 р. до 6,659 у 2023 р.) вказує на збільшення частки податкових надходжень у бюджеті, що характеризує зменшення залежності від трансфертів і дотацій. Також помітне збільшення коефіцієнта стійкості дохідної бази (з 0,463 у 2018 р. до 6,714 у 2023 р.), що відображає покращення стабільності джерел доходу бюджетів.

Блок «Аналіз ефективності бюджету» (значущість блоку 0,30) характеризується перебігом значень укрупненого стандартизованого показ-

ника від 1,037 (2018 р.) до 3,319 (2023 р.) і дозволяє зробити висновок про деяке покращення (хоча з незначними коливаннями) ефективності використання бюджетних ресурсів. Коефіцієнт дефіцитності місцевого бюджету, який у 2018–2020 рр. мав від'ємні значення, у наступному періоді демонструє поступове покращення, досягнувши позитивного значення, що свідчить про підвищення можливостей місцевих бюджетів для покриття власних видатків. Істотне збільшення показника стабільності дохідної частини бюджету (з 0,783 у 2018 р. до 24,497 у 2023 р.) вказує на стабілізацію доходів, що, у свою чергу, може бути наслідком зростання податкових надходжень і покращення адміністрування податкової системи на місцях.

Результуючим розрахунком показником комплексної оцінки фінансової стійкості місцевих бюджетів України є інтегральний показник, який зріс в понад як 9 разів. Так, його зростання із 1,627 у 2018 р. до 15,068 у 2023 р. свідчить про автономність загального фінансового стану місцевих бюджетів та зниження залежності від зовнішніх джерел фінансування.

Таким чином, фінансова стійкість місцевих бюджетів протягом 2018–2023 рр. мала позитивну динаміку, особливо в частині зростання податкової самостійності та зменшення залежності від міжбюджетних трансфертів. Разом з цим відбулося зниження коефіцієнта стійкості бюджету, що потребує додаткових заходів для підвищення ефективності управління фінансовими ресурсами та зміцнення дохідної бази. Для подальшого розвитку бюджетної системи важливо оптимізувати використання наявних ресурсів і забезпечити збалансований підхід до розподілу коштів між критичними галузями (оборона, соціальна сфера), одночасно зберігаючи фінансову стійкість на місцевому рівні. Розробка стратегії зміцнення фінансового стану бюджетів у довгостроковій перспективі, зокрема через диверсифікацію джерел доходів, створить реальні можливості зміцнення довгострокової фінансової стабільності місцевих бюджетів.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. У статті надано авторське бачення поняття управління муніципальними ресурсами як сукупність інструментів, методів, принципів реалізації управлінських рішень на рівні територіально-адміністративних одиниць, які спрямовані на їх стійкий соціально-економічний розвиток шляхом формування, перерозподілу і використання фінансових, майнових, кадрових, природних, інфраструктурних ресурсів, що перебувають у розпорядженні органів місцевої влади.

Проведена комплексна оцінка фінансової стійкості місцевих бюджетів України за 2018–2023 рр.

свідчить про загальне посилення їх фінансової самостійності та зниження залежності від зовнішніх джерел фінансування. Виявлено зниження можливості місцевих бюджетів підтримувати фінансову стабільність у довгостроковій перспективі за коефіцієнтом стійкості бюджету та нагальну необхідність пошуку нових джерел роз-

ширення власних доходів з метою зниження дотацій з державного бюджету в майбутньому. Тому подальші дослідження повинні бути спрямовані на обґрунтування пропозицій щодо залучення зовнішніх інвестицій у регіони на основі вивчення впливу зростання інвестиційної привабливості територій на фінансову стійкість бюджетів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Канєва Т.В. Бюджет у системі фінансово-економічних відносин : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 392 с.
2. Пилипенко Я.В. Формування та виконання місцевих бюджетів в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2023. № 54. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/2756/2678/>
3. Полинюк Н.І. Механізм формування фінансових ресурсів місцевих органів управління в умовах демократизації суспільства. *Економічний аналіз*. 2016. № 1. Т. 26. С. 65–72.
4. Сокровольська Н.Я. Стабільність бюджету як основа ефективної фінансової політики в умовах мінливого середовища. *Ефективна економіка*. 2013. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2326>
5. Фатюха Н.Г., Тертиця О.А. Сучасний стан та перспективи розвитку місцевих бюджетів в умовах децентралізації. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2020/64.pdf
6. Гасій О.В., Кононенко О.А. Методи та інструменти управління фінансами на муніципальному рівні. IV Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку фінансової системи в сучасних умовах» (м. Полтава, 20–21 квітня 2023 року). 2023. С. 30–32. URL: http://puet.edu.ua/wp-content/uploads/2024/09/zt_problemy-rozvytku-finansovoyi-systemy-2023.pdf
7. Кононенко Ж.А., Гасій О.В., Кононенко О.А. Муніципальні послуги в інформаційному середовищі. *Інфраструктура ринку*. 2023. № 71. С. 63–69. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2023/71_2023/14.pdf
8. Рогоза М.Є., Перебийніс В.І. Інституційне забезпечення розвитку й стратегування громад і територій. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі: Серія «Економічні науки»*. 2019. № 2 (93). С. 54–62.
9. Державний веб-портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/>
10. Довідники місцевих бюджетів. URL: <https://mof.gov.ua/uk/dovidnyky-misc-budg>
11. Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України. URL: <http://minfin.gov.ua>
12. МВФ оцінив кількість населення України та дав прогноз на найближчі роки. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/mvf-otsiniv-kilkist-naselennya-ukrayini-ta-171333704.html>
13. Державна казначейська служба України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/>
14. Прозорість та фінансове здоров'я 50 найбільших міст та 24 регіонів. URL: <https://local-governments.icps.com.ua/data>
15. Статистичний збірник Міністерства фінансів «Бюджет України» <https://mof.gov.ua/uk/statistichnij-zbirnik>
16. Костирко Л.А., Велентейчик Н.Ю. Механізм регулювання міжбюджетних відносин в Україні: пріоритети, інструменти, перспективи: монографія. Сєверодонецьк : вид-во СХУ ім. В.Далі, 2016. 280 с. URL: <https://dspace.snu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ad875dbc-f876-4957-a1af-fe1d0cb2b36a/content>
17. Педченко Н.С., Кімуржий М.І., Стрілець В.Ю. Стратегічне управління потенціалом розвитку підприємств житлово-комунального господарства: теорія, методологія, практика : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2020. 271 с.

REFERENCES

1. Kanieva, T. V. (2021). Biudzhety u systemi finansovo-ekonomichnykh vidnosyn : monohrafiia [Budget in the system of financial and economic relations : monograph]. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, 392 p. [in Ukrainian].
2. Pylypenko, Ya. V. (2023). Formuvannia ta vykonannia mistsevykh biudzhetyv v umovakh viiny [Formation and execution of local budgets in the conditions of war]. *Economy and society – Ekonomika ta suspilstvo*. 54. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/2756/2678/> [in Ukrainian].
3. Polyniuk, N. I. (2016). Mekhanizm formuvannia finansovykh resursiv mistsevykh orhaniv upravlinnia v umovakh demokratyzatsii suspilstva. [The mechanism of formation of financial resources of local governments in the conditions of democratization of society] *Ekonomichnyi analiz – Economic analysis*. 1, 26, 65–72 [in Ukrainian].
4. Sokrovska, N. Ya. (2013). Stabilsti biudzhety yak osnova efektyvnoi finansovoi polityky v umovakh minlyvoho seredovyshcha [Budget stability as a basis for effective financial policy in a changing environment]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*. 9. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2326> [in Ukrainian].
5. Fatiukha, N. H., & Tertytsia, O. A. Suchasnyi stan ta perspektivy rozvytku mistsevykh biudzhetyv v umovakh decentralizatsii [Current state and prospects for the development of local budgets in the context of decentralization]. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2020/64.pdf [in Ukrainian].
6. Hasii, O. V., & Kononenko, O. A. (April 20–21, 2023). Metody ta instrumenty upravlinnia finansamy na munitsypalnomu rivni [Methods and tools of financial management at the municipal level]. *IV Mizhnarodna naukovo-praktychna internet-konferentsiia «Problemy ta perspektivy rozvytku finansovoi systemy v suchasnykh umovakh» – IV International Scientific and Practical Internet Conference «Problems and Prospects for the Development of the Financial System*

in *Modern Conditions*». Poltava, 30–32. Available at: http://puet.edu.ua/wp-content/uploads/2024/09/zt_-problemy-rozvytku-finsanovoyi-systemy-2023.pdf [in Ukrainian].

7. Kononenko, Zh. A., Hasii, O. V., & Kononenko, O. A. (2023). Munitsypalni posluhy v informatsiinomu sere-dovyshchi [Municipal services in the information environment]. *Infrastruktura rynku – Market infrastructure*. 71, 63–69. Available at: http://www.market-infr.od.ua/journals/2023/71_2023/14.pdf

8. Rohoza, M. Ye., & Perebyinis, V. I. (2019) Instytutsiine zabezpechennia rozvytku y stratehuvannia hromad i tery-torii [Institutional Support for the Development and Strategizing of Communities and Territories]. *Naukovyi visnyk Pol-tavskoho universytetu ekonomiky i torhivli: Seriya «Ekonomichni nauky» – Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade: Series «Economic Sciences»*, no. 2 (93), 54–62. [in Ukrainian].

9. Derzhavnyi veb-portal biudzhetu dlia hromadian [State web portal of the budget for citizens]. Available at: <https://openbudget.gov.ua/>

10. Dovidnyky mistsevykh biudzhetyv [Reference books of local budgets]. Available at: <https://mof.gov.ua/uk/dovidnyky-misc-budg>

11. Ofitsiyni veb-sait Ministerstva finansiv Ukrainy [Official website of the Ministry of Finance of Ukraine]. Avail-able at: <http://minfin.gov.ua>

12. MVB otsyniv kilnist naselennia Ukrainy ta dav prohnoz na naiblyzhchi roky [The IMF estimated the popula-tion of Ukraine and gave a forecast for the coming years]. Available at: <https://www.rbc.ua/rus/news/mvf-otsiniv-kilkist-naselennya-ukrayini-ta-1713333704.html>

13. Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy [State Treasury Service of Ukraine]. Available at: <https://www.treasury.gov.ua/> [in Ukrainian].

14. Prozorist ta finansove zdorovia 50 naibilshykh mist ta 24 rehioniv [Transparency and financial health The 50 lar-gest cities and 24 regions]. Available at: <https://local-governments.icps.com.ua/data>

15. Statystychnyi zbirnyk Ministerstva finansiv «Biudzhety Ukrainy» [Statistical collection of the Ministry of Finance «Budget of Ukraine»]. Available at: <https://mof.gov.ua/uk/statistichnij-zbirnyk>

16. Kostyrko, L. A., & Velenteichyk, N. Iu. (2016). Mekhanizm rehuliuвання mizhbiudzhetykh vidnosyn v Ukraini: priorityty, instrumenty, perspektyvy: monohrafiia [Mechanism of regulation of interbudgetary relations in Ukraine: priorities, instruments, prospects: monograph]. Sievierodonetsk: vyd-vo SNU im. V. Dalia. 280 p. Available at: <https://dspace.snu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ad875dbc-f876-4957-a1af-fe1d0cb2b36a/content> [in Ukrainian].

17. Pedchenko, N. S., Kimurzhyy, M. I., Strilets & V. Yu. (2020). Stratehichne upravlinnia potentsialom rozvytku pid-priemstv zhytlovoko-munalnoho hospodarstva: teoriia, metodolohiia, praktyka: monohrafiia [Strategic management of the development potential of housing and communal enterprises: theory, methodology, practice]. Poltava : PUET. 271 p. [in Ukrainian].

Olena Hasii, Tetiana Gudz, Zhanna Kononenko, Vasil Perebyynis, Oleg Kononenko, Poltava University of Economics and Trade. Financial assessment of the sustainability of the municipal budget as a tool for socio-economic development of the state.

Annotation. The purpose of the article is to conduct a financial assessment of the municipal budget as an instru-ment of socio-economic development of territorial communities in the context of ensuring the financial viability of local budgets in the long term. **Methodology of research.** The study was carried out using such methods as scientific abstraction, structural analysis, analytical and logical generalization. **Findings.** The article considers the relevance of the municipal budget as an instrument of socio-economic development. The components of the municipal budget are structured, its features are defined, and its importance for the formation of local finances is clarified. Under the management of municipal resources, it is proposed to understand a set of tools, methods, principles of implemen-tation of management decisions at the level of territorial-administrative units, which are aimed at their sustain-able socio-economic development through the formation, redistribution and use of financial, property, personnel, natural, infrastructural resources that are at the disposal of local authorities. **Practical value.** The article defines the concept of municipal resource management as an instrument of socio-economic development of territorial com-munities, analyzes the structure of local budgets of Ukraine and their interaction with the state budget, analyzes the management of municipal resources in modern conditions and makes a financial assessment of the sustainability of municipal budgets in Ukraine for 2018–2023. Practical significance of the research results. Proposals for improv-ing the management of local budgets in the long term are outlined. According to the results of the decrease in the ability of local budgets to maintain financial stability in the long term, the budget stability coefficient revealed an urgent need to find new sources of increasing own income in order to reduce subsidies from the state budget in the future. It is proposed to optimize the use of available resources and ensure a balanced approach to the distribution of funds between critical sectors, while maintaining financial stability at the local level and to develop a strategy to strengthen the financial condition of budgets in the long term, in particular through the diversification of sources of income, which will create real opportunities to strengthen the long-term financial stability of local budgets.

Keywords: municipal budget, evaluation, socio-economic development, territorial communities, municipal re-source management, financial sustainability.

УДК 330.3; 336: 336.1, 336.7; 338.1

DOI: <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2024-4-7>

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ

Н. С. ПЕДЧЕНКОдоктор економічних наук, професор кафедри фінансів та банківської справи;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5093-2453>**С. П. ПРАСОЛОВА**кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та банківської справи;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4203-5426>**О. В. ЯРІШ**кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та банківської справи,
Полтавський університет економіки і торгівлі
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5693-4852>

Анотація. *Мета статті* полягає в удосконаленні теоретико-прикладного аспекту фінансового забезпечення сталого економічного розвитку України в умовах довготривалого воєнного конфлікту. **Методика дослідження.** *Досягнення* поставленої у статті мети здійснено за допомогою таких методів дослідження: логічного узагальнення та наукової абстракції, трендового аналізу, аналітичного та графічного методів. **Результати.** *Визначено* взаємозв'язок між сталим економічним розвитком країни в умовах воєнного стану та здійсненням інвестиційної підтримки такого розвитку з боку уряду. *На основі* аналітичного дослідження ефективності використання таких внутрішніх ресурсів країни, як банківське та бюджетне фінансування відновлення та розвитку економіки України за останні десять років запропоновано формувати та реалізувати збалансовану стратегічну програму стимулювання відновлення та економічного зростання країни. **Практична значущість результатів дослідження.** Використання на практиці запропонованих теоретико-прикладних підходів дозволить підвищити результативність грошово-кредитної та податкової політики України для здійснення інвестиційного фінансового забезпечення сталості економічного розвитку України як незалежної країни у воєнний та повоєнний періоди.

Ключові слова: банківське фінансування економіки країни, податкове фінансування економіки країни, монетарні та немонетарні інструменти регулювання, стабільний розвиток економіки країни в умовах війни, відновлення економіки країни у повоєнний період.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. На третьому році активних бойових дій, економіка України пристосувалась до воєнних шоків та завдяки міжнародній фінансовій підтримці зберігає відносну стійкість навіть за умов посилення ризиків. Зокрема стримують темпи зростання реального ВВП достатньо висока інтенсивність бойових дій, руйнування енергетичної інфраструктури та дефіцит електроенергії, брак кваліфікованих кадрів тощо. У зв'язку з цим, українські підприємства відкладають плани з нарощування виробництва та інвестицій. При цьому, посилюється конкуренція бізнесу за працівників, що на сьогодні є одним із факторів зростання середніх зарплат та доходів населення в цілому, створюючи передумови для зростання кредитного попиту населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням фінансового забезпечення функціонування економіки країни в умовах війни та її повоєнного відновлення було присвячено багато

вітчизняних та зарубіжних наукових праць, більшість з яких акцентує увагу на загальновідомому плані Маршалла, який ефективно був використаний для відбудови економіки Європейських країн після Другої світової війни. Зокрема, це зарубіжні дослідження «The Marshall Plan: History's Most Successful Structural Adjustment Program» Д. Делонга (J. DeLong) та Б. Ейчєнгріна (B. Eichengreen) та інших, в яких було вивчено економічні наслідки плану Маршалла та уточнено його роль, зокрема, акцентовано увагу на створенні умов для економічного зростання, хоча й не враховувалась необхідність безпосереднього відновлення пошкодженої війною інфраструктури (особливо в умовах довготривалих воєнних дій) [12]. Що стосується вітчизняних публікацій, то переваги та недоліки застосування плану Маршалла, з урахуванням особливостей українського суспільства, орієнтованих на відновлення вітчизняного економічного потенціалу для зміцнення національної безпеки та сталого економічного розвитку було досліджено у науко-

вих публікаціях О.С. Власюка [1], В.М. Геєця [2], А.Ю. Полчанова [5] та О.М. Шарова [8] та багатьох інших. У цілому, більшість із зазначених публікацій пов'язана з початком військового конфлікту в Україні у 2014 році та зосереджена на особливостях повоєнного відновлення економіки України. На нашу думку, ці публікації не враховують потреб економіки країни щодо її ефективного функціонування в умовах довготривалого воєнного конфлікту, що є цілком можливим та потребує формування ефективної системи фінансового забезпечення сталого економічного розвитку як в умовах довготривалого воєнного конфлікту, так і подальшого повоєнного відновлення країни.

Формування цілей статті (постановка завдання). Удосконалення теоретичних і практичних аспектів формування ефективної системи фінансового забезпечення сталого економічного розвитку України як в умовах довготривалого воєнного конфлікту, так і подальшого повоєнного відновлення країни.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В умовах війни фінансово-кредитна система України зіткнулася з проблемами різкого відтоку капіталу, знеціненням національної валюти, зростанням шахрайських операцій та іншими деструктивними наслідками, спричиненими «шоковою» подією – вторгненням росії в Україну, анексією Криму та окупацією частини Донецької та Луганської областей України. Такі деструктивні наслідки проявилися у високих темпах інфляції (34,7 % у 2015 р. та 22,6 % у 2022 р. [3]) та зниженні темпів зростання реального (фізичного) обсягу ВВП країни (зі 100 % у 2013 р. до 90,2 % у 2015 р., зі 103,4 % у 2021 році до 71,2 % у

2022 році, [3, 7]) та обумовили необхідність, введення регулятивних обмежень, визначених Національним банком України [4] та запроваджених з метою стабілізації грошово-кредитного ринку та, відповідно, курсу національної валюти. По суті, тим самим було реалізовано рестрикційний монетарний вплив на економіку України, який супроводжувався різким зростанням базової процентної ставки на грошовому ринку – облікової ставки НБУ (з 6,5 % у 2013 р. до 30 % у 2015 р. та з 9 % на кінець 2021 р. до 25 % у 2022 р. [4]). Як свідчать дані рис. 1, така жорстка рестрикційна політика НБУ призвела до значного зниження темпів кредитування економіки (нефінансових корпорацій) з 14,7 % у 2013 році до 3,49 % у 2015 році, –10,57 % у 2019 р. та –2,21 % у 2022 р. У подальшому це обумовило катастрофічне зниження питомої ваги кредитів, наданих банками України у структурі фінансування виробництва ВВП (з 64,23 % на початок 2014 р. до 15,67 % на кінець 2023 р., рис. 1), суттєво стримуючи відновлення економіки країни.

Зокрема, як свідчать дослідження Пірсмана і Сміта, подовження такого рестрикційного впливу регулятора ускладнює доступ економічних агентів до фінансових ресурсів грошового ринку, стримуючи їх ділову активність та, відповідно, обмежуючи інвестиції, споживання та інші макроекономічні показники [13]. Така ситуація, значною мірою, пояснюється як відсутністю стабільних ресурсів у банківській системі (проявляється у зниженні співвідношення строкових та коштів на вимогу на рахунках клієнтів за останні 11 років більш ніж у 5 разів, рис. 1), так і високими кредитними ризиками, що супроводжували операції кредитування економіки, а також наяв-

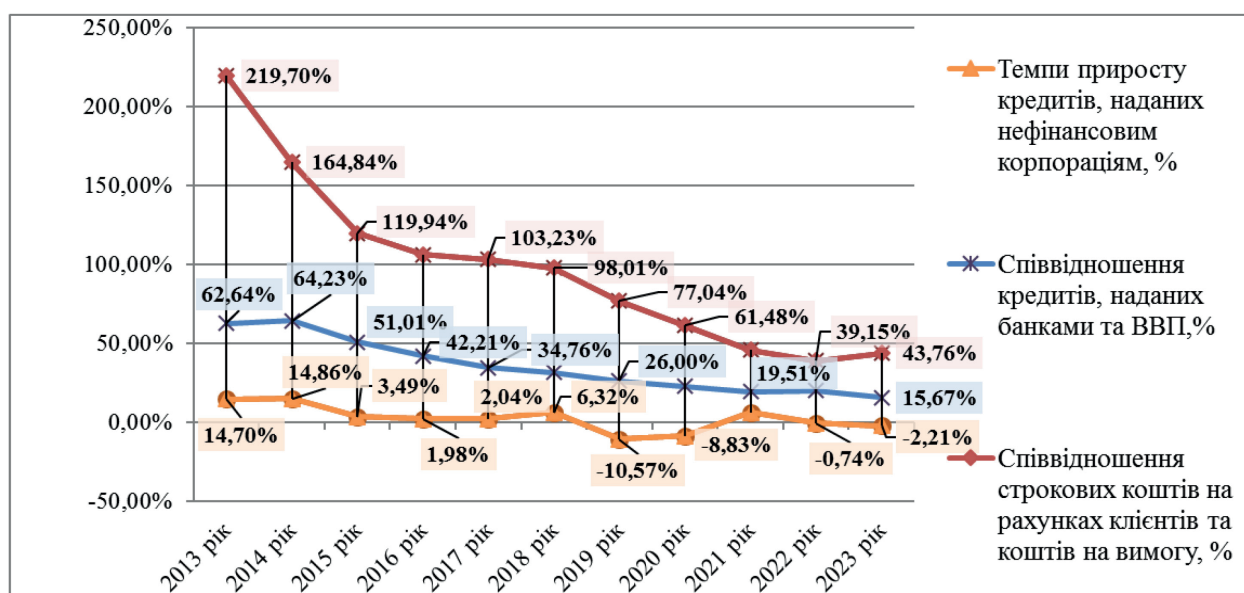

Рис. 1. Динаміка індикаторів ролі банківського фінансування економіки України у 2013–2023 роках

Джерело: складено авторами на основі офіційних даних НБУ[7]

ною можливістю банків спрямовувати наявні кредитні ресурси у державні цінні папери, – ОВДП та депозитні сертифікати НБУ, які мають достатньо високий процентний дохід [4, 7] за майже за нульового кредитного ризику.

Слід також враховувати, що регулювання дії тільки монетарних каналів шляхом проведення більш ліберальної грошово-кредитної політики не обумовило відновлення кредитування економіки країни та, на нашу думку, є недостатнім, оскільки навіть суттєве зниження облікової ставки НБУ до 15 % у 2023 та до 13 % у 2024 роках (порівняно з 25 % у 2022 році) [4] за зниження темпів базової інфляції у 2023 році до 4,9 % так і не призвело до відновлення темпів кредитування банками економіки.

Крім того, слід враховувати, що можливість частково фінансувати відновлення зруйнованої інфраструктури за рахунок наданої міжнародної допомоги ймовірно буде скорочуватися через дію «ефекту CNN», який полягає в тому, що найбільше уваги світовою спільнотою приділяється тій державі, яка має менші фінансові ресурси для відновлення, – як правило, в період активних фаз конфлікту та перші післявоєнні роки, а

в подальшому змінює свою орієнтацію на інші, більш сучасні проблеми, що накопичуються у світі [10, с. 1]. Дія зазначеного ефекту підтверджується і даними рис.2, відповідно до яких, питома вага коштів, отриманих від закордонних країн та міжнародних організацій у структурі доходів зведеного бюджету України, різко зрісши з 0,08 % у 2021 році до 21,92 % у 2022 році та майже наполовину компенсувавши зростання витрат на оборону країни (їх питома вага у структурі доходів зведеного бюджету України зросла з 7,67 % у 2021 році до 52,04 % у 2022 році, рис. 2), уже за підсумками 2023 року скоротилася на 7,95 % до 13,97 %. У цілому, така ситуація в Україні формує значні загрози фінансовій та економічній безпеці країни.

Такі загрози фінансовій та економічній безпеці України, на нашу думку будуть зростати через подальше збереження високої інтенсивності бойових дій у 2024 році, руйнування енергетичної інфраструктури та дефіцит електроенергії, брак кваліфікованих кадрів, що проявлятиметься у зниженні темпів зростання ВВП України.

А саме, як свідчать дані рис. 2, незважаючи на зростання кількості мігрантів (більше 6 млн. осіб у 2023 році [7]) та суттєве скорочення кількості

Рис. 2. Динаміка основних індикаторів бюджетного фінансування економіки України у 2014–2023 роках

Джерело: складено авторами на основі даних [7]

діючих в Україні підприємств (з 370 834 у 2021 р. до 261924 у 2022 р., або на 29,4 % [3] зі збереженням зазначеної тенденції у 2023 році), зниження питомої ваги податкових надходжень зведеного бюджету України та ВВП було незначним, – на 0,75 % у 2022 році та на 0,82 %. В умовах зниження платників податків, – фізичних та юридичних осіб це свідчить про значне зростання податкового навантаження на діючих в Україні економічних суб'єктів. А подальше підвищення податкового тиску, зумовленого прогнозованого підвищення норм оподаткування окремих податків в умовах війни [6] матиме тільки короткостроковий арифметичний ефект за негативних структурних економічних змін. Така закономірність визначена та доведена кривою Лаффера, відповідно до якої підвищення податкових ставок має тільки короткостроковий арифметичний ефект зростання податкових надходжень, тоді як економічний ефект є протилежним та має суттєві негативні наслідки, що проявляються у зниженні стимулів до розширення діяльності суб'єктів господарювання, відповідному скороченні обсягів виробництва та зайнятості [11]. Слід враховувати, що уже у 2024 році багато бізнесів переведені у європейські країни (особливо у Польщу), підприємства відкладають плани з нарощування виробництва та інвестицій, зменшується їхній попит на кредити. За таких негативних очікувань бізнесу зростають обсяги тіньової економіки та формуються негативні стратегічні диспропорції в економіці. На думку Бойса Д., подолання таких негативних диспропорцій потребує від уряду забезпечення стабільного фінансування як політичних перетворень та соціальних програм, орієнтованих на послаблення напруженості в суспільстві, так і здійснення інвестиційної підтримки економіки [9, с. 3], що в Україні так і не реалізовано.

Можемо констатувати, що за умов формування необґрунтовано високих очікувань щодо зовнішньої підтримки процесів економічного відновлення, в Україні в умовах довготривалої війни значно недооцінюється важливість подолання її наслідків за рахунок більш ефективного використання внутрішніх ресурсів та наявних можливостей. При цьому мова йде не про застосування прямих лінійних факторів фінансового забезпечення покриття зростаючих витрат на оборону в Україні (таких як підвищення норм оподаткування чи розміщення ОВДП, які мають короткостроковий і обмежений ефект), а про забезпечення економічного зростання в довгостроковій перспективі. Мова йде про формування комплексної системи фінансування економічного розвитку, яка має враховувати не тільки лінійні, але й нелінійні залежності, поєднання різних інструментів грошово-кредитної та податкової політик (таких як

облікова ставка, норматив резервування, податкові ставки та пільги, субсидії, зовнішні та внутрішні запозичення тощо). Для цього уже зараз має формуватися збалансована стратегічна програма стимулювання відновлення та економічного зростання, що включають:

- забезпечення доступу економічних суб'єктів до кредитних ресурсів не тільки за рахунок монетарних інструментів, таких як зниження облікової ставки НБУ та норм обов'язкового резервування, але й застосування немонетарних інструментів заохочення комерційних банків до розробки програм надання позик для малого та середнього бізнесу, цільових позикових програм на соціальні потреби, а також створення функціональних програм державного страхування підприємств (особливо близьких до зони ведення бойових дій) від воєнних ризиків для зниження кредитних ризиків;

- обмеження доходності та обсягів випуску державних облігацій та депозитних сертифікатів НБУ для спрямування банківських ресурсів на потреби реального сектору економіки, а також поетапне підвищення суми граничного розміру відшкодування коштів за вкладом фізичних осіб до 50 тис.євро (еквівалент 2 300 тис. грн) як ключового чинника активізації залучення заощаджень населення до банківської системи;

- удосконалення якості податкової системи України на основі переходу від кон'юнктурних фіскальних завдань, орієнтованих на жорстку фіскальну політику за посилення податкового тиску на корпоративний сектор, обумовленого розбалансованістю державних доходів і витрат, що знижує інтерес інвесторів до економіки України, до застосування більш ефективних інструментів податкового регулювання, орієнтованих на більш ліберальну податкову політику за жорсткої системи адміністрування податків. Це дозволить забезпечити дієву мотивацію інвесторів та реципієнтів інвестицій, зменшуючи податковий тиск на діяльність підприємств, які ще функціонують на 3 рік активних бойових дій в Україні з метою збереження їх фінансового потенціалу для інвестування у власний розвиток, а також уникнути подальшу тінізацію економіки країни для збереження її економічного потенціалу. Мова йде про перехід системи податкового регулювання від системи покриття короткострокових бюджетних виплат, що звужило фіскальний простір, до системи стратегічного податкового регулювання, орієнтованого на досягнення стратегічних пріоритетів, як у воєнний час, так і на період повоєнного відновлення економіки країни.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Результати теоретичних і практичних досліджень формування системи фінансового

забезпечення сталого економічного розвитку України в умовах довготривалого воєнного конфлікту за останні одинадцять років виявили суттєві проблеми і диспропорції, які накопичуються і проявляються у зниженні як кількості діючих на території України підприємств, так і їх ділової активності, негативній міграції населення, що проявляється у сповільненні темпів зростання ВВП країни, зростанні інфляційних процесів, що становить загрозу бюджетній, борговій та, як наслідок, усій економічній безпеці країни.

За таких умов необхідним є формування збалансованої стратегічної програми, орієнтованої на стимулювання відновлення та економічного зростання країни, яка має поєднувати ефективну дію грошово-кредитних та податкових інструментів державного регулювання з тим, щоб навіть за умов зниження зовнішньої підтримки процесів економічного відновлення України, забезпечувати стабільне збереження і зростання внутрішніх

фінансових ресурсів та країни за рахунок їх більш ефективного використання. Тим самим доведено необхідність переходу до державної політики експансії, грошово-кредитні інструменти якої орієнтовані на зниження (порівняно з рівноважним значенням) базової процентної ставки, розширення пропозиції кредитних ресурсів та грошової маси, а також загальна лібералізація умов функціонування фінансового ринку країни та його базових сегментів, перш за все з тим, щоб сприятиме спрощенню доступу економічних агентів до фінансових ресурсів грошового ринку та стимулювати їх економічну активність. У поєднанні із зниженням податкового тиску це дозволить зацікавити міжнародних інвесторів, звужить процеси тінізації економіки та, як наслідок, забезпечить не тільки відновлення економіки України, але й дозволить мінімізувати циклічні коливання та досягти фінансової стабільності у країні на довгострокову перспективу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Власюк О.С. План Маршалла для України: економічні, реформаторські та зовнішньополітичні аспекти. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 4. С. 5–13. URL: <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/3-1435656687.pdf>
2. Геєць В.М. До питання застосування «Плану Маршалла» для України. *Економіка України*. 2015. № 4 (641). С. 6–11. URL: http://economyukr.org.ua/docs/EU_15_04_006_uk.pdf
3. Економічна статистика. *Статистична інформація Державної служби статистики України*. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Монетарна політика. База даних офіційного інтернет-представництва Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/monetary> (дата звернення: 20.08.2024).
5. Полчанов А.Ю. Розвиток фінансового потенціалу держави в системі постконфліктного відновлення: монографія. Житомир : ЖДТУ, 2018. 464 с.
6. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану: Проект Закону України від 18.07.2024р. № 11416. *Законопроекти Верховної Ради України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44605>
7. Статистика База даних офіційного інтернет-представництва Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic> (дата звернення: 20.08.2024).
8. Шаров О.М. Вихід з кризи: уроки «плану Маршалла» та перспективи для України. *Економіка України*. 2014. № 12. С. 20–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2014_12_3
9. Boyce J.K. Public finance, aid, and post-conflict recovery. Economics Department Working Paper Series. 2007. URL: <https://econpapers.repec.org/paper/umaperiwp/wp140.htm>
10. McKechnie A.J. Building capacity in post-conflict countries. The World Bank, 2003. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/11285>
11. Laffer Arthur B. The Laffer Curve: Past, Present, and Future. Backgrounder: Executive Summary. Published by The Heritage Foundation. No 1765, June 1, 2004. 18 p. URL: <https://iife.edu.vn/wp-content/uploads/2020/04/Laffer-Couver-Last-Present-and-Future-bg1765.pdf>
12. De Long J.B., Eichengreen B. The Marshall Plan: History's most successful structural adjustment program. NBER Working Paper No. 3899. 1991. URL: http://www.j-bradford-delong.net/pdf_files/Marshall_Large.pdf
13. Peersman G., Smets F. Are the Effects of Monetary Policy Greater in Recessions than in Booms? 2001. Frankfurt: European Central Bank: Working Paper No. 52.

REFERENCES

1. Vlasiuk, O. S. (2017). Plan Marshalla dlia Ukrainy: ekonomichni, reformatorski ta zovnishnopolitychni aspekty. [The Marshall Plan for Ukraine: economic, reform and foreign policy aspects]. *Stratehichni priorytyety*, 4 [in Ukrainian]
2. Heiets, V. M. (2015) Do pytannia zastosuvannia «Planu Marshalla» dlia Ukrainy. [On the issue of the application of the "Marshall Plan" for Ukraine] *Ekonomika Ukrainy*, 4 (641) [in Ukrainian]
3. Monetarna polityka [Monetary policy. Baza danykh ofitsiinoho internet-predstavnytstva Natsionalnoho banku Ukrainy. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/monetary> (accessed August 20, 2024). [in Ukrainian]
4. Statystyka [Statistics]. Baza danykh ofitsiinoho internet-predstavnytstva Natsionalnoho banku Ukrainy. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic> (accessed August 20, 2024). [in Ukrainian]

5. Polchanov, A. Iu. (2018). Rozvytok finansovoho potentsialu derzhavy v systemi postkonfliktного vidnovlennia: monohrafiia [Development of the state's financial potential in the system of post-conflict recovery: monograph]. Zhytomyr: ZhDTU. [in Ukrainian].
6. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo osoblyvosti opodatkuvannia u period dii voiennoho stanu: Proekt Zakonu Ukrainy vid 18.07.2024r. No. 11416. Zakonoproekty Verkhovnoi Rady Ukrainy. [On amendments to the Tax Code of Ukraine and other laws of Ukraine regarding the peculiarities of taxation during martial law: Draft Law of Ukraine]. Verkhovna Rada Ukrainy. Available at: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44605> (accessed August 20, 2024) [in Ukrainian]
7. Statystyka [Statistics]. Baza danykh ofitsiinoho internet-predstavnytstva Natsionalnoho banku Ukrainy. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic> (accessed August 20, 2024). [in Ukrainian]
8. Sharov, O. M. (2014). Vykhid z kryzy: uroky «planu Marshalla» ta perspektyvy dlia Ukrainy [Exiting the crisis: lessons from the “Marshall Plan” and prospects for Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*, 12 [in Ukrainian].
9. Boyce, J. K. (2007). Public finance, aid, and post-conflict recovery. Economics Department Working Paper Series. Available at: <https://econpapers.repec.org/paper/umaperiwp/wp140.htm>
10. McKechnie, A. J. (2003). Building capacity in post-conflict countries. The World Bank. Available at: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/11285>
11. Laffer Arthur B. (2004). The Laffer Curve: Past, Present, and Future. Backgrounder: Executive Summary. Published by The Heritage Foundation. No 1765, June 1, 2004. 18 p. Available at: <https://ife.edu.vn/wp-content/uploads/2020/04/Laffer-Couper-Last-Present-and-Future-bgl765.pdf>
12. De Long, J. B., Eichengreen, B. (1991). The Marshall Plan: History's most successful structural adjustment program. NBER Working Paper No. 3899. Available at: http://www.j-bradford-delong.net/pdf_files/Marshall_Large.pdf.
13. Peersman, G., Smets, F. (2001). Are the Effects of Monetary Policy Greater in Recessions than in Booms? Frankfurt: European Central Bank: Working Paper No. 52.

Natalia Pedchenko, Svitlana Prasolova, Olena Yarich, Poltava University of Economics and Trade. Financial provision of sustainable economic development of Ukraine: current aspects.

Abstract. The purpose of the article is to improve the theoretical and practical aspect of financial support for sustainable economic development of Ukraine in the conditions of a long-term military conflict. **Methodology of research.** The goal set in the article was achieved using the following research methods: logical generalization and scientific abstraction, trend analysis, analytical and graphic methods. **Findings.** The relationship between the sustainable economic development of the country in the conditions of martial law and the implementation of investment support for such development by the government is determined. On the basis of an analytical study of the effectiveness of the use of internal resources of the country, such as bank and budget financing of the recovery and development of the economy of Ukraine over the past ten years, it is proposed to form and implement a balanced strategic program for stimulating the recovery and economic growth of the country, which should combine the effective action of monetary and tax instruments state regulation in order to ensure the stable preservation and growth of internal financial resources and the country due to their more effective use, even under the conditions of a decrease in external support for the processes of economic recovery of Ukraine. **Practical value.** The practical use of the proposed theoretical and applied approaches will increase the effectiveness of the monetary and tax policy of Ukraine for the implementation of investment financial support for the sustainability of the economic development of Ukraine as an independent country in the war and post-war periods.

Keywords: bank financing of the country's economy, tax financing of the country's economy, monetary and non-monetary instruments of regulation, stable functioning of the country's economy in war conditions, recovery of the country's economy in the post-war period.

МЕНЕДЖМЕНТ

УДК 005.2

DOI: <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2024-4-8>СИСТЕМНІСТЬ ТА СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ
В УПРАВЛІННІ ІННОВАЦІЙНИМИ
ПРОЦЕСАМИ ПІДПРИЄМСТВ

І. О. БАС

аспірант,

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9017-5524>

Л. С. ЛІСОВСЬКА

доктор економічних наук,

професор кафедри менеджменту організацій,

Національний університет «Львівська політехніка»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9937-3784>

Анотація. *Мета статті* полягає у дослідженні системного та стратегічного управління інноваційним розвитком підприємств в сучасних умовах, визначення принципів та визначальних ознак цих процесів з метою нарощення їх конкурентоспроможності та реалізації відповідного інноваційного потенціалу. **Методика дослідження.** Досягнення поставленої у статті мети здійснено за допомогою таких методів дослідження: теоретичний аналіз літератури для вивчення існуючих наукових джерел, що висвітлюють питання стратегічного планування та управління інноваціями, що дозволило систематизувати знання та побудувати основу для розуміння ключових аспектів теми; метод системного аналізу застосований для розгляду підприємства як цілісної системи, що взаємодіє з зовнішнім середовищем та дозволив визначити вплив стратегічного планування на всі рівні управління та на різні етапи інноваційних процесів; порівняльний аналіз, логічного узагальнення та графічний для наочного відображення результатів дослідження. **Результати.** У статті досліджено особливості формування та реалізації планування в управлінні інноваційними процесами підприємств. Зроблений акцент на системності через визначення складових елементів в інтегрованому підході в управлінні інноваційними процесами суб'єктів ринку в сучасних умовах. **Практична значущість результатів дослідження** полягає у тому, що за проведеними попередньо напрямками оцінки визначено принципи стратегічного планування в управлінні інноваційними процесами підприємств, що відіграють важливу роль у забезпеченні успіху інновацій та їх впливу на конкурентоспроможність, ключовими з них є принцип цілісності, довгострокової орієнтації, залучення та участі, ресурсної забезпеченості та гнучкості. Доведено, що системність управління інноваційними процесами на підприємстві передбачає інтеграцію всіх елементів управління для досягнення ефективного та стійкого впровадження інновацій. Відповідно основними елементами виступає організаційна структура, кадровий потенціал, інформаційні та інвестиційні ресурси, технології, комунікація та співпраця, яка сприяє обміну інформацією та співпраці між різними відділами підприємства, а також з партнерами, науковими установами та ринковими агентами. Окрім того системність та стратегічне планування повинні враховувати довгострокові цілі сталого розвитку, що забезпечує економічну, соціальну та екологічну відповідальність підприємства у процесі впровадження інновацій.

Ключові слова: інновації, стратегічне планування, інноваційні процеси, підприємство, системність управління.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Системність та стратегічне планування в управлінні інноваційними процесами підприємств є надзвичайно важливою у сучасних умовах розвитку економіки. Інновації стають основним двигуном конкурентоспроможності підприємств, оскільки технологічний прогрес і швидка динаміка ринкових змін вимагають від бізнесу гнучкості та ефективності у прийнятті рішень. В свою чергу системний підхід

дозволяє підприємствам комплексно охоплювати всі аспекти інноваційного процесу: від генерації ідей до їх комерціалізації, що забезпечує узгодженість та послідовність дій, допомагає уникнути фрагментації та забезпечити стабільний розвиток. Крім того, системність дозволяє враховувати взаємозв'язок між різними підрозділами підприємства, що сприяє оптимізації процесів і ресурсів. Стратегічне планування є невід'ємною частиною управління інноваціями, оскільки воно дозволяє підприємству формувати довгострокові цілі, роз-

робляти конкретні стратегії для впровадження нововведень та забезпечувати їх узгодження з загальною бізнес-стратегією, а планування допомагає передбачати ризики, що є критичним для підприємств у сучасному нестабільному економічному середовищі. Зважаючи на глобальні виклики, такі як цифровізація, зміна технологічних парадигм та посилення конкуренції, інтеграція системного підходу та стратегічного планування в управління інноваційними процесами є ключем до забезпечення стабільного економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності підприємств, що обґрунтувало актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження управління інноваційним розвитком підприємств та суб'єктів інших рівнів присвячено праці достатньо великої кількості вітчизняних науковців, зокрема Гавриш О.М., Пильнова В.П., Пісковець О.В. [1], Гречаник О.Є., Хлебнікова Т.М., Темченко О.В. [2], Захарчин Г.М., Любомудрова Н.П., Швед Л.Р. [4], Кіпень С.С., Дунська А.Р. [5], Kozyk V., Liutak O., Lisovska L., Mrykhina O. and Novakivskyj I. [6], Кривов'язюк І. [7], Лютак О.М., Баула О. В. [9] та ін. Проте питання стратегічного та системного планування цих процесів у науковій літературі висвітлені менш ґрунтовно.

Формування цілей статті (постановка завдання). Для дослідження системного та стратегічного управління інноваційним розвитком підприємств в сучасних умовах, тобто досягнення поставленої мети необхідно виконати розв'язання таких завдань: сформувати інтегрований підхід в управлінні інноваційним процесом на підприємствах, визначити принципи стратегічного планування в управлінні інноваційними процесами підприємств та їх визначальні характеристики; охарактеризувати основні елементи системності управління інноваційними процесами на підприємстві.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В сучасних умовах високої конкуренції та стрімкого розвитку технологій підприємства повинні адаптуватися до швидкозмінного середовища. Одним із ключових факторів успішного розвитку є управління інноваційними процесами. Системність у підході до інновацій передбачає комплексне бачення всіх процесів, що відбуваються на підприємстві, інтеграцію ресурсів та координацію зусиль усіх підрозділів для досягнення загальних цілей. Водночас стратегічне планування є невід'ємним елементом ефективного управління інноваціями, оскільки дозволяє передбачати майбутні зміни, реагувати на виклики ринку та забезпечувати конкурентоспроможність підприємства у довгостроковій перспек-

тиві. В свою чергу впровадження інновацій стає вирішальним чинником для забезпечення стійкого розвитку бізнесу. Як зазначає Захарчин Г.М. «Інноваційність як діяльність характеризується пошуком нових можливостей удосконалення усіх факторів, спрямованих на створення інновації. Це особливий вид діяльності, пов'язаний із створенням нової якості у різноманітних формах, ризиком та інвестиціями» [4].

В свою чергу Гречаник О.Є., Хлебнікова Т.М., Темченко О.В. зазначають, що «Процесні технології бізнесу підкреслюють важливість системного підходу до управління діяльністю організації, розглядаючи її як взаємопов'язану сукупність різноманітних процесів. Центральним елементом цього підходу є стандартизація, яка виходить з принципів менеджменту якості» [2].

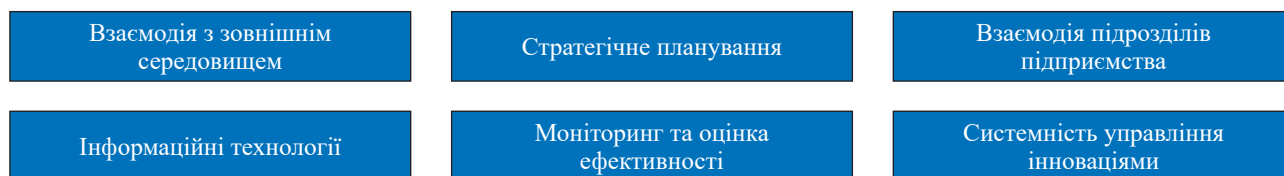
Гавриш О.М., Пильнова В.П., Пісковець О.В. [1] визначили, що основними проблемами розвитку інноваційного підприємництва в Україні є низький попит на інновації на ринку; відсутність вдалих ідей і можливостей для створення інновацій; відсутність партнерів по співпраці, недостатність коштів у підприємства.

У продовження зазначених постулатів Кривов'язюк І. [7] аналітично довів, що в період 2013–2019 рр. в Україні ми можемо спостерігати скорочення кількості інноваційно активних підприємств. Разом з тим з 2017 р. спостерігається тренд щодо збільшення загального обсягу витрат на інновації, обсягів реалізованої інноваційної продукції, кількості упроваджених у виробництво нових технологічних процесів. «Для забезпечення подальшого інноваційного розвитку України рекомендовано створення ефективного механізму активізації науково-технічного потенціалу і забезпечення можливості її інноваційного саморозвитку».

Лютак О.М. та Баула О.В. зробили акцент на взаємодії із зовнішнім середовищем і використанні інформаційних технологій в даному сегменті, обравши за об'єкт досліджень країни [8], а також особливості забезпечення сталого розвитку на основі формування еколого-економічних відносин в інноваційній економіці [9].

Інтегруючи наведені дослідження та пропонуючи власний підхід ми можемо визначити інтегрований підхід в управлінні інноваційними процесами підприємств, що базується на наступних ключових аспектах (рис. 1)

Коментуючи окремі елементи ми можемо констатувати, що інтегрований підхід передбачає системний погляд на управління інноваціями, що охоплює всі етапи життєвого циклу інноваційного продукту чи процесу – від ідеї до її комерціалізації. Окрім того інноваційний процес потребує стратегічного планування, що включає формулювання стратегій підприємства, які враховують рин-

Рис. 1. Інтегрований підхід в управлінні інноваційними процесами підприємств*Джерело: сформовано автором*

кові тенденції, технічні можливості, інвестиції та потенційні ризики. Важливо дослідити, як стратегія інновацій вбудовується в загальну бізнес-стратегію підприємства. Інтегрований підхід вимагає ефективної координації різних підрозділів підприємства – від дослідницько-розробних відділів до відділів маркетингу і виробництва. Відповідно вивчення цієї взаємодії допоможе зрозуміти, як організаційна структура підприємства впливає на успішність інноваційних процесів. ІТ-технології є важливим елементом інтегрованого управління інноваціями. Автоматизація та цифрові платформи дозволяють покращити управління проектами, пришвидшити комунікацію та збір даних, а також підвищити якість аналітики. Інноваційні процеси вимагають значних інвестицій та ресурсів, як наслідок важливо проаналізувати, як підприємства інтегрують управління фінансовими, людськими та технологічними ресурсами в інноваційний процес. Важливий аспект інтегрованого підходу полягає в постійному моніторингу і оцінці ефективності інновацій. Це дозволяє своєчасно коригувати процеси та знижувати ризики. Вивчення цього аспекту допоможе краще зрозуміти, як підприємства відслідковують досягнення поставлених інноваційних цілей. Інтеграція зовнішніх партнерів, таких як університети, науково-дослідні установи, венчурні капіталісти та інші компанії, є ключовим аспектом інноваційної діяльності. Важливо розглянути, як підприємства створюють інноваційні екосистеми та використовують мережі для підвищення конкурентоспроможності. Ці аспекти забезпечують комплексне розуміння інноваційних процесів підприємств та дозволяють детально структурувати їх управління на основі системності та стратегічності.

Принципи стратегічного планування в управлінні інноваційними процесами підприємств відіграють важливу роль у забезпеченні успіху інновацій та їх впливу на конкурентоспроможність, ключовими з них є принцип цілісності, довгострокової орієнтації, залучення та участі, ресурсної забезпеченості та гнучкості. Зокрема принцип цілісності передбачає, що стратегічне планування повинно враховувати всі аспекти діяльності підприємства та інтегрувати інновації в загальну стратегію розвитку. Інноваційні процеси мають бути тісно пов'язані з іншими бізнес-процесами. Окрім того управління інноваціями потребує бачення

майбутнього розвитку ринку та технологій, тобто підприємство повинно прогнозувати зміни і надавати ресурси для інновацій з орієнтацією на довгострокові результати. Разом з тим стратегічне планування повинно бути динамічним і гнучким, дозволяючи підприємству швидко адаптуватися до змін ринкових умов, нових технологій та вимог споживачів. Принцип інноваційної орієнтованості передбачає, що планування має враховувати потенціал інноваційних рішень і націлюватися на постійне оновлення продуктів і послуг з метою забезпечення конкурентних переваг. Окрім того важливо забезпечити достатню кількість фінансових, матеріальних, людських та інформаційних ресурсів для реалізації інноваційних проектів, потрібна оптимізація ресурсів для досягнення ефективності інноваційних процесів. Врахування ризиків та невизначеностей, пов'язаних з інноваціями, є необхідним елементом стратегічного планування, оскільки їх передбачення дозволяють зменшити можливі втрати та краще підготуватися до майбутніх викликів. В цілому стратегічне планування інновацій повинно передбачати активну участь всіх рівнів персоналу, а залучення співробітників до розробки інноваційних рішень підвищує їх ефективність та впровадження.

Системність управління інноваційними процесами на підприємстві передбачає інтеграцію всіх елементів управління для досягнення ефективного та стійкого впровадження інновацій. Основні елементи системності включають:

- організаційна структура – інноваційний процес потребує спеціалізованої структури, яка підтримує розвиток нових ідей (створення окремих підрозділів, інноваційних відділів або R&D-центрів, які займаються дослідженнями та впровадженням інновацій);
- стратегічне управління – чітко визначені цілі та стратегії інноваційної діяльності дозволяють підприємству краще планувати свої дії та адаптуватися до ринкових змін;
- кадровий потенціал – підготовка та розвиток кадрів, які здатні реалізовувати інноваційні проекти, є ключовим елементом (професійне навчання, підвищення кваліфікації та створення сприятливого середовища для генерації нових ідей);
- інформаційні ресурси та технології – для успішної реалізації інновацій важливо мати доступ до сучасних інформаційних технологій,

баз даних та аналітичних інструментів, що дозволяє швидко реагувати на зміни ринку та ефективно використовувати нові знання;

- інвестиційні ресурси – ефективна інноваційна діяльність вимагає фінансових ресурсів для досліджень, розробок та впровадження нових технологій;

- оцінка та контроль результатів – постійний моніторинг та оцінка ефективності інноваційних процесів дозволяють виявляти слабкі сторони та вдосконалювати управління, що включає в тому числі і контроль за виконанням інноваційних планів та оцінку їх впливу на загальний розвиток підприємства;

- комунікація та співпраця – ефективна внутрішня та зовнішня комунікація сприяє обміну інформацією та співпраці між різними відділами підприємства, а також з партнерами, науковими установами та ринковими агентами.

Таким чином, системний підхід в управлінні інноваційними процесами передбачає інтеграцію цих елементів для забезпечення ефективної та стійкої інноваційної діяльності підприємства.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Отже, ефективне стратегічне планування вимагає інтеграції інноваційних процесів у загальну стратегію розвитку підприємства, забезпечуючи гармонійне поєднання всіх його підрозділів і процесів. Стратегії повинні бути розроблені з урахуванням довгострокових тенденцій розвитку ринку, технологій і потреб споживачів, забезпечуючи стійке зростання підприємства. Окрім того планування повинно бути гнучким, що дозволяє підприємству швидко реагувати на зміни зовнішнього середовища та адаптуватися до нових викликів. управління інноваційними процесами повинно здійснюватися з урахуванням сис-

темного підходу, що включає не тільки технічні, але й економічні, соціальні та екологічні аспекти. Стратегічне планування в управлінні інноваціями є ключовим інструментом для досягнення довгострокових цілей підприємства, що дозволяє визначити пріоритетні напрямки інноваційної діяльності та розподілити ресурси відповідно до потреб ринку. Стратегічне планування повинно включати механізми управління ризиками, пов'язаними з впровадженням інновацій, що мінімізує можливі втрати та дозволяє підвищити ефективність інноваційної діяльності. Системність та стратегічне планування повинні враховувати довгострокові цілі сталого розвитку, що забезпечує економічну, соціальну та екологічну відповідальність підприємства у процесі впровадження інновацій. Таким чином, системний та стратегічний підхід до управління інноваційними процесами є необхідними елементами для забезпечення ефективності підприємства, його конкурентоспроможності та сталого розвитку на ринку. Перспективи подальших досліджень у напрямі системності та стратегічного планування в управлінні інноваційними процесами підприємств охоплюють декілька важливих аспектів серед яких адаптація до динамічних ринкових змін – дослідження можуть зосередитися на тому, як стратегічне планування реагує на швидкі зміни в економіці, технологічні зрушення та глобальні виклики, вплив цифрових технологій на інноваційні процеси, інтеграція сталого розвитку – стійкі практики та екологічно орієнтовані інновації стають ключовими елементами корпоративної стратегії, відповідно подальші дослідження можуть сфокусуватися на поєднанні стратегічного планування з цілями сталого розвитку та екологічними інноваціями, щоб забезпечити конкурентні переваги й підвищити соціальну відповідальність підприємств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гавриш О.М., Пильнова В.П., Пісковець О.В. Інноваційне підприємництво: сутність, значення та проблеми в сучасних умовах функціонування. *Економіка та держава*. 2020. № 12. С. 109–113. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2020.12.109>
2. Гречаник О.Є., Хлебнікова Т.М., Темченко О.В. Використання інноваційних технологій управління для підвищення ефективності бізнес-процесів. *Ефективна економіка*. 2024. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.3.41>
3. Державна служба статистики України (2021) Наука, технології та інновації. Економічна статистика за 2013–2019 рр. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Захарчин Г.М., Любомудрова Н.П., Швед Л.Р. Інтегрований підхід до інноваційності. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/16_ukr/50.pdf
5. Кіпень С.С., Дунська А.Р. Інновації як передумова підвищення ефективності діяльності підприємства. Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи. 2023. URL: <http://confmanagement.kpi.ua/proc/article/view/279884>
6. Kozyk V., Liutak O., Lisovska L., Mrykhina O. and Novakivskyj I. The Impact Of Economic Entities' Innovative Activity On The Indicators Of Sustainable Development Of Ukraine. IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science 628 (2021). DOI: <https://doi.org/10.1088/1755-1315/628/1/012041>
7. Кривов'язюк І. Розвиток інноваційного підприємництва в Україні та його вплив на позиції в глобальній економіці. *Грааль науки*. 2021. № (10). С. 57–61. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.19.11.2021.007>
8. Liutak, O., Baula, O., Tkachuk A. Simulation of the influence of investment and innovation activities on ensuring the international competitiveness of countries. *Informatyka, Automatyka, Pomiar W Gospodarce I Ochronie Środowiska*. 2023. No. 13(2). P. 86–92. DOI: <https://doi.org/10.35784/iapgos.3470>

9. Лютак О.М., Баула О.В. Формування екологічно-економічних відносин в інноваційній економіці. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки»*. 2024. № 7. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2024-7-10139>

10. Zaiats T.A. Values guidelines for innovative development in Ukraine. *Demography and Social Economy*. 2021. No. 2 (44). С. 3–21.

REFERENCES

1. Havrysh, O. M., Pylnova, V. P., & Piskovets, O. V. (2020). Innovatsiine pidpriemnytstvo: sutnist, znachennia ta problemy v suchasnykh umovakh funktsionuvannia. [Innovative entrepreneurship: essence, significance and problems in modern operating conditions]. *Economy and the state*. 12. 109–113. DOI: <http://doi.org/10.32702/2306-6806.2020.12.109>. [in Ukrainian].

2. Grechanyk, O. E., Khlebnikova, T. M., & Temchenko, O. V. (2024). Vykorystannia innovatsiinykh tekhnolohii upravlinnia dlia pidvyshchennia efektyvnosti biznes-protsesiv. [Use of innovative management technologies to increase the efficiency of business processes]. *Efektivna ekonomika*. DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2024.3.41> [in Ukrainian].

3. State Statistics Service of Ukraine (2021). Nauka, tekhnolohii ta innovatsii. [Science, technologies and innovations]. Economic statistics for 2013–2019. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>. [in Ukrainian].

4. Zakharchyn, H. M., Lyubomudrova, N. P., & Shved, L. R. Intehrovanyi pidkhid do innovatsiinosti. [An integrated approach to innovativeness]. Available at: https://economyandsociety.in.ua/journals/16_ukr/50.pdf [in Ukrainian].

5. Kipen, S. S., Dunska, A. R. (2023). Innovatsii yak peredumova pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti pidpriemstva. [Innovation as a prerequisite for increasing the efficiency of the enterprise]. *Business, innovation, management: problems and prospects*. Available at: <http://confmanagement.kpi.ua/proc/article/view/279884> [in Ukrainian].

6. Kozyk, V., Liutak, O., Lisovska, L., Mrykhina, O. & Novakivskyj, I. (2021). The Impact Of Economic Entities' Innovative Activity On The Indicators Of Sustainable Development Of Ukraine. IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science 628. DOI: <https://doi.org/10.1088/1755-1315/628/1/012041>

7. Kryvyovazyuk, I. (2021). Rozvytok innovatsiinoho pidpriemnytstva v Ukraini ta yoho vplyv na pozytsii v hlobalnii ekonomitsi. [Development of innovative entrepreneurship in Ukraine and its impact on positions in the global economy]. *The grail of science*. (10), 57–61. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.19.11.2021.007> [in Ukrainian].

8. Liutak, O., Baula, O., & Tkachuk A. (2023). Simulation of the influence of investment and innovation activities on ensuring the international competitiveness of countries. *Informatyka, Automatyka, Pomiry W Gospodarce I Ochronie Środowiska*, 13(2), 86–92. DOI: <https://doi.org/10.35784/iapgos.3470>

9. Liutak, O. M., Baula, O. V. (2024). Formuvannia ekolohichno-ekonomichnykh vidnosyn v innovatsiinii ekonomitsi. [Formation of ecological and economic relations in the innovative economy]. *International scientific journal "Internauka". Series: "Economic Sciences"*. 7. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2024-7-10139> [in Ukrainian].

10. Zaiats, T. A. (2021). Values guidelines for innovative development in Ukraine. *Demography and Social Economy*. 2 (44), 3–21.

Bas Ihor, Lidiya Lisovska, Lviv Polytechnic National University, *The Systematicity and strategic planning in the management of innovative processes of enterprises*.

Annotation. The purpose of the article is to study the systematic and strategic management of the innovative development of enterprises in modern conditions, to determine the principles and defining features of these processes in order to increase their competitiveness and realize the corresponding innovative potential. **Methodology of research.** The goal set in the article was achieved using the following research methods: theoretical analysis of the literature to study existing scientific sources that highlight the issues of strategic planning and innovation management, which made it possible to systematize knowledge and build a basis for understanding key aspects of the topic; the method of system analysis was applied to consider the enterprise as a complete system interacting with the external environment and made it possible to determine the influence of strategic planning on all levels of management and on various stages of innovation processes; comparative analysis, logical generalization and graphic for visual display of research results. **Findings.** The article examines the peculiarities of the formation and implementation of planning in the management of innovative processes of enterprises. Emphasis is placed on systematicity through the definition of constituent elements in an integrated approach to the management of innovative processes of market entities in modern conditions. **Practical value.** The practical significance of the research results lies in the fact that the principles of strategic planning in the management of innovative processes of enterprises have been determined according to the previously conducted assessment areas, which play an important role in ensuring the success of innovations and their impact on competitiveness, the key ones being the principle of integrity, long-term orientation, involvement and participation, resource availability and flexibility. It has been proven that the systematic management of innovation processes at the enterprise involves the integration of all management elements to achieve effective and sustainable implementation of innovations. Accordingly, the main elements are the organizational structure, personnel potential, information and investment resources, technologies, communication and cooperation, which facilitates the exchange of information and cooperation between different departments of the enterprise, as well as with partners, scientific institutions and market agents. In addition, systematic and strategic planning should take into account the long-term goals of sustainable development, which ensures the economic, social and environmental responsibility of the enterprise in the process of implementing innovations.

Keywords: innovations, strategic planning, innovation processes, enterprise, systemic management.

УДК 005.642.5:159.923.2]:004.9

DOI: <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2024-4-9>

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ САМОМЕНЕДЖМЕНТУ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ РОБОЧОГО СЕРЕДОВИЩА

І. В. ОЛІЙНИКкандидат економічних наук, доцент,
Херсонський державний аграрно-економічний університет

Анотація. Метою статті є дослідження методів самоменеджменту в умовах діджиталізації робочого середовища та їхнього впливу на продуктивність і зниження рівня стресу. **Методика дослідження.** Досягнення поставленої у статті мети здійснено за допомогою таких методів дослідження: логічного узагальнення, порівняльного аналізу, системного підходу та наукової абстракції. **Результати.** Проведений аналіз методів самоменеджменту показав їхню ефективність у підвищенні продуктивності та зменшенні стресу в умовах діджиталізації. Визначено основні виклики, пов'язані з надмірним впливом цифрових технологій, зокрема ризики цифрового вигорання та необхідність високого рівня самодисципліни. Розроблено рекомендації щодо використання методів управління часом і ресурсами для мінімізації негативних наслідків діджиталізації. **Практична значущість результатів дослідження.** Використання на практиці запропонованих підходів може бути корисним для працівників та менеджерів при впровадженні методів самоменеджменту в діджиталізованому середовищі. Це сприяє підвищенню продуктивності, зниженню стресу та покращенню балансу між роботою і особистим життям. Запропоновані стратегії допомагають уникнути цифрового вигорання та ефективно адаптуватися до змін у професійному середовищі.

Ключові слова: самоменеджмент, діджиталізація, управління часом, цифрове вигорання, продуктивність, баланс між роботою і життям, цифрові комунікації, стратегії самодисципліни.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Використання методів самоменеджменту в умовах діджиталізації робочого середовища формує важливий науково-практичний контекст, який стосується підвищення продуктивності та якості роботи в сучасних умовах швидкої цифрової трансформації. Сьогодні працівники все частіше стикаються з великим обсягом інформаційних потоків, багато-задачністю та необхідністю постійно залишатися на зв'язку, що призводить до збільшення рівня стресу та ризиків цифрового вигорання. Головна проблематика дослідження полягає у визначенні оптимальних методів самоменеджменту, які допомагають зберегти ефективність роботи, уникнути вигорання та забезпечити баланс між професійним і особистим життям в умовах діджиталізації.

Стаття також має чіткий взаємозв'язок з найважливішими науково-практичними завданнями, які полягають у розробці нових підходів до управління власним часом і ресурсами, що враховують специфіку цифрового робочого середовища. Це включає аналіз впливу цифрових технологій на продуктивність, ідентифікацію основних викликів, зокрема цифрового вигорання, та розробку стратегій його мінімізації. Дослідження також охоплює визначення ефективних підходів до управління цифровими комунікаціями, гнучкості у виконанні завдань та зниження стресових факторів у постійно змінюваних умовах цифрового середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Останні дослідження у сфері самоменеджменту в умовах діджиталізації робочого середовища підкреслюють зростаючу важливість оптимізації управління власним часом і ресурсами для забезпечення високої продуктивності та балансу між роботою і особистим життям. Більшість науковців, зокрема, Буняк Н.М. [2], Лугова В., Мартінова М. [5], Якимчук І.М. [8], зазначають, що традиційні підходи до самоменеджменту втрачають ефективність у сучасних умовах, коли цифрові комунікації та великий потік інформації створюють додаткове навантаження на працівників.

В працях Биби В.А. [1], Липчанського В.О., Царенко І.О., Пітел Н.С. [4] та інших науковців висвітлюється думка про необхідність використання нових методів і технологічних рішень для організації робочих процесів, що дозволить знизити рівень стресу і попередити цифрове вигорання. Дослідження Жуковської В.М. [3], Седікової І.О., Седікова Д.В. [7] акцентують увагу на проблемах та перспективах впровадження інструментів цифрового самоменеджменту, зокрема мобільних додатків для планування часу та управління завданнями, що дозволяють покращити гнучкість і адаптивність робочого процесу.

Водночас аналіз наукових праць свідчить про необхідність глибшого вивчення впливу цифрових технологій на психоемоційний стан працівників, а також розробку практичних рекомендацій щодо зменшення впливу цифрового шуму та

інформаційного перевантаження. Комплексний підхід до вивчення методів самоменеджменту в умовах діджиталізації є критично важливим для підвищення ефективності робочих процесів. Врахування цих факторів сприятиме розробці індивідуальних стратегій самоменеджменту, які допоможуть працівникам адаптуватися до швидких змін, зберігаючи при цьому баланс між роботою та особистим життям і попереджаючи вигорання в умовах цифрової трансформації.

Формування цілей статті (постановка завдання). Виходячи з основної мети дослідження, практичні завдання даної статті полягають у визначенні ключових аспектів самоменеджменту, що впливають на ефективність роботи в умовах діджиталізації, та розробці практичних рекомендацій щодо оптимізації управління робочим часом і ресурсами. Конкретні завдання статті включають аналіз сучасних теоретико-методологічних підходів до самоменеджменту в умовах цифрового середовища та їх адаптацію для підвищення продуктивності й зниження рівня стресу; визначення основних викликів, таких як цифрове вигорання та інформаційне перевантаження, які виникають у процесі роботи в діджиталізованому середовищі, та можливих наслідків їхнього впливу; розробку методів самодисципліни та управління цифровими комунікаціями для забезпечення ефективної роботи та збереження балансу між роботою і особистим життям; висвітлення практичних аспектів застосування рекомендацій з самоменеджменту у повсякденній професійній діяльності та реальних умовах функціонування в сучасних організаціях.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Самоменеджмент – це здатність особи ефективно керувати власним часом, ресурсами та діяльністю з метою досягнення бажаних результатів. Це процес організації, планування та контролю своїх завдань і часу, що включає формування особистих цілей, пріоритетів та управління мотивацією. Він є важливим для підвищення продуктивності, забезпечення особистісного розвитку та гармонізації робочого й особистого життя [5].

В свою чергу, самоменеджмент базується на кількох принципах: усвідомлене планування, пріоритезація завдань, контроль над власними діями та постійна оцінка результатів. Ці принципи сприяють покращенню професійної ефективності, зменшенню рівня стресу та підвищенню загальної задоволеності роботою. Особливо важливими ці принципи є в умовах діджиталізації, коли інформаційне навантаження та темпи роботи значно зростають.

Так, завдяки усвідомленому плануванню працівники можуть чітко визначити свої цілі та розподілити завдання за пріоритетами, що дозволяє їм уникати ситуацій, коли термінові завдання накопичуються і створюють додатковий стрес. Пріоритезація дозво-

ляє зосереджуватися на найважливіших завданнях, що приносить найвищу користь для досягнення довгострокових цілей. У діджиталізованому середовищі, де можливості для відволікання постійно зростають (електронна пошта, повідомлення у месенджерах, соціальні мережі), вміння правильно розставляти пріоритети стає особливо цінним [2].

Контроль над власними діями та самоорганізація допомагають уникнути непродуктивних витрат часу та зосередитися на виконанні важливих завдань. Це передбачає як вміння розпізнавати потенційні відволікання, так і здатність утримувати фокус на поставлених цілях. У діджиталізованому світі, де доступ до інформації є постійним і миттєвим, особиста відповідальність за управління власним часом стає ключовою навичкою для збереження ефективності.

Постійна оцінка результатів – це ще один важливий аспект самоменеджменту, який дозволяє аналізувати виконання завдань, виявляти прогалини та шукати шляхи для покращення. Регулярний аналіз своєї діяльності допомагає краще розуміти, які методи працюють найкраще, а які потребують корекції. У діджиталізованому середовищі цей процес може бути значно полегшений завдяки численним цифровим інструментам для моніторингу продуктивності та аналітики [8].

Таким чином, принципи самоменеджменту допомагають адаптуватися до нових викликів сучасного робочого середовища, де швидкий доступ до інформації та необхідність швидко реагувати на зміни є звичними явищами. Розвиток навичок самоменеджменту стає важливим елементом професійного зростання та ефективного виконання обов'язків у світі, де темп роботи постійно зростає.

Ідея самоменеджменту почала активно розвиватися у XX столітті в контексті особистісного розвитку та психології управління. В цей період зросла увага до підвищення ефективності роботи та розвитку особистісних навичок, що дало поштовх до формування нових підходів до управління власним часом і завданнями. Це стало актуальним у зв'язку з індустріалізацією, коли темп життя значно зріс, а вимоги до працівників стали більш складними.

Слід зазначити, що діджиталізація призвела до значного спрощення організаційних процесів, але й також створила нові виклики, пов'язані з управлінням інформацією та забезпеченням концентрації в умовах надмірного потоку даних. Використання цифрових інструментів, таких як онлайн-планувальники, віртуальні робочі простори та системи керування проєктами, дозволяє автоматизувати багато рутинних завдань, що звільняє час для зосередження на стратегічних аспектах роботи. Це важливо, оскільки діджиталізація змінила спосіб роботи, вимагаючи від працівників швидкого адаптування до нових технологій та безперервного доступу до інформації.

До основних інструментів, які активно використовуються для оптимізації роботи, належать планувальники, CRM-системи (системи управління взаємовідносинами з клієнтами), мобільні додатки для управління завданнями та часом. Ці інструменти забезпечують зручне планування та координацію завдань, дозволяють ефективно здійснювати моніторинг прогресу та строків його виконання, а також покращують комунікацію з колегами та керівництвом в цілому [3].

Наприклад, CRM-системи дозволяють організувати взаємодію з клієнтами, забезпечуючи доступ до всієї історії контактів та угод, що сприяє прийняттю обґрунтованих рішень. Віртуальні робочі простори, як-от Slack, Microsoft Teams або Trello, дозволяють створювати командні чати, канали для обговорення проєктів та інтеграції з іншими інструментами, що робить роботу згаданою та зручнішою. Мобільні додатки для управління завданнями (наприклад, Todoist, Notion або Asana) дають можливість відслідковувати виконання завдань у режимі реального часу, що особливо корисно для віддаленої роботи та командної діяльності.

Додатково можна згадати й хмарні сервіси, такі як Google Drive, Dropbox та інші, забезпечують зберігання великих обсягів інформації та доступ до неї з будь-якого пристрою, що значно полегшує обмін документами та спільну роботу над проєктами. Ці інструменти допомагають мінімізувати необхідність фізичної присутності в офісі, сприяючи гнучкості та мобільності працівників, що особливо важливо в умовах діджиталізації та переходу до віддаленої роботи [7].

Втім, разом з цими перевагами, діджиталізація створила й нові виклики, серед яких – інформаційне перевантаження та ризик цифрового вигорання «digital burnout». Постійний потік електронних листів, повідомлень та сповіщень може призводити до втрати концентрації та перевантаження. Саме тому важливо вміти використовувати цифрові інструменти з розумом, застосовуючи методи самоменеджменту для зменшення впливу цифрових відволікань та збереження балансу між продуктивністю та психічним здоров'ям.

З часом з'явилися різні методики, що допомагають людям краще контролювати свої робочі процеси, забезпечуючи ефективніше використання ресурсів та досягнення особистих і професійних цілей. Однією з найбільш відомих є метод «Getting Things Done» (GTD) Девіда Алена, який зосереджений на зборі всіх завдань, проєктів та ідей у єдину систему та їх подальшій обробці відповідно до пріоритетів. Основна ідея GTD полягає у створенні зовнішньої системи організації завдань, що дозволяє вивільнити ментальні ресурси, не тримаючи всі задачі в голові, і зосередитися на ефективному їх виконанні. Цей метод допомагає зменшити стрес, оскільки всі справи знаходяться під контролем, і підвищити особисту продуктивність, сприяючи кращому управлінню потоком інформації та уникненню відчуття перевантаження [12].

Іншим важливим підходом став тайм-менеджмент за Стівеном Кові, який акцентує увагу на пріоритезації завдань і розподілі часу між важливими та невідкладними справами. Його концепція «7 звичок високоефективних людей» (табл. 1)

Таблиця 1

Концепція «7 звичок високоефективних людей» Стівена Р. Кові

Звичка	Опис	Основний результат
1. Будьте проактивними	Зосередженість на тому, що можна контролювати, відповідальність за власні дії та реакції.	Підвищення особистої відповідальності та здатності впливати на події, зміцнення внутрішнього локусу контролю.
2. Починайте з кінця в думках	Формування чіткого уявлення про кінцеву мету перед початком будь-якої діяльності.	Розуміння цілей і напрямку діяльності, здатність ефективно планувати та досягати цілей.
3. Спочатку робіть найважливіше	Пріоритезація завдань та фокусування на тому, що дійсно важливе.	Ефективне управління часом, концентрація на пріоритетах та досягнення значущих результатів.
4. Думайте у форматі «виграш-виграш»	Пошук рішень, які задовольняють інтереси обох сторін, співпраця замість конкуренції.	Розвиток взаємовигідних відносин, покращення комунікації та створення атмосфери довіри.
5. Спочатку намагайтеся зрозуміти, а потім – бути зрозумілим	Активне слухання та емпатія до співрозмовника перед висловлюванням своєї думки.	Зміцнення довіри, покращення відносин, здатність краще розуміти потреби та інтереси інших.
6. Синергія	Використання командної роботи для досягнення кращих результатів через об'єднання різноманітних поглядів.	Досягнення результатів, які неможливо досягти індивідуально, завдяки взаємодоповнюючим зусиллям.
7. Загострюйте пилку	Постійний розвиток та самовдосконалення в фізичній, розумовій, духовній та соціальній сферах.	Збереження балансу між особистим та професійним життям, підвищення життєвої енергії та довготривалої ефективності.

Джерело: розроблено автором на основі [10]

стала основою для багатьох сучасних підходів до самоменеджменту. Кові наголошував на важливості усвідомленого вибору, визначення власних цінностей і цілей, що дозволяє досягати не лише професійних, але й особистих цілей.

Окрім цих методів, з'явилися й інші підходи, такі як техніка Pomodoro, яка базується на розподілі робочого часу на короткі інтервали з перервами. Це допомагає зберігати концентрацію та уникати перевантаження. Методи Time Blocking та Bullet Journaling також стали популярними серед тих, хто прагне ефективно планувати свій день, організовувати завдання та контролювати свій прогрес [9].

Розвиток цих методик сприяв формуванню цілісної концепції самоменеджменту, що дозволяє індивідам адаптуватися до різних професійних викликів і забезпечувати баланс між роботою та особистим життям. У XXI столітті, з появою цифрових технологій, самоменеджмент набув ще більшого значення, оскільки нові інструменти та платформи дозволили ефективніше використовувати час та зосереджуватися на досягненні поставлених цілей.

В сучасному світі автоматизація стала невід'ємною складовою ефективного управління часом і ресурсами. Завдяки їй ми маємо можливість значно зменшувати витрати часу на рутинні, повторювані завдання. Впровадження таких інструментів, як чат-боти та автоматизовані відповіді на повідомлення, стало справжнім проривом у зменшенні навантаження на фахівців. Ці технології не лише полегшують комунікації, але й звільняють час для виконання більш творчих та стратегічних завдань, які потребують глибокого аналізу і інноваційного підходу. У цьому зв'язку важливим аспектом самоменеджменту є управління цифровими комунікаціями [4].

У нашому інформаційному суспільстві постійні сповіщення та запити з різних платформ можуть стати значними джерелами відволікань. Тому важливо проводити моніторинг та оптимізацію кількості та якісного наповнення зустрічей з метою уникнення перевантажень та забезпечення більш продуктивного робочого процесу. Важливо пам'ятати, що зменшення часу, витраченого на соціальні мережі, також сприяє покращенню концентрації на виконанні важливих завдань.

Цифровий детокс – це ще один корисний інструмент, який допомагає зберігати продуктивність впродовж тривалого часу. Відмова від безперервної перевірки повідомлень і встановлення конкретного часу для їх перегляду сприяє збереженню ментального спокою та зосередженості. Такий підхід дозволяє зменшити стрес, пов'язаний з постійними інформаційними сплесками, та створити більш збалансоване середовище для роботи й відпочинку [11].

Таким чином, ефективне управління часом та ресурсами вимагає свідомого підходу до автоматизації та цифрових комунікацій. Впроваджуючи ці стратегії в повсякденне життя, ми можемо звільнити більше часу для творчості та досягти вищого рівня продуктивності.

Віддалена робота сьогодні стає нормою для багатьох професіоналів, що потребує від них високого рівня самоменеджменту для збереження продуктивності. Такий формат роботи вимагає від працівників не лише високої самодисципліни й самовіддачі, а й здатності до адаптації своїх звичок та підходів до процесу виконання робочих завдань. Однією з ключових умов успішності віддаленої роботи є дисципліна у виконанні поставлених завдань, адже без безпосереднього контролю з боку керівництва, легко відволіктися або загубитися в безперервному потоці інформації.

Ефективне управління часом стає ще більш критичним у віддаленому режимі. Працівники повинні вміти правильно планувати свій робочий день, визначати пріоритети та дотримуватися розкладу, щоб уникнути прокрастинації та несвоєчасного виконання завдань. Це також передбачає встановлення чітких меж між робочим і особистим життям. Баланс між роботою та відпочинком є важливим аспектом, адже без регулярних перерв і відпочинку можуть виникати проблеми з продуктивністю та вигоранням.

Серед основних рекомендацій для підтримки високої продуктивності в умовах віддаленої роботи варто виділити використання єдиного додатка для планування робочих процесів. Це допомагає у збереженні всіх завдань в одному місці, спрощує доступ до інформації та зменшує ризики забути про важливі дедлайни. Встановлення чітких пріоритетів у виконанні завдань також є також корисним елементом планування робочих процедур. Це дозволяє зосередитися на найбільш важливих та термінових завданнях, що, у свою чергу, допомагає уникнути стресу через постійні перенавантаження.

Обмеження часу на цифрові розваги («пожирачі часу», або time killers), такі як соціальні мережі та розважальні додатки, є ще одним важливим аспектом самоменеджменту. Відволікання від роботи може суттєво знизити продуктивність і привести до втрати концентрації. Встановлення чітких тимчасових рамок для особистих активностей під час робочого дня допоможе зберегти фокус на виконанні задач [1].

Додатково, варто також розглянути можливість використання технік, які підтримують концентрацію, таких як метод Pomodoro, що передбачає роботу у фіксованих проміжках з короткими перервами. Це не лише покращує продуктивність, а й допомагає зберегти енергію протягом робочого дня. Впровадження цих методів допоможе не

лише зберегти продуктивність, а й забезпечити психоемоційне благополуччя, що є важливим аспектом у віддаленій роботі.

Дослідження показують, що успішні професіонали приділяють значну увагу плануванню робочого часу, регулярно використовують інструменти автоматизації та чітко встановлюють робочі межі, щоб зберегти баланс між роботою та особистим життям. Вони усвідомлюють важливість не лише виконання завдань вчасно, але й запобігання перевтомі, що може негативно вплинути на їхню продуктивність і здоров'я [6].

Самоменеджмент дозволяє зберігати гнучкість у виконанні завдань, швидко адаптуватися до змін та зменшувати рівень стресу завдяки чіткій організації процесів. Це особливо важливо в умовах сучасного цифрового середовища, де кількість інформаційних потоків та завдань постійно зростає. Ефективний самоменеджмент допомагає не тільки уникати відволікаючих факторів, але й сприяє більшій концентрації на головних пріоритетах.

Одним із основних викликів є висока вимога до самодисципліни. При недостатньому контролі над цифровими комунікаціями виникають ризики цифрового вигорання та зниження продуктивності. Постійні повідомлення, електронна пошта, соціальні мережі та інші цифрові платформи можуть викликати інформаційне перевантаження, що ускладнює підтримку концентрації на ключових завданнях. Для зменшення цих ризиків важливо встановлювати чіткі правила користування цифровими інструментами та обмежувати час, проведений в онлайн-середовищі.

Навчання методам самоменеджменту допомагає розвивати навички управління часом, зменшувати стрес і підвищувати загальну ефективність роботи в умовах діджиталізації. Це також сприяє формуванню більшої відповідальності за власний робочий процес і дає змогу краще контролювати свою професійну діяльність.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Аналіз використання методів самоменеджменту в умовах діджиталізації робочого середовища свідчить про їхню важливу роль у підвищенні продуктивності, зниженні стресу та забезпеченні балансу між роботою і особистим життям. Зокрема, такі методи, як планування робочого часу, встановлення пріоритетів та управління ресурсами, дозволяють фахівцям більш ефективно виконувати завдання, зменшуючи при цьому ймо-

вірність перевтоми. Умови діджиталізації, з їхнім швидким темпом розвитку технологій та великим обсягом інформації, вимагають нових підходів до самоменеджменту, щоб забезпечити контроль над професійними обов'язками та мінімізувати вплив зовнішніх деструктивних факторів, таких як цифровий шум та постійні перерви на комунікацію.

Основними викликами у процесі застосування методів самоменеджменту є необхідність високого рівня самодисципліни та ризики цифрового вигорання, пов'язані з надмірним впливом цифрових комунікацій. Відсутність чітких меж між роботою і особистим життям, постійний доступ до Інтернету та цифрових платформ, а також збільшення кількості завдань, що потребують негайної уваги, можуть призвести до зниження концентрації та енергії. Це підкреслює важливість розробки індивідуальних стратегій управління часом і ресурсами, а також дотримання балансу між ефективною роботою і відпочинком. Окрім того, велике значення має впровадження практик відключення від цифрових комунікацій у певні години дня, що допоможе відновити ресурси і знизити рівень стресу.

Перспективними напрямками подальших досліджень є вивчення впливу новітніх технологій на самоменеджмент. Це включає аналіз впливу штучного інтелекту, автоматизації та цифрових інструментів на ефективність управління часом і завданнями. Розробка нових інструментів для підвищення самодисципліни, таких як мобільні додатки для контролю часу та моніторингу продуктивності, може значно покращити здатність професіоналів до організації свого робочого дня. Крім того, важливою темою є вивчення ефективності різних підходів до мінімізації цифрового вигорання, включаючи впровадження гнучких графіків роботи, застосування методів медитації та практик, які дозволяють жити повним життям, краще розуміти себе й оточуючих, діяти з повною включеністю в поточний момент.

Також актуальним є дослідження адаптації методів самоменеджменту до різних професійних контекстів. Різні галузі мають свої унікальні вимоги до організації роботи, тому методи самоменеджменту повинні бути адаптовані для максимальної ефективності в конкретних умовах. Це сприятиме більш широкому застосуванню самоменеджменту і покращенню результативності роботи в умовах діджиталізації, особливо в професіях, що вимагають високої концентрації, креативності або великого обсягу цифрових взаємодій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Биба В.А. Теоретичні засади розвитку самоменеджменту організації. *Економічна наука*. 2021. Вип. 2. С. 58–61. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/2_2021/12.pdf (дата звернення: 22.10.2024).
2. Буняк Н.М. Тайм-менеджмент як інструмент підвищення ефективності діяльності підприємства. *Економіка і суспільство*. 2018. Випуск № 14. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/14_ukr/39.pdf (дата звернення: 22.10.2024).

3. Жуковська В.М. Цифрові технології в управлінні персоналом: сутність, тенденції, розвиток. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2017. Вип. 27. Ч. 2. С. 13–17. URL: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/27-2-2017/5.pdf> (дата звернення: 22.10.2024).
4. Липчанський В.О., Царенко І.О., Пітел Н.С. Етика бізнесу як різновид професійної етики в контексті соціальної відповідальності підприємців та управлінських кадрів. *Підприємництво та інновації*. 2020. Випуск 15. С. 52–58. DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/15.9> (дата звернення: 22.10.2024).
5. Лугова В., Мартіянова М. Роль методів і технологій самоменеджменту у забезпеченні розвитку персоналу. *European journal of economics and management*. 2019. Вип. 5. С. 164–173. URL: https://eujem.cz/wp-content/uploads/2019/eujem_2019_5_2/23.pdf (дата звернення: 22.10.2024).
6. Олійник І.В. Роль емоційного інтелекту в ефективному лідерстві. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2023. № 16. С. 222–228. <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.29> (дата звернення: 22.10.2024).
7. Седікова І.О., Седіков Д.В. Нові парадигми менеджменту в умовах цифрової економіки. *Економіка харчової промисловості*. 2022. Т. 4, вип. 3. С. 37–43. URL: <https://journals.ontu.edu.ua/index.php/fie/article/view/2360> (дата звернення: 22.10.2024).
8. Якимчук І.М. Особливості самоменеджменту в діяльності сучасної організації. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2022. Випуск 35. С. 197–202. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7760028> (дата звернення: 22.10.2024).
9. Bedianashvili, G., Zhosan, H., Lavrenko, S. (2022). Modern digitalization trends of Georgia and Ukraine. Published in *Scientific Papers. Series "Management, Economic Engineering in Agriculture and rural development"*. Vol. 22. Issue 3. P. 57–74 URL: <https://managementjournal.usamv.ro/index.php/scientific-papers/current> (дата звернення: 22.10.2024).
10. Stephen R. Covey. *The 7 Habits of Highly Effective People*, Free Press, New York, 2004. 384 p. URL: https://ati.dae.gov.in/ati12052021_1.pdf (дата звернення: 22.10.2024).
11. Todoshchuk A., Motorniuk U., Skliaruk T., Oliinyk I., Kornieieva T. Modelling Information Systems for Personnel Management: Navigating Economic Security in the Transition to Industry 5.0. *Ingenierie des Systemes d'Information*. 2023. No. 28(3). P. 595–601 URL: <https://iicta.org/journals/isi/paper/10.18280/isi.280307> (дата звернення: 22.10.2024).
12. Woodward A., Davies N., Walters K. et al. Self-management of multiple long-term conditions: a systematic review of the barriers and facilitators amongst people experiencing socioeconomic deprivation. *PloS One*. 2023. No. 18(2). DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0282036> (дата звернення: 22.10.2024).

REFERENCES

1. Byba, V. A. (2021). Teoretychni zasady rozvytku samomenedzhmentu orhanizatsii [Theoretical foundations of organization self-management development]. *Ekonomichna nauka*, (2), 58–61. Available at: http://www.economy.in.ua/pdf/2_2021/12.pdf (accessed October 22, 2024). [in Ukrainian].
2. Buniak, N. M. (2018). Taim-menedzhment yak instrument pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti pidpriemstva [Time management as a tool for improving the efficiency of an enterprise]. *Ekonomika i suspilstvo*, (14). Available at: https://economyandsociety.in.ua/journals/14_ukr/39.pdf (accessed October 22, 2024). [in Ukrainian].
3. Zhukovska, V. M. (2017). Tsyfrovi tekhnolohii v upravlinni personalom: sutnist, tendentsii, rozvytok [Digital technologies of human resource management: satisfaction, trends, development]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitar-noho universytetu. Serii: Ekonomika i menedzhment*, 27(8), 13–17 Available at: <http://www.vestnik-econom.mgu.od.ua/journal/2017/27-2-2017/5.pdf> (accessed October 22, 2024). [in Ukrainian].
4. Lypchanskyi, V. O., Tsarenko, I. O., Pitel, N. S. (2020). Etyka biznesu yak riznovyd profesiinoi etyky v konteksti sotsialnoi vidpovidalnosti pidpriemtsiv ta upravlinskykh kadriv [Business ethics as a type of professional ethics in the context of social responsibility of entrepreneurs and managers]. *Pidpriemnytstvo ta innovatsii*, (15), 52–58. DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/15.9> (accessed October 22, 2024). [in Ukrainian].
5. Luhova, V., Martiianova, M. (2019). Rol metodiv i tekhnolohii samomenedzhmentu u zabezpechenni rozvytku personalu [The Role of Self-Management Methods and Technologies in Ensuring Staff Development]. *European journal of economics and management*, (5), 164–173. Available at: https://eujem.cz/wp-content/uploads/2019/eujem_2019_5_2/23.pdf (accessed October 22, 2024). [in Ukrainian].
6. Oliinyk, I. V. (2023). Rol emotsiinoho intelektu v efektyvnomu liderstvi [The role of emotional intelligence in effective leadership]. *Tavriyskyi naukovyi visnyk. Serii: Ekonomika*, (16), 222–228 (in Ukrainian). Available at: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.16.29>. (accessed October 22, 2024). (in Ukrainian).
7. Sedikova, I. O. and Sedikov, D. V. (2022). Novi paradyhmy menedzhmentu v umovakh tsyfrovoy ekonomiky [New management paradigms in the digital economy]. *Ekonomika kharchovoi promyslovosti*, 4 (3), 37–43. Available at: <https://journals.ontu.edu.ua/index.php/fie/article/view/2360> (accessed October 22, 2024). (in Ukrainian).
8. Yakymchuk, I. M. (2022) Osoblyvosti samomenedzhmentu v diialnosti suchasnoi orhanizatsii [Features of self-management in the activities of a modern organization]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Serii ekonomichna. Serii yurydychna*, (35), 197–202. DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7760028> (accessed October 22, 2024). [in Ukrainian].
9. Bedianashvili, G., Zhosan, H., Lavrenko, S. (2022). Modern digitalization trends of Georgia and Ukraine. Published in *Scientific Papers. Series "Management, Economic Engineering in Agriculture and rural development"*. Vol. 22, issue 3, pp. 57–74. Available at: <https://managementjournal.usamv.ro/index.php/scientific-papers/current>

10. Stephen R. (2004) Covey. The 7 Habits of Highly Effective People, Free Press, New York. 172 p. Available at: https://ati.dae.gov.in/ati12052021_1.pdf (accessed October 22, 2024).

11. Todoshchuk, A., Motorniuk, U., Skliaruk, T., Oliinyk, I., Kornieieva, T. (2023). Modelling Information Systems for Personnel Management: Navigating Economic Security in the Transition to Industry 5.0. *Ingenierie des Systemes d'Information*, 28(3), 595–601 Available at: <https://iieta.org/journals/isi/paper/10.18280/isi.280307> (accessed October 22, 2024).

12. Woodward, A., Davies, N., Walters, K. et al. (2023). Self-management of multiple long-term conditions: a systematic review of the barriers and facilitators amongst people experiencing socioeconomic deprivation. *PloS One*, 18(2). DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0282036> (accessed October 22, 2024).

Ihor Oliynyk, Kherson State Agrarian and Economic University. Use of self-management methods in the context of digitalisation of the work environment.

Annotation. The purpose of the article is to study the methods of self-management in the context of digitalisation of the work environment and their impact on productivity and stress reduction. **Research methodology.** The goal of the article was achieved using the following research methods: logical generalisation, comparative analysis, systematic approach and scientific abstraction. **Results.** The analysis of self-management methods has shown their effectiveness in increasing productivity and reducing stress in the context of digitalisation. The main challenges associated with the excessive influence of digital technologies, in particular the risks of digital burnout and the need for a high level of self-discipline, are identified. Recommendations on the use of time and resource management methods to minimise the negative effects of digitalisation are developed. **Practical significance of the research results.** The practical application of the proposed approaches can be useful for employees and managers in implementing self-management methods in a digitalised environment. This helps to increase productivity, reduce stress and improve work-life balance. The proposed strategies help to avoid digital burnout and effectively adapt to changes in the professional environment.

Keywords: self-management, digitalisation, time management, digital burnout, productivity, work-life balance, digital.

УДК 658: 338.2:657

DOI: <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2024-4-10>

МІСЦЕ ОБЛІКОВО-ІНФОРМАЦІЙНОГО РЕСУРСУ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТА ПІДПРИЄМНИЦТВА

О. В. ЧЕРНЕЦЬКА

кандидат економічних наук, доцент;

О. М. ГУБАРИК

кандидат економічних наук, доцент;

Б. В. ФЕДОРИШИН

здобувач другого (магістерського) рівня;

Є. В. СІРЕНКО

здобувач другого (магістерського) рівня,

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Анотація. *Мета статті* полягає у визначенні місця обліково – інформаційного ресурсу в системі економічної безпеки та розробці рекомендації з оптимізації інформаційного забезпечення для потреб менеджменту суб'єкта підприємництва. **Методика дослідження.** Досягнення анонсованої мети здійснено на основі системного підходу за допомогою методів аналізу, синтезу, формалізації, опису, логічного узагальнення. **Результати.** Наголошено на ролі обліково-інформаційного забезпечення в формуванні економічної безпеки суб'єкта підприємства. Акцентовано увагу на забезпеченні менеджерів підприємства достовірною, повною та своєчасною інформацією в процесі прийняття обґрунтованих управлінських рішень для потреб моніторингу ризиків та загроз фінансовій стійкості суб'єкта підприємництва, а також розробки заходів для мінімізації їх негативного впливу на економічну безпеку бізнесу. Визначено чинники економічної безпеки, що стало основою запропонованого алгоритму дії оптимізації інформаційного забезпечення для потреб менеджерів суб'єкта підприємництва. **Практична значущість результатів дослідження.** Пропоновані заходи захисту інформаційного простору, застосування спеціалізованого діджитал-інструментарію, високий рівень компетентності фахівців менеджменту, налагодження синергії інформаційних ресурсів на всіх рівнях управління дозволить мінімізувати ризики та загрози бізнес-середовища, а також забезпечить фінансову стабільність суб'єкта підприємництва.

Ключові слова: обліковий ресурс, інформаційне забезпечення, економічна безпека, ризики, суб'єкт підприємництва, аналітичний інструментарій, управлінські рішення, оптимізація.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Кожен суб'єкт підприємництва зацікавлений в максимальних результатах свого бізнесу, що проявляється в отриманні прибутку, розмір якого буде достатнім для задоволення економічних та соціальних потреб як власника бізнесу, так і його безпосередніх учасників (працівників, контрагентів, фіскальних органів, суспільства вцілому). В бізнес-середовищі важливим є забезпечення захисту від загроз зовнішнього економічного простору та внутрішніх ризиків зниження ефективності діяльності, що уособлюється в необхідному рівні економічної безпеки. В еру цифровізації бізнесу окремою важливою складовою є інформаційне забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємства. Інформаційний ресурс формується в системі обліку підприємства, отже результати обробки та аналізу облікових даних дозволяють розробити оптимальні управлінські рішення для мінімізації ризиків та загроз економічній безпеці підприємства. Налагодження ефективного взаємозв'язку облікового та інформаційного контенту забезпечить

ефективний менеджмент та належний рівень економічної безпеки бізнес-суб'єкта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вчені достатньо активно досліджують питання, пов'язані з економічною безпекою, в тому числі в контексті її інформаційного забезпечення. Фахівчиня Коптєва Г.М. зазначає, що в сучасних умовах підприємництва «зростає потреба підприємств в отриманні якісної, достовірної та оперативної внутрішньої та зовнішньої інформації, що є об'єктом економічної безпеки» [3]. Підтримуємо думку фахівчині Штангрет І., що «інформація виступає основним ресурсом активності суб'єктів безпеки, ефективне застосування якого уможливило збереження підконтрольності над усіма внутрішніми процесами та своєчасне реагування на зміну впливу ключових загроз» [6]. Інформаційний простір щодо підприємницьких процесів забезпечує система обліку. На цьому акцентують увагу вчені Поліщук О.М. та Мельник В.В., відзначаючи, що «інформаційним ресурсом підтвердження обліково-фінансової складової системи економічної безпеки підприємства є саме облікова система» [5].

Питанням, пов'язаним з важливістю облікового ресурсу для потреб управління на підприємстві, присвятили свої дослідження вчені Гудзенко Н.М., Шевчук О.Д., які наголошують на «забезпеченні управління обліковою інформацією для прийняття управлінських рішень та належного рівня захисту майна підприємства від прояву негативних факторів» [1]. Для потреб формування прийнятного рівня економічної безпеки підприємства фахівці Замлинський В.А., Волошина О.В., Степаненко С.В. розглядають облік як «важливий інструмент управління» [2]. Вчені наголошують, що «бухгалтерський облік є одним з дієвих інструментів у стабілізації будь-якої економічної діяльності» [2].

Облікову інформацію фахівці Поліщук О.М., Мельник В.В. [5] визначають як внутрішній ресурс забезпечення належного рівня економічної безпеки суб'єкта підприємства. Водночас фахівці Мачак Т.О., Дубина О.Л. та Юрченко С.В. наголошують на важливості захисту обліково-інформаційного ресурсу, адже, на думку вчених, «забезпечення безпеки інформації є необхідною умовою для забезпечення економічної безпеки підприємства та успішної діяльності будь-якого сучасного підприємства» [4]. Отже, фахівці спрямовують свої дослідження на підвищення ефективності обліково-інформаційного забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначення місця обліково – інформаційного ресурсу в системі економічної безпеки та розробка рекомендацій з оптимізації інформаційного забезпечення для потреб менеджменту суб'єкта підприємництва.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Інформаційний простір щодо діяльності суб'єкта підприємництва включає в себе облікові дані та результати їх обробки за допомогою різноманітних аналітичних інструментів. Обліковий та інформаційний контент є взаємопов'язаними та взаємозалежними, їх синергія забезпечує виконання цілого комплексу завдань (рис. 1).

Облікові дані фіксують інформацію про фінансовий стан підприємства, бізнес-процеси, що впливають на стан економічної безпеки підприємства, та є основою аналітичних процедур для потреб пла-

нування та прогнозування заходів для запобігання загрозам та ризикам бізнесу. Точність облікових даних чинить вплив на ефективність прийнятих управлінських дій і дозволяє підвищити рівень економічної безпеки підприємства. Доцільним є застосування діджитал – технологій для формування ефективного інформаційного простору, адже діджитал технології спрощують процес формування облікових даних та дозволяють застосовувати ефективний економіко-математичний функціонал для аналітичних процедур в системі менеджменту підприємства.

Відзначимо, що економічна безпека включає в себе фінансову складову, тому перед менеджерами стоїть завдання контролювати фінансові потоки суб'єкта підприємства. Моніторинг фінансових потоків забезпечує система обліку, адже в обліку формується інформація щодо обсягів доходів і витрат підприємства, а також розміру його дебіторської заборгованості та зобов'язань. Ця інформація дозволить виявити потенційні загрози й ризики фінансовій стабільності підприємства та своєчасно розробити заходи для запобігання негативному впливу цих загроз.

Можемо узагальнити, що точні та своєчасні облікові дані є базою для аналітичних розрахунків в процесі прогнозування ризиків та планування заходів для запобігання їх впливу. Якісний інформаційний контент, отриманий в результаті застосування висококваліфікованого аналітичного інструментарію, дозволяє оцінити можливі економічні, фінансові, ринкові ризики та розробити ефективну стратегію забезпечення необхідного рівня економічної безпеки підприємства в умовах невизначеності бізнес – середовища.

Важливою складовою системи менеджменту суб'єкта підприємництва є оптимізація обліково-інформаційного ресурсу для потреб захисту від ризиків та загроз бізнес-середовища. Оскільки саме облік забезпечує менеджерів інформацією для аналітичних розрахунків в контексті виявлення фінансових та інших ризиків, важливим є якість облікової інформації, зокрема, облікові дані мають бути точними, своєчасними і структурованими з огляду на потреби системи менеджменту. Також доцільним є систематизація облікових даних як складової єдиного інформаційного простору, що дасть можливість доступу менеджерів до необ-

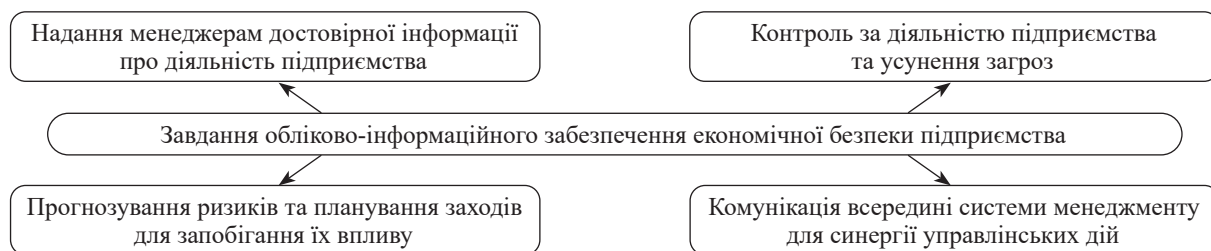

Рис. 1. Узагальнені завдання обліково-інформаційного забезпечення економічної безпеки підприємства

Джерело: сформовано авторами

Рис. 2. Алгоритм оптимізації обліково-інформаційного ресурсу для потреб менеджменту суб'єкта підприємництва

Джерело: сформовано авторами

хідної інформації з огляду на актуальні запити. В умовах діджиталізації бізнесу доцільним є використання спеціалізованих технологій для формування інформаційного ресурсу шляхом автоматизації облікового процесу, аналітичних процедур та системи менеджменту в єдиній комп'ютерній програмі. Наразі ІТ-технології пропонують спеціалізовані інструменти для потреб управління, зокрема, штучний інтелект, Data Science – технології, Big Date тощо, що в свою чергу вимагає підвищення кваліфікації фахівців, які працюють з обліково-інформаційним ресурсом в контексті економічної безпеки суб'єкта підприємництва.

Вважаємо доцільним зазначити необхідність моніторингу та контролю за якістю обліково-інформаційного ресурсу. Внутрішній аудит облікових даних покликаний виявити порушення договірних відносин, законодавства в сфері оподаткування, зловживання тощо. Такі недоліки в системі обліку чинять негативний вплив на стан фінансово – економічної безпеки, оскільки тягнуть за собою фінансові ризики, пов'язані зі штрафними санкціями. Також моніторинг дозволяє своєчасно виявляти загрози інформаційній безпеці, зокрема, випадки кібершахрайства, витік інформації тощо.

Узагальнюючи вищевикладене, відзначимо важливість розробки певної системи дій формування ефективного обліково-інформаційного ресурсу та його оптимізації для забезпечення необхідного рівня економічної безпеки суб'єкта підприємництва (рис. 2). Підвищення ефективності обліково-інформаційного ресурсу позитивно вплине на обґрунтованість прийняття управлінських

рішень, зниження негативного впливу ризиків й загроз та зміцнення фінансово-економічної безпеки суб'єкта підприємництва.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Обліково-інформаційне забезпечення відіграє важливу роль в формуванні економічної безпеки суб'єкта підприємництва. Система обліку забезпечує менеджерів підприємства достовірною, повною та своєчасною інформацією в процесі прийняття обґрунтованих управлінських рішень для потреб моніторингу ризиків та загроз фінансовій стійкості суб'єкта підприємництва, а також розробки заходів для мінімізації їх негативного впливу на економічну безпеку бізнесу. Отже, обліково-інформаційний ресурс є ефективним інструментом забезпечення конкурентоспроможності, стабільності та фінансової стійкості в актуальних умовах бізнесу, тому важливим є оптимізація інформаційного забезпечення для потреб менеджменту суб'єкта підприємництва. На рівень економічної безпеки підприємства чинять позитивний вплив заходи захисту інформаційного простору, застосування спеціалізованого діджитал-інструментарію, високий рівень компетентності фахівців менеджменту, налагодження синергії інформаційних ресурсів на всіх рівнях управління, що дозволяє мінімізувати ризики та загрози бізнес-середовища, а також забезпечить фінансову стабільність суб'єкта підприємництва. Перспективою подальших досліджень є розробка концептуальної моделі управління фінансово-економічною безпекою в контексті її інформаційної складової.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гудзенко Н.М., Шевчук О.Д. Особливості організації бухгалтерського обліку та контролю у забезпеченні економічної безпеки підприємств. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Випуск 17. С. 810–815. URL: <http://global-national.in.ua/archive/17-2017/164.pdf> (дата звернення: 24.10.2024).
2. Замлинський В.А., Волошина О.В., Степаненко С.В. Облікова політика і економічна безпека в системі управління підприємством. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2024. Том 9. № 1. С. 56–61. URL: http://ujae.org.ua/wp-content/uploads/2024/02/ujae_2024_r01_a9.pdf (дата звернення: 24.10.2024).
3. Коптева Г.М. Інформаційне забезпечення економічної безпеки бізнес-процесів підприємства торгівлі. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2020. № 4 (115). С. 85–90. URL: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2020/4_2020/17.pdf (дата звернення: 20.10.2024).

4. Мачак Т.О., Дубина О.Л., Юрченко С. В. Інформаційне забезпечення управління системою економічної безпеки підприємства та його удосконалення. *Економіка та суспільство*. 2024. № 61. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-66> (дата звернення: 20.10.2024).
5. Поліщук О.М., Мельник В.В. Інформаційно-аналітичне забезпечення обліково-фінансової складової системи економічної безпеки аграрних підприємств. *Причорноморські економічні студії*. 2022. Випуск 74. С. 221–226. URL: http://bses.in.ua/journals/2022/74_2022/35.pdf (дата звернення: 24.10.2024).
6. Штангрет І.А. Інформаційне забезпечення розвитку системи економічної безпеки промислового підприємства в умовах цифрової трансформації економіки. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2023. Випуск 4 (41). С. 110–115. URL: https://easterneurope-ebm.in.ua/journal/41_2023/19.pdf (дата звернення: 20.10.2024).

REFERENCES

1. Hudzenko, N. M., & Shevchuk, O. D. (2017). Osoblyvosti orhanizatsii bukhgalterskoho obliku ta kontroliu u zabezpechenni ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv [Peculiarities of the organization of accounting and control in ensuring the economic security of enterprises]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and national economic problems*, 17, 810–815. Available at: <http://global-national.in.ua/archive/17-2017/164.pdf> (accessed October 24, 2024). [in Ukrainian].
2. Zamlinskyi, V. A., Voloshyna, O. V., & Stepanenko, S. V. (2024). Oblikova polityka i ekonomichna bezpeka v systemi upravlinnia pidpriemstvom [Accounting policy and economic security in the enterprise management system]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky ta tekhniky – Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*, 1 (9), 56–61. Available at: http://ujae.org.ua/wp-content/uploads/2024/02/ujae_2024_r01_a9.pdf (accessed October 24, 2024). [in Ukrainian].
3. Koptieva, H. M. (2020). Informatsiine zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky biznes-protsesiv pidpriemstva torhivli [Information provision of economic security of business processes of a trade enterprise]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpriemnytstvo – State and regions. Series: Economy and entrepreneurship*, 4 (115), 85–90. Available at: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2020/4_2020/17.pdf (accessed October 20, 2024). [in Ukrainian].
4. Machak, T. O., Dubyna, O. L., & Yurchenko, S. V. (2024). Informatsiine zabezpechennia upravlinnia systemoiu ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva ta yoho udoskonalennia [Information management of the economic security system of the enterprise and its improvement]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, 61. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-66> (accessed October 20, 2024). [in Ukrainian].
5. Polishchuk, O. M., & Melnyk, V. V. (2022). Informatsiino-analitychne zabezpechennia oblikovo-finansovoi skladovoi systemy ekonomichnoi bezpeky ahrarnykh pidpriemstv [Informational and analytical support of the accounting and financial component of the system of economic security of agrarian enterprises]. *Prychornomorski ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies*, 74, 221–226. Available at: http://bses.in.ua/journals/2022/74_2022/35.pdf (accessed October 24 2024). [in Ukrainian].
6. Shtanhret, I. A. (2023). Informatsiine zabezpechennia rozvytku systemy ekonomichnoi bezpeky promyslovoho pidpriemstva v umovakh tsyfrovoy transformatsii ekonomiky [Information support for the development of the economic security system of an industrial enterprise in the conditions of digital transformation of the economy]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia – Eastern Europe: Economy, Business and Management*, 4 (41), 110–115. Available at: https://easterneurope-ebm.in.ua/journal/41_2023/19.pdf (accessed October 20, 2024). [in Ukrainian].

Olga Chernetska, Olga Gubaryk, Bohdan Fedoryshyn, Yevhen Sirenko, Dnipro State Agrarian and Economic University. *The place of the accounting and information resource in the system of economic security of the enterprise entity.*

Annotation. The purpose of the article is to determine the place of the accounting and information resource in the system of economic security and to develop recommendations for optimizing information support for the needs of the management of the business entity. **Research methodology.** The announced goal was achieved on the basis of a systematic approach using the methods of analysis, synthesis, formalization, description, and logical generalization. **Findings.** The role of accounting and information provision in the formation of the economic security of the business entity is emphasized. The task of accounting and information support in the process of forming the economic security of the enterprise is summarized. Attention is focused on providing enterprise managers with reliable, complete and timely information in the process of making informed management decisions for the needs of monitoring risks and threats to the financial stability of the business entity, as well as developing measures to minimize their negative impact on the economic security of the business. Attention is paid to the expediency of using specialized technologies for the formation of an information resource in business. The accounting and information resource is defined as an effective tool for ensuring competitiveness, stability and financial stability in current business conditions. The importance of optimizing information support for the needs of the management of the business entity is emphasized. The factors of economic security have been determined, which became the basis of the proposed algorithm of actions to optimize information support for the needs of managers of the business entity. **Practical value.** The proposed measures for the protection of the information space, the use of specialized digital tools, a high level of competence of management specialists, and the establishment of synergy of information resources at all levels of management will minimize the risks and threats of the business environment, as well as ensure the financial stability of the business entity. The development of a conceptual model of financial and economic security management in the context of its informational component is defined as the perspective of further research.

Keywords: accounting resource, information support, economic security, risks, business entity, analytical tools, management solutions, optimization.

МАРКЕТИНГ

УДК 332.14:339.138

DOI: <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2024-4-11>ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ БРЕНДИНГ ЧЕРКАЩИНИ,
ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОВОЄННОГО МАРКЕТИНГУ РЕГІОНУ**М. В. РУДЕНКО**

доктор економічних наук, професор;

Т. В. УСТІК

доктор економічних наук, професор,

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

В. М. КУКСА

кандидат економічних наук, доцент,

Черкаська філія Приватного вищого навчального закладу

«Європейський університет»

Ю. М. РАДЗІХОВСЬКА

кандидат економічних наук, доцент;

П. М. ШУЛЬГА

аспірант,

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація. Метою статті є аналіз стану формування територіального брендингу, виявлення проблем популяризації бренду та логотипу Черкаської області та окреслення напрямів покращення позиціонування регіону, як інструменту повоєнного маркетингу територій. **Методика дослідження.** В процесі реалізації поставлених завдань використаний цілісний інструментарій проведення економічних досліджень, а саме використані наступні методи: аналізу та синтезу; метод абстракції; порівняльний метод; графічний та інші методи економічних досліджень. **Результати.** Проаналізовано взаємозв'язок понять брендів територій на різних рівнях. Описано основні туристичні об'єкти та формування логотипу бренду Черкаського регіону. Деталізовано основні складові бренду території. Визначено ключові проблеми популяризації бренду та логотипу Черкаської області та запропоновано інструменти повоєнного маркетингу регіону. **Практична значущість результатів дослідження.** Практична значущість полягає в окресленні напрямків формування та позиціонування бренду Черкащини в повоєнному розвитку регіону.

Ключові слова: маркетинг, брендинг, позиціонування бренду, просування, маркетинг територій, логотип, формування маркетингових рішень, маркетинговий менеджмент.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Національний та територіальний брендинг є потужним інструментом повоєнної відбудови країни, підвищення конкурентоспроможності, стимулювання підприємницької діяльності, розкриття туристично-рекреаційного потенціалу, реалізації креативних ідей щодо розвитку дестинації та інфраструктури, виховання патріотизму в громаді. Імідж регіону відіграє вирішальну роль у розвитку інвестиційної привабливості з позицій можливостей залучення додаткового фінансування партнерів в аспектах повоєнної відбудови, реалізації інфраструктурних проєктів, розвитку релокованих підприємств тощо.

Ефективно брендуючи націю чи регіон, зацікавлені сторони можуть створити відмітну ідентичність, яка резонує з цільовою аудиторією, відрізнятиме місце призначення від конкурентів і демонструватиме унікальні культурні, історичні та природні активи. Це, у свою чергу, може підвищити привабливість місця призначення для туристів, інвесторів та бізнесу, сприяючи економічному зростанню та створенню робочих місць.

Сильний територіальний бренд може сприяти розвитку почуття гордості та причетності серед громадян, заохочуючи їх брати активну участь у просуванні та збереженні своєї культурної спадщини та природних пам'яток. Поєднуючи зусилля з брендингу з практиками сталого розвитку та залученням громади, зацікавлені сторони можуть

забезпечити збалансованість розвитку туризму з захистом навколишнього середовища, соціальною інклюзивністю та культурною автентичністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемам брендингу країни та регіонів присвячені роботи видатних таких зарубіжних вчених, серед значної кагорти науковців виділимо роботи: С. Анхольта [1], С. Ворда, Р. Говерса [2], К. Дінні [3], Ф. Котлера [4], М. Каплана [5], Н. Морган [6] П. Різзі [7], Т. Холла, М. Харрісон та інших. Вітчизняна наукова школа окресленого напрямку представлена роботами С. Бондаренко, І. Бойко, О. Біловодської [8], С. Велешук [9], О. Власенко, О. Житар [10], В. Журило [11], Кузьменко, Т. Нагорняк [12], А. Слюняєва, А. Старостіної та інших дослідників, проте тема дослідження особливо актуалізується в останні роки, в період збройної відсічі агресії проти нашої держави і розумінні необхідності повоєнної відбудови регіону з використанням сучасних інструментів маркетингу через підвищення привабливості регіону в тому числі за рахунок брендингу.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз стану формування територіального брендингу, виявлення проблем популяризації бренду та логотипу Черкаської області та окреслення напрямів покращення позиціонування регіону, як інструменту повоєнного маркетингу територій.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Територіальний брендинг, як складовий елемент національного, – це багатогранна стратегія, яка передбачає створення переконливого наративу, використання різноманітних каналів комунікації, залучення зацікавлених сторін на всіх рівнях, а також постійний моніторинг і коригування зусиль з брендингу для відображення мінливих тенденцій ринку та вподобань стейкхолдерів, інвесторів, партнерів [1]. Інвестуючи в регіональний брендинг, держава може позиціонувати себе як надійний, конкурентоспроможний і привабливий партнер, сприяючи економічному зростанню, швидкій повоєнній відбудові та процвітанню територій.

Територіальний брендинг Черкащини може бути важливим інструментом повоєнного маркетингу для регіону, оскільки має потенціал як важливий історичний, культурний і економічний центр України. Після закінчення бойових дій держава зіткнеться з необхідністю повоєнного відновлення окупованих територій та залучення додаткових фінансових ресурсів. Зусилля країни будуть направлені на пошук спонсорів, донорів та інвесторів. Першочерговим завданням постане позиціонування країни на світовому ринку та просування територій із зазначенням унікальності та культурно-історичних особливостей регіонів.

Бренд міст, регіонів тісно пов'язаний з брендом країни. В свою чергу бренд держави є комплексною торговельною маркою країни, що має не лише слоган, назву та дизайнерський логотип (рішення), але й цілий комплекс асоціацій, світосприйняття та ідентифікацій через які сприймається споживачами, стейкхолдерами, інвесторами та всіма зацікавленими сторонами. Дослідження [1; 4; 6; 11; 13] підтверджують, що країни з сильними та відомими брендами здатні більше експортувати власну продукцію та збагачувати за рахунок податків державну скарбницю, залучати інвестиції та туристів, змінювати стереотипи і бути конкурентоспроможними на світовому ринку.

Автори переконані, що за умов сучасних викликів та загроз без потужного бренду країни не може бути потужного, конкурентоспроможного та інвестиційно-привабливого регіону. Взаємозв'язок бренду країни та бренду регіонів представлено на рис. 1.

Рис. 1. Взаємозв'язок понять брендів територій в класифікаційній схемі

Джерело: згруповано авторами на основі [6]

Черкаська область є доволі привабливим туристичним регіоном, адже область розташована в центральній частині України і зазнала незначних втрат від збройної агресії російської федерації. Область розташована у центральній частині України в лісостеповій зоні має значні насадження хвойних та листяних лісів, що робить її особливо привабливою для туристів.

Рельєф області переважно рівнина місцями горбиста та з ярами. Черкаська область розділена на лівобережну та правобережну. Найвища точка області 275 м над рівнем моря поблизу Монастирища. На правобережній частині Черкаської області знаходиться Ірдино-Тясмінська низовина. Вздовж Дніпра тягнеться на 70 км Канівсько-Мошногірський кряж. Ці гори ще називають Канівськими та Мошногірськими горами. Лівобережна частина області знаходиться в межах Придніпровської низовини. Гірські масиви області також є красивими, привабливими та захоплюючими для туристів.

Опрацьовуючи інформацію відкритих джерел можна констатувати, що Черкаська область розташована на обох берегах річки Дніпра та Південного Бугу та межує з Київською, Полтавською та

Вінницькою областями. Протяжність області 245 км на північний схід та 150 км з півночі на південь. Площа Черкаської області 20900 км². Сільськогосподарські угіддя області становлять 14548 км² або 70 % загальної площі, з них рілля 12736 км² або 88 % площі сільськогосподарських угідь.

Проаналізувавши географічні дані, інфраструктурну складову та загальне місце розташу-

вання області можна зазначити, що Черкащина є потенційно привабливою для туристів та необхідно розвивати туристичні об'єкти та туристичні локації. Більшість туристичних локацій розміщено на Чигиринщині та в Холодному Яру. Основні туристичні місця Черкащини та стисла характеристика локацій представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Основні туристичні об'єкти Черкаської області

Туристичні об'єкти та логотип	Характеристика локації
 Трипільське поселення	На території двох районів Уманського і Звенигородського виявлено одинадцять трипільських поселень, серед яких найбільшими є Тальянки, Чичиркозівка, Майданецьке та Доброводи.
 Дуб Залізняка	В Черкаському районі на хуторі розташований дуб Максима Залізняка. Його вік понад тисяча років, заввишки тридцять метрів, а обхват стовбура понад дев'ять метрів. У 2010 році Дуб Залізняка став призером Всеукраїнського конкурсу «Національне дерево України».
 Черкаська дамба	Черкаська дамба має довжину 13,5 км, щодня через неї проїздить близько 13 тисяч автомобілів. Черкаська гребля є найдовшою в Україні.
 Холодний Яр	Холодний яр є лісовим масивом на правобережжі наддніпрянської України, який має історичне та природоохоронне значення. Розташований неподалік від міста Чигирин.
 Дендропарк Софіївка	Мальовничий дендрологічний парк «Софіївка» розташований в місті Умань. Парк є значущою пам'яткою садово-паркового мистецтва кінця XVIII початку XIX століття, його площа складає 179,2 га.
 Музей Богдана Хмельницького	Музей Богдана Хмельницького відкрито у 1995 року в рамках святкування 400-річчя від дня народження Богдана Хмельницького. Розташований у місті Чигирин.
 Резиденція Б. Хмельницького	Комплекс гетьманської резиденції Богдана Хмельницького збудовано у місті Чигирин. Приміщення представляють укріплені споруди гетьманського будинку, канцелярії Запорізького війська, козацької скарбниці та куреня козацької охорони. Всі споруди обнесені оборонним муром, біля входу якої розташовується вежа охорони. Резиденція містить в собі колекцію козацької зброї та одягу, значків та медалей XVII ст.
 Мотронинський монастир	Мотронинський монастир заснований у XVI–XVIII столітті. Відновлений та реконструйований з набуттям незалежності України. Монастир був заснований як чоловічий, останні 150 років діє як жіночий, а всіх ігумен тривалий час було ім'я Матрона.
 Три криниці	На Черкащині у селі Суботів у пониженні рельєфу розташовані три дерев'яні криниці, обсажені вербами. На трьох криницях встановлені дубові зруби. Криниці входять до складу Національного історико-культурного заповідника «Чигирин», наповнюються підземними джерельними водами, про цілющі властивості яких ходять легенди.
 Тарасова гора	Тарасова гора знаходиться у місті Канів та є складовою частиною Шевченківського національного заповідника, місце поховання українського поета та пророка Тараса Шевченка. Вона є найвищою горою у Каневі та являє собою заокруглений прибережний виступ з дуже крутими схилами між двома ярами. На території заповідника Тарасова гора розташовані науково-освітній та природничий заповідники.
 «Козацькі землі України»	Козацькі землі України – це перший в нашій державі приватний історико-етнографічний музей-скансен, заснований і створений Володимиром Недеяком у селі Вереміївка Золотоніського району Черкаської області. Скансен є моделлю козацького хутора середини XVII–XVIII століття.
 Білий лотос	Храм Білого Лотоса – місце бойових мистецтв та архітектурна прикраса міста, яка височіє на Дніпрових пагорбах у місті Черкаси в районі Казбет.

Джерело: згруповано авторами на основі [14–15]

Рис. 2. Формування логотипу бренду Черкаського регіону

Джерело: [16]

Рис. 3. Логотип Черкаської області

Джерело: [17]

Логотипи туристичних об'єктів мають зображення локацій на до яких вони застосовані. Червоний графічний елемент на чорному фоні. Таку Айдентику було розроблено для Черкаської області на замовлення Черкаської ОДА з бюджетом 150 тис грн [16].

Логотип бренду Черкащини був взятий та остаточно затверджений із зображенням форми прапора Богдана Хмельницького. Вважаємо дуже вдалою ідеєю використати цей прапор, оскільки зовнішньо він нагадує першу літеру нашого регіону «Ч». Усередину автори також вписали символ букви «Ч», який нагадує пташку та форми трипільських малюнків (рис. 2).

Остаточний логотип Черкаської області – зображення букви «Ч» у вигляді пташки. Червоний прапор Богдана Хмельницького та біла пташка, яка символізує Черкащину (рис. 3).

Наступним кроком дослідження розглянемо як поєднуються символи та графічні зображення кожної із туристичних локацій, які представлені в таблиці 1. Зазначені елементи відображається на туристичних об'єктах, сувенірах і локаціях для приваблення потенційних туристів.

Основна тематика Черкаського регіону, яка прослідковується у всіх логотипах – використання чотирьох кольорів: голубого, червоного, гірчичного та темно-синього (рис. 4).

В графічних елементах представлені хвилі Дніпра, елементи Трипілля, поля, вуса Тараса Шевченка, і перо на шапці Богдана Хмельницького. Леттерінг розробив Дмитро Растворцев. За основу він взяв приклади із рукописних шрифтів музейних історичних документів Черкащини, поєднав основні елементи і створив шрифт для бренду. В кольоровій гаммі вдало поєднані річка Дніпро, Трипілля, зелені та золотисті поля.

При створенні логотипу використовувались трипільські символи – спіраль, який означає зв'язок часу і прапор, який розвивається на вітру. Айдентику Черкаської області спільно створювали Bulanov büro та White Studio Design [16]. Розробляючи логотипи дизайнери хотіли показати не лише силу (слоган «Місце сили»), але й волю та легкість області. Остаточний бренд Черкаської області з'явився у серпні 2020-го року. За його допомогою Черкащина має стати більш впізнаваною, а кількість туристів – збільшитися. При розробленні Айдентики та слогану були проведені

Рис. 4. Кольорова гама та приклади логотипів локацій

Джерело: згруповано авторами на основі [16; 17]

громадські обговорення з громадами та бізнесом із поміж 230 варіантів був вибраний варіант «Черкащина – місце сили».

Черкащина багата на унікальні туристичні об'єкти та пам'ятки, окрім зазначених локацій (в табл. 1) є ще два каньйони Буцький та Тясминський. Вважаємо, що ці локації необхідно також рекламувати та просувати для залучення туристів. Розроблена та запропонована Айдентика допоможе залучати громадам більше коштів та відвідувачів [18].

З урахуванням досліджень [19–22] виділимо сучасні проблеми популяризації бренду та логотипу Черкаської області можна виділити наступні:

- неспровокована збройна агресія росії проти нашої держави та військові дії на території України;

- ментальні проблеми українського суспільства та виїзд частини населення за кордон;

- нестабільна ситуація з електропостачанням та неможливість спрогнозувати заходи з постачанням електроенергії в майбутньому;

- хитка економічна ситуація в країні та залежність від підтримки партнерів;

- недостатнє фінансування реставраційних робіт на основних туристичних об'єктах Черкащини;

- зменшення уваги до історичних об'єктів та заходів популяризації туристичних локацій;

- фінансові проблеми належного утримання туристичних об'єктів.

Для вирішення зазначених проблем необхідно застосовувати інноваційні цифрові інструменти та позиціонувати бренд, логотип та слоган, які вже розроблені [23; 24]. Для цього необхідно використовувати всі доступні засоби та шукати фінансові ресурси, адже інвестовані кошти, які будуть вкладені в просування та рекламу обов'язково повернуться в майбутньому [25–27].

Авторами пропонуються заходи щодо просування бренду територій, які потребують реалізації обґрунтованих маркетингових рішень. Комплекс складових елементів бренду території подано на рис. 5.

Деталізуємо основні напрямки, якими на думку авторів необхідно рухатися при формуванні маркетингових рішень та покращенні позиціонування бренду територій на місцевому, регіональному та державному рівні. Серед яких виділимо:

1. За складовою «Місце території, локація»:

- пошук джерел додаткового фінансування для належного підтримання наявних туристичних об'єктів у привабливому для мандрівників вигляді та створювати нові локації з цікавими місцями та новими оглядовими майданчиками;

- залучати малий та середній бізнес для покращення інфраструктури туристичних локацій, будівництва готельних комплексів, ресторанів тощо.

Рис. 5. Складові бренду територій

Джерело: розроблено авторами на основі проведеного дослідження

2. За складовою «PR заходи»:

- проводити заходи з маркетингу територій для кожної туристичної локації. Серед заходів маркетингу – реклама у соціальних мережах, Інтернеті, на іноземній мові на іноземних платформах. Залучення популярних блогерів та телеведучих, створення передач та репортажів про туристичні маршрути та локації. При цьому необхідно розкривати історію Черкащини, легенди та визначні події, які відбувалися на території туристичного об'єкту.

3. За складовою «Безпека та захист пам'яток»:

- значну увагу необхідно приділяти стану туристичних локацій. Туристичні місця повинні бути чистими, прибраними, з облаштованими місцями паркування, гігієнічні зони та зони відпочинку. Якщо об'єкт потребує реконструкції, ремонту або будівництва необхідно здійснювати пошук можливих дотацій з бюджету міста, області або ОТГ, за можливості попередньо закладати необхідні кошти. Не менш вагомим чинником є безпека – туристичні місця повинні бути безпечними для туристів, під час повітряних тривог мати необхідні укриття і відповідні служби охорони повинні чергувати на місцях відвідування туристів.

4. За складовою «Товари та послуги з використання Айдентики»:

- айдентика області та туристичних локацій розроблена, тому необхідно її активно просувати з використанням цифрових інструментів, соціальних мереж, Інтернету та застосовувати в торгових місцях при продажі сувенірів та інших товарів.

5. За складовою «Фінансові ресурси»:

- необхідно на державному, регіональному та місцевому рівні активно розробляти маркетингові рішення щодо залучення спонсорів, інвесторів на засадах державно-приватного партнерства в аспектах реконструкції (відновлення) та на проекти будівництва, покращення туристичних локацій.

6. За складовою «Люди та місцеве населення»: – місцеве населення є головною складовою територіального бренду. Саме люди можуть бути основними популяризаторами своєї місцевості та рідного краю, а також робочою силою на ринку праці для великого, середнього та малого туристичного бізнесу регіону.

Висновок із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Таким чином можна констатувати, що Черкащина є туристично-привабливим регіоном із зручним розташуванням в серці України. Область багата на туристичні визначні місця та історичні архітектурні пам'ятки. У 2020 році було розроблено логотип, бренд та айдентика області. Незважаючи на військові дії необхідно й далі розвивати і позиціонувати Черкаський регіон, виділяти кошти на проведення маркетингових заходів та заходів з утримання туристичних об'єктів.

Важливим вважаємо розробку сучасної маркетингової стратегії та відповідних маркетингових рішень, які дозволять виділити унікальні особливості Черкаського регіону та привернути увагу туристів. Це може бути культурна спадщина, природна краса, страви або традиції регіону. Після привертання уваги потенційних туристів, важливо також забезпечити належне утримання туристичних об'єктів. Серед основних заходів може бути покращення інфраструктури, оновлення інтер'єрів або реклама популярних туристичних маршрутів.

Комплексне вирішення проблеми територіального брендингу передбачає тісну співпрацю з місцевими органами влади, туристичними агентствами та громадськістю, щоб забезпечити успіх розвитку туризму на Черкащині. Популяризація наявних історичних і туристичних пам'яток може зіграти важливу роль у сприянні зціленню та стійкості в громадах. Висвітлюючи стійкість і патріотизм українського народу, а також його історичне коріння та культурну спадщину, сприятиме вихованню почуття національної ідентичності та єдності. Крім того, популяризація історичних і туристичних пам'яток України серед світової спільноти може допомогти залучити інвестиційні ресурси для відновлення та відродження країни.

Отже, територіальний брендинг є потужним інструментом повоєнного регіонального маркетингу завдяки якому Черкащина може виділитися серед конкурентів, залучити туристів, стимулювати економічний розвиток і сприяти почуттю гордості та приналежності населення. Висвітлюючи культурну спадщину регіону, природну красу, економічний потенціал і якість життя, територіальний брендинг може допомогти змінити імідж повоєнної країни та привернути позитивну увагу всіх зацікавлених сторін.

Подальші дослідження авторів будуть сконцентровані на імплементації практичних інструментів реалізації повоєнного маркетингу регіону в залежності від безпекової ситуації та фінансових можливостей, а також їх кореляцію з конкретними потребами та маркетинговими цілями регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Anholt S. Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions (Hardcover). Basingstoke (England); New York, 2007. 134 p.
2. Govers R. Virtual Tourism Destination Image: Glocal Identities Constructed, Perceived and Experienced. Rotterdam School of Management Erasmus University. 2005. P. 118–125.
3. Dinnie K. Place branding: Overview of an emerging literature. Place Branding and Public Diplomacy. 2004. № 1. P. 106–110.
4. Kotler P., Haider D., Rein I. Marketing places: attracting investment, industry, and tourism to cities, states, and nations. New York: Free Press, Toronto: Maxwell Macmillan. 1993. 356 p.
5. Kaplan M., Yurt O., Guneri B. Branding places: applying brand personality concept to cities. European Journal of Marketing. 2010. № 44. P. 1286–1304.
6. Destination Branding: Creating the Unique Destination Proposition. Ed. by Nigel Morgan, Annette Pritchard, and Roger Pride. Oxford, 2002. 204 p.
7. Rizzi P., Dioli I. Strategic planning, place marketing and city branding: the Italian case. *Journal of Town & City Management*. 2010. № 1(3). P. 300–317.
8. Біловодська О.А. Стратегічний підхід до формування бренду міста. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. № 2. С. 22–31.
9. Велешук С.С. Територіальний брендинг як інструмент соціально-економічного розвитку регіону. *Сталий розвиток економіки*. 2015. № 3(28). С. 146–152.
10. Житар О.Л. Місце брендингу територій у маркетингу. *Економічний простір*. 2010. № 42. С. 45–55.
11. Журило В.В., Пригара О.Ю. Формування міжнародного туристичного бренду України на європейському ринку. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2017. Вип. 14 (1). С. 104–111.
12. Нагорняк Т.Л. Брендинг територій у сучасних політичних практиках. *Політологія*. 2014. № 3. С. 53–58.
13. Кукса В.М. Формування та позиціонування бренду «України» у світовому просторі. *Фінансовий простір*. 2017. № 2. С. 26–31.

14. ТОП-12 місць Черкащини. URL: <https://discover.ua/inspiration/top-10-misc-cerkasini/> (дата звернення 10.09.2024).
15. 25 найцікавіших місць Черкащини. URL: <https://provce.ck.ua/25-najtsikavishyh-mists-cherkaschyny/> (дата звернення 10.09.2024).
16. Бренд Черкаської області: про суть, розробників і користь. URL: <https://suspilne.media/cherkasy/53783-brend-cerkaskoi-oblasti-pro-sut-rozrobnikiv-i-korist/> (дата звернення 10.09.2024).
17. Черкащина місце сили. URL: <https://brand.ck.ua/> (дата звернення 10.09.2024).
18. Руденко М.В., Кочума І.Ю., Кравченко О.О., Третяк Н.М. Інформаційна безпека в smart-туризмі: управління ризиками, маркетингові стратегії, перспективи. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2024. № 2. С. 351–359.
19. Чорна Н.М., Мартинова Л.Б. Брендінг як інструмент підвищення туристичної привабливості території (на матеріалах м. Вінниці). *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 40. С. 115–120.
20. Юрченко Н.І. Принципи формування конкурентоспроможного бренду в туристичній галузі. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Вип. 3 (2). С. 248–255.
21. Гайворонська І.В. Брендінг дестинації у процесі відтворення регіонального турпродукту. *Бізнес Інформ*. 2019. № 2. С. 121–132.
22. Anholt S. Branding country. *Brand Management*. 2007. № 1. pp. 36–44.
23. Руденко М.В., Кирилюк Є.М., Хуторна М.Є. Цифровізація: маркетингові тренди та платформи реалізації. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2022. № 5–6. С. 80–88.
24. Пантелєєва Н.М., Колодій С.Ю., Ребрик М.А. Цифрова економіка як ключовий тренд розвитку постіндустріального суспільства: монографія. Київ : ДВНЗ «Університет банківської справи», 2019. 299 с.
25. Riepina I.M. Innovative entrepreneurship: approach to facing relevant socio-humanitarian and technological challenges: collective monograph. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2019. 204 p.
26. Устік Т.В. Маркетинг регіонів як складова стратегії сталого розвитку: виклики, перспективи та інструментарій. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2024. Том 9. № 2. С. 28–32.
27. Dziamulych M., Antoniuk N., Tretyak V. Financial security and economic safety as the basis for sustainable development of the region. *AD ALTA: Journal of interdisciplinary research*. 2023. № 13(2). P. 150–154.

REFERENCES

1. Anholt, S. (2007). *Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions* (Hardcover). Basingstoke [England]; New York. 134 p.
2. Govers, R. (2005). Virtual Tourism Destination Image: Glocal Identities Constructed, Perceived and Experienced. *Rotterdam School of Management Erasmus University*. pp. 118–125.
3. Dinnie, K. (2004). Place branding: Overview of an emerging literature. *Place Branding and Public Diplomacy*. 1. pp. 106–110.
4. Kotler, P., Haider, D., Rein, I. (1993). *Marketing places: attracting investment, industry, and tourism to cities, states, and nations*. New York: Free Press, Toronto: Maxwell Macmillan. 356 p.
5. Kaplan, M., Yurt, O., Guneri, B. (2010). Branding places: applying brand personality concept to cities. *European Journal of Marketing*. 44, 1286–1304.
6. Morgan, N., Pritchard, A., Pride, R. (2002). *Destination Branding: Creating the Unique Destination Proposition*. Oxford. 204 p.
7. Rizzi, P., Dioli, I. (2010). Strategic planning, place marketing and city branding: the Italian case. *Journal of Town & City Management*. 1(3). 300–317.
8. Bilovods'ka, O. A. (2012). Stratehichnyy pidkhid do formuvannya brenda mista [A strategic approach to building a city brand]. *Marketynh i menedzhment innovatsiy*. 2, 22–31 [in Ukrainian].
9. Veleshchuk, S. S. (2015). Terytorial'nyy brendynh yak instrument sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku rehionu [Territorial branding as a tool of socio-economic development of the region]. *Stalyy rozvytok ekonomiky*. 3(28). pp. 146–152 [in Ukrainian].
10. Zhytar O.L. (2010). Mistse brendynhu terytoriy u marketynhu [The place of territory branding in marketing]. *Ekonomichnyy prostir*. 42. 45–55 [in Ukrainian].
11. Zhurylo V.V., Pryhara O.Yu. (2017). Formuvannya mizhnarodnoho turystychnoho brendu Ukrayiny na yevropeys'komu rynku [Formation of the international tourism brand of Ukraine on the European market]. *Naukovyy visnyk UzhNU. Seriya "Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo"*. 14(1). 104–111 [in Ukrainian].
12. Nahornyak T. L. (2014). Brendynh terytoriy u suchasnykh politychnykh praktykakh [Branding of territories in modern political practices]. *Politolohiya*. 3. 53–58 [in Ukrainian].
13. Kuksa V. M. (2017). Formuvannya ta pozytsionuvannya brendu "Ukrayiny" u svitovomu prostori [Formation and positioning of the "Ukraine" brand in the global space]. *Finansovyy prostir*. 2. 26–31 [in Ukrainian].
14. TOP-12 places of Cherkasy region. Available at: <https://discover.ua/inspiration/top-10-misc-cerkasini/> (accessed September 10, 2024).
15. 25 most interesting places of Cherkasy region. Available at: <https://provce.ck.ua/25-najtsikavishyh-mists-cherkaschyny/> (accessed September 10, 2024).
16. Brand of the Cherkasy region: about the essence, developers and benefits. Available at: <https://suspilne.media/cherkasy/53783-brend-cerkaskoi-oblasti-pro-sut-rozrobnikiv-i-korist/> (accessed September 10, 2024).

17. Cherkasy is a place of strength. Available at: <https://brand.ck.ua/> (accessed September 10, 2024).
18. Rudenko, M. V., Kochuma, I. Yu., Kravchenko, O. O., Tretyak, N. M. (2024). Informatsiyna bezpeka v smart-turyzm: upravlinnya ryzykamy, marketynhovi stratehiyi, perspektyvy [Information security in smart tourism: risk management, marketing strategies, prospects]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky*. 2. 351–359 [in Ukrainian].
19. Chorna, N. M., Martynova L. B. (2020). Brendynh yak instrument pidvyshchennya turystychnoyi pryvabyvosti terytoriyi (na materialakh m. Vinnytsi) [Branding as a tool for increasing the tourist attractiveness of the territory (based on the materials of the city of Vinnytsia)]. *Infrastruktura rynku*. 40. 115–120 [in Ukrainian].
20. Yurchenko, N. I. (2019). Pryntsypy formuvannya konkurentospromozhnoho brendu v turystychniyi haluzi [Principles of competitive brand formation in the tourism industry]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi*. 3(2). 248–255 [in Ukrainian].
21. Hayvorons'ka, I. V. (2019). Brendynh destynatsiyi u protsesi vidtvorennia rehional'noho turproduktu [Branding of the destination in the process of reproduction of the regional tourism product]. *Biznes Inform*. 2. 121–132 [in Ukrainian].
22. Anholt, S. (2007). Branding country. *Brand Management*. 1. 36–44.
23. Rudenko, M. V., Kyrylyuk, Ye. M., Khutorna, M. Ye. (2022). Tsyfrovizatsiya: marketynhovi trendy ta platformy realizatsiyi [Digitization: marketing trends and implementation platforms]. *Naukovyy visnyk Odes'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu*. 5–6, 80–88 [in Ukrainian].
24. Pantyelyeyeva, N. M., Kolodiy, S. Yu., Rebryk, M. A. (2019). Tsyfrova ekonomika yak klyuchovyy trend rozvytku postindustrial'noho suspil'stva [Digital economy as a key trend in the development of post-industrial society]. Kyiv. University of Banking. 299 p [in Ukrainian].
25. Riepina, I. M. (2019). Innovative entrepreneurship: approach to facing relevant socio-humanitarian and technological challenges. Lviv-Toruń: Liha-Pres. 204 p.
26. Ustik, T. V. (2024). Marketynh rehioniv yak skladova stratehiyi staloho rozvytku: vyklyky, perspektyvy ta instrumentariy [Marketing of regions as a component of sustainable development strategy: challenges, prospects and tools]. *Ukrayins'kyi zhurnal prykladnoyi ekonomiky ta tekhniky*. 9(2). 28–32 [in Ukrainian].
27. Dziamulych, M., Antoniuk, N., Tretyak, V. (2023). Financial security and economic safety as the basis for sustainable development of the region. *AD ALTA: Journal of interdisciplinary research*. 13(2), XXXVII, 150–154.

Mykola Rudenko, Tatyana Ystik, Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytsky, Valentyna Kyksa, Cherkasy branch of the "European University", Yulia Radzihovska, Palvo Shylga, Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytsky. Territorial branding of Cherkasy as a tool of post-war marketing of the region.

Annotation. The purpose of the article is to analyze the state of formation of territorial branding, to identify problems of brand and logo popularization of Cherkasy region, and to outline directions for improving the positioning of the region as a tool for post-war territorial marketing. **Methodology of research.** In the process of implementing the set tasks, a comprehensive toolkit of conducting economic research was used, namely the following methods were used: analysis and synthesis; method of abstraction; comparative method; graphical and other methods of economic research. **The results.** The relationship between the concepts of territory brands at different levels is analyzed. The main tourist objects and formation of the brand logo of the Cherkasy region are described. The Cherkasy brand logo was taken and finally approved with the image of the shape of the flag of Bohdan Khmelnytsky. The final logo of the Cherkasy region is the image of the letter "CH" in the form of a bird. The main components of the brand of the territory are detailed. The key problems of promoting the brand and logo of the Cherkasy region are identified, namely: Russia's unprovoked armed aggression; mental problems of Ukrainian society and the departure of a part of the population abroad; unstable situation with electricity supply; economic situation; insufficient financing of restoration works; decrease in attention to historical objects and measures to popularize tourist locations; financial problems of proper maintenance of tourist facilities. The post-war marketing tools of the region are proposed for the following components: place, territory, location; PR activities; security and protection of monuments; goods and services for the use of Identity; financial resources; people and the local population. Territorial branding is a powerful tool of post-war regional marketing, thanks to which a region can stand out among competitors, attract tourists, stimulate economic development and promote a sense of pride and belonging among the population. **Practical significance of research results.** The practical significance lies in outlining the directions of formation and positioning of the brand of Cherkasy in the post-war development of the region.

Keywords: marketing, branding, brand positioning, promotion, marketing of territories, logo, formation of marketing decisions, marketing management.

УДК 339.138

DOI: <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2024-4-12>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ B2B МАРКЕТИНГУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ

О. Ю. УСТЬЯНкандидат економічних наук,
Фізична особа-підприємець

Анотація. Мета статті полягає у переосмисленні окремих теоретичних засад B2B маркетингу на сучасному етапі розвитку суспільства. **Методика дослідження.** Під час проведення дослідження застосовувалися наступні методи дослідження: абстрактно-логічний, системно-структурний, метод аналогій, структурованих і неструктурованих спостережень. **Результати.** В даній статті були проаналізовані теоретичні засади B2B маркетингу. Зокрема досліджені наявні підходи до трактування поняття B2B маркетингу і запропоновано власне визначення. Визначені основні категорії покупців на промислових ринках. Досліджені відмінності між промисловими та споживчими ринками. Обґрунтована необхідність адаптації наявних теоретичних підходів до сучасних умов господарювання. **Практична значущість результатів дослідження.** Результати проведеного дослідження можуть бути цінними для підприємств, що функціонують в B2B секторі для структуризації маркетингових активностей та підвищення ефективності маркетингової діяльності в наявних турбулентних умовах господарювання.

Ключові слова: промисловий маркетинг, B2B маркетинг, ринки організацій-споживачів, споживчий маркетинг, особливості B2B маркетингу, ринки продукції виробничо-технічного призначення.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. B2B маркетингу традиційно приділяється менша увага з боку наукової спільноти, оскільки залишається поширеною думка, що промислові ринки є більш консервативними і стабільними в порівнянні зі споживчими ринками. Втім за останній час масштаб змін у середовищі господарювання призвів до значних змін в характері ринків та маркетингової діяльності на ринках організацій-споживачів. Це зумовлює необхідність переосмислення деяких положень B2B маркетингу та адаптації їх до сучасних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів сучасного сектора B2B приділена увага значної кількості закордонних і вітчизняних авторів, серед яких такі: Ф. Котлер [1], К. Келлер [1], М. Хут [2], Т. Спех [2], Є. Крикавський [3], А. Старостіна [4], О. Телетов [5], В. Пилипчук [6], Н. Чухрай [3], І. Бойчук [7], О. Пісна [8], В. Нечаєв [9], Т. Старицький [10], О. Оснач [11], Б. Дергалюк [12].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є переосмислення окремих теоретичних засад B2B маркетингу на сучасному етапі розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. При розгляді B2B маркетингу доцільно почати з аналізу підходів до трактування самого поняття. Аббревіатура B2B перекладається з англійської мови як «business-to-business», тобто «від бізнесу до бізнесу» або «від

підприємства до підприємства». Тобто сама назва прямо відображає сутність комерційних операцій, на які сфокусований даних вид маркетингу. Варто зазначати, що загалом в світі наявні альтернативні терміни до найменування даного поняття: industrial marketing, business marketing, purchasing marketing, buying marketing, organizational marketing [3, с. 11]. В українських наукових колах найбільшого поширення набув термін «промисловий маркетинг». Загалом дані терміни виходячи з їх трактувань можна вважати тотожними.

Проте на нашу думку, саме поняття B2B маркетинг є більш коректним виходячи з сучасних реалій. Причина цього полягає в тому, що в структурі світової економіки суттєво зросла сфера послуг та інформаційних технологій, тоді як доля промислового виробництва зменшилась. Цей термін не має змістового відтінку прив'язки до типу економічного блага, яке виступає об'єктом купівлі продажу і таким чином не виникає змістового дисонансу, коли сфера ІТ-продуктів для підприємств сфери торгівлі або салонів краси відноситься до промислового маркетингу. Проте, B2B є по суті англіканізмом, що може засмічувати українську мову, тому до дискусії з даного питання варто також залучати філологів.

Українські науковці дають різні визначення B2B маркетингу або промислового маркетингу, що наведені в табл. 1.

Попри відмінності у формулюваннях сутність B2B маркетингу (промислового маркетингу) можна звести до наявності двох ознак: покупцем виступає підприємство або інша інституція (голо-

Таблиця 1

Основні підходи до трактування поняття «B2B маркетинг»

Автор, джерело	Визначення поняття «B2B маркетинг»
І.В. Бойчук [7]	доцільно розглядати діяльність у сфері ринку продукції виробничо-технічного призначення, націлену на просування товарів і ділових послуг від підприємств, що їх виробляють, до тих організацій і установ, які закуповують їх для подальшого використання у виробництві або перепродажу.
О. Пісна [8]	діловий, промисловий, індустріальний маркетинг, орієнтований (спрямований) не так на кінцевого, рядового споживача, а на компанії, тобто на інший бізнес.
Н.І. Чухрай [13]	число бізнес-моделей, які постійно збільшуються і спрямовані на продаж послуг або товарів юридичним особам або на побудову дилерської мережі (згодом дилери перепродують продукцію юридичним чи фізичним (B2C) особам).
В.П. Пилипчук [6, с. 12]	діяльність у сфері матеріального виробництва та промислових послуг, спрямована на задоволення потреб підприємств, установ і організацій у сировині, матеріалах, комплектуючих виробів, устаткуванні, послугах на основі дослідження цих потреб.
О.С. Телетов [5, с. 15]	нова підприємницька філософія, система поглядів на сучасне суспільство і суспільне виробництво, в основу якої покладені соціально-етичні й моральні норми ділового спілкування, міжнародні кодекси і правила сумлінної комерційної діяльності, інтереси споживачів і суспільства в цілому.
В.П. Нечаєв [9, с. 19]	вид діяльності у сфері матеріального виробництва, спрямований на задоволення потреб підприємств, установ та організацій у сировині, матеріалах, комплектуючих виробів, устаткуванні, послуг через обмін, а також на підвищення ефективності виробництва та збуту товарів виробничого призначення шляхом дослідження та задоволення попиту на промислову продукцію.

вна ознака), мотивом купівлі є використання у виробничому або суміжних процесах організації або подальший перепродаж; об'єктом купівлі-продажу виступають товари або послуги виробничого призначення (другорядна ознака, не завжди має місце). Щодо об'єктів купівлі-продажу варто зазначити, що одні й ті самі товари можуть закуповуватися як кінцевим споживачем, так і організованими споживачами (меблі, комп'ютери і т.п.). Таким чином галузева приналежність підприємства не завжди є визначальним фактором до віднесення підприємства до B2B сектору. Багато підприємств одночасно працюють з організаціями та кінцевими споживачами.

Таким чином проаналізувавши напрацювання науковців можемо запропонувати власне визначення B2B маркетингу – це ринкова діяльність, що спрямована на реалізацію товарів і послуг організаціям-споживачам з метою забезпечення діяльності організацій або подальшого перепродажу.

Важливо також зазначити, що промисловий маркетинг включає в себе три основних компоненти:

1. Маркетингові дії повинні починатися та базуватися на початкових потребах клієнтів;
2. Орієнтація на клієнтів повинна проходити через всі функціональні підрозділи підприємства;
3. Задоволення клієнтів промислового підприємства повинно розглядатись як засіб до досягнення довгострокових цілей по підвищенню доходності підприємства [14].

Виділяють наступні види організацій-споживачів B2B ринках (ринках організацій-споживачів):

- виробничі (промислові) підприємства;

- підприємства-посередники, які придбавають товари для перепродажу (зокрема підприємства оптової та роздрібною торгівлі);

- неприбуткові організації;

- державні установи та організації [3, с. 23].

При цьому іноді державні установи та організації визначають як B2G (business to government) [8], а підприємства посередники як B2B2C (business to business to consumer) [15]. Така термінологія має сенс виходячи з сегментації покупців, проте наразі в маркетинговій теорії відсутні ґрунтовні роботи, які дають підстави виділяти окремі види маркетингу для цих категорій покупців. В той же час поступово формується напрямок «некомерційний маркетинг», який сфокусований на специфіці маркетингової діяльності різноманітних організацій громадянського суспільства і визначається як явище та процес, що спрямований на формування обмінів із цільовими індивідуумами, групами та суспільством, пов'язане з некомерційними та соціально забарвленими інтересами виробників некомерційних продуктів і суспільства в цілому [16]. Втім, він наразі сфокусований більше на питання комунікаційної політики та взаємодії з суспільством неприбуткових організацій, а не на особливостях їх закупівельної діяльності.

В наукових колах виділяють ряд відмінностей промислового і споживчого маркетингу. За результатами узагальнення позицій різних авторів (Крикавський Є.В. [3, с. 15–18], Старицький Т.М. [10], Бойчук І.В. [7], Оснач О.Ф. [11, с. 56–58], Дергальок Б. В. [12], Старостіної А.О. [4, с. 7–8], Ф. Котлера та К.Л. Келлера [1, с. 184–185], М.Д. Хатта та Т.В. Спеха [2, с. 8–14]), ми визначили наступні

Таблиця 2

Ключові особливості B2B та B2C маркетингу

	Промисловий ринок	Споживчий ринок
Кількість покупок	невелика	велика
Обсяг закупівель одним покупцем	значний	незначний
Характер збуту	Необхідна побудова тісних особистих партнерських відносин	На більшості ринків неможливо побудувати тісні особисті відносини через велику кількість покупців
Рішення про закупівлю	Приймається колегіально, залучено кілька осіб	Для більшості товарів одноосібно, для дорогих товарів може бути залучено кілька осіб
Природа купівлі	Професійна, часто формалізована	Індивідуальна, неформалізована
Характер попиту	Має похідний характер та визначається попитом кінцевих споживачів	Визначається споживацькими купівельними настроями і пріоритетами

Джерело: складено на основі [1, с. 184–185; 2, с. 8–14; 3, с. 15–18; 4, с. 7–8; 7; 10; 11, с. 56–58; 12]

ключові особливості B2B маркетингу у порівнянні з B2C, що наведені в табл. 2.

Деякі автори до особливостей B2B-маркетингу відносять інші характеристики, але на нашу думку вони є дуже дискусійними. Зокрема, географічна концентрація B2B покупців видається сумнівною, адже за умови глобалізації та поширення ІТ-технологій багато підприємств працюють на міжнародних ринках. З іншого боку підприємства сфери побутового обслуговування населення також мають географічно сконцентрованих покупців. Також деякі автори стверджують, що ключовим засобом просування в B2B-маркетингу є персональний продаж, натомість реклама має другорядне значення порівняно зі споживчими ринками. На нашу думку з цим можна погодитись частково. Персональний продаж дійсно відіграє надзвичайно важливу роль, тому що угоди на великі суми практично завжди передбачають особистий контакт та переговори. Проте, реклама відіграє важливу роль для багатьох B2B-підприємств, особливо тих, які оперують на достатньо масових ринках, де кількість потенційних покупців значна.

Також деякі автори виділяють низьку цінову еластичність попиту як особливість B2B-маркетингу. Проте, на нашу думку тут цілком обґрунтованою є позиція Є. Крикавського, що рівень цінової еластичності на відповідному B2B ринку визначається ціною чутливістю кінцевих споживачів [3, с. 18].

Деякі автори виділяють особливістю B2B маркетингу те, що збут здійснюється напряму від виробника до споживача і наявність маркетин-

гових посередників є малопоширеним явищем. В цілому погоджуємося з цією думкою, хоча подібна ситуація має місце далеко не на всіх ринках.

На нашу думку універсальний підхід до виділення відмінностей між B2B та B2C маркетингом має ряд суттєвих обмежень. Визначальний вплив на характер маркетингової діяльності буде здійснювати специфіка конкретного ринку. Зокрема, ринки дорогавартісних споживчих товарів попереднього вибору (автомобілі, житлова нерухомість, дорога побутова техніка) будуть мати багато спільних рис з ринками товарів виробничого призначення. Натомість для товарів повсякденного попиту відмінності з товарами виробничого призначення будуть значно більш яскраво проявлені. З іншого боку ринки масових товарів виробничого призначення (наприклад виробничий інструмент) будуть значно більш схожі на споживчі ринки, ніж ринки сировини.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Діджиталізація, глобалізація, поява нових бізнес-моделей та зміна характеру купівельної поведінки організацій-споживачів ставлять нові виклики перед спільнотою науковців і практиків. Змінюється характер ринків та з'являються нові галузі, які за своєю природою відносяться до сфери вивчення B2B маркетингу. B2B маркетинг стає більш динамічним та переймає більше підходів та інструментарію з споживчих ринків. Таким чином еволюція промислових ринків обумовлює необхідність переосмислення теоретичних засад B2B маркетингу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Kotler P., Keller K.L. Marketing management. Upper Saddle River (New Jersey) : Prentice Hall, 2012. 812 p.
2. Hutt M. D., Speh T. W. Business Marketing Management: B2B. Mason (OH) : South-Western Cengage Learning, 2012. 669 p.
3. Крикавський Є.В., Чухрай Н.І. Промисловий маркетинг. Львів : Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2001. 337 с.
4. Старостіна А.О. Промисловий маркетинг. Теорія та господарські ситуації. Київ : Іван Федоров, 1997. 400 с.

5. Телетов О.С. Маркетинг у промисловості: підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 248 с.
6. Пилипчук В.П., Оснач О.Ф., Коваленко Л.П. Промисловий маркетинг. Навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 264 с.
7. Бойчук І.В. B2B маркетинг як сучасний напрям розвитку підприємств. *Економіка та суспільство*. 2018. № 18. С. 272–278.
8. Пісна О. Особливості маркетингу на ринках товарів промислового призначення. *Ринок цінних паперів України*. 2014. № 8. С. 63–69.
9. Нечаєв В.П. Промисловий маркетинг. Кривий Ріг : МІНЕРАЛ, 2016. 185 с.
10. Старицький Т.М. Використання сучасного інструментарію та технологій B2B-маркетингу. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 7. С. 493–496.
11. Оснач О.Ф., Пилипчук В.П., Коваленко Л.П. Промисловий маркетинг. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 365 с.
12. Дергалюк Б. В., Журенко О.В. Головні аспекти використання на ринку маркетингової системи «B2B». *Економічні студії*. 2018. № 4 (22). С. 34–38.
13. Чухрай Н.І. Промисловий маркетинг у сучасних умовах господарювання. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2013. № 754. С. 92–98.
14. Карпенко Н.В., Іваннікова М.М., Білоусько Т.М., Траїно В.М., Захаренко-Селезньова А.М. Маркетинг в галузях і сферах економіки України. *Науковий вісник полтавського університету економіки і торгівлі*. 2022. № 2 (106). С. 96–102.
15. Bobbie Anne Munsey What Is the Business-to-Business-to-Consumer (B2B2C) Model. URL: <https://www.indeed.com/career-advice/career-development/b2b2c> (дата звернення 21.09.2024).
16. Борисова Т.М. Концептуальна схема некомерційного маркетингу. *Стратегія економічного розвитку України*. 2014. № 34. С. 170–176.

REFERENCES

1. Kotler, P., Kelle, K. L. (2012). *Marketing Management*. Upper Saddle River (New Jersey): Prentice Hall.
2. Hutt. M. D., Speh. T. W. (2012). *Business Marketing Management: B2B*. Mason (OH): South-Western Cengage Learning.
3. Krykavskiy, Ye. V. & Chukhrai, N. I. (2001). *Promyslovyi marketynh [Industrial Marketing]*. Lviv: Vydavnytstvo natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika" [in Ukrainian].
4. Starostina, A. O. (1997). *Promyslovyi marketynh. Teoriia ta hospodarski sytuatsii [Industrial Marketing. Theory and Economic Situations]*. Kyiv: Ivan Fedorov [in Ukrainian].
5. Teletov, O. S. (2004). *Marketynh u promyslovosti: Pidruchnyk [Marketing in industry: Textbook]*. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].
6. Pylypchuk, V. P., Osnach, O. F., Kovalenko, L. P. (2005). *Promyslovyi marketynh. Navchalnyi posibnyk [Industrial marketing. Study guide]*. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].
7. Boichuk, I. V. (2018). B2B marketynh yak suchasnyi napriam rozvytku pidpriemstv [B2B Marketing as a Modern Direction of Enterprise Development]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 18, 272–278 [in Ukrainian].
8. Pisna, O. (2014). Osoblyvosti marketynhu na rynkakh tovariv promyslovoho pryznachennia [Peculiarities of Marketing in the Markets of Industrial Goods]. *Rynok tsinnykh paperiv Ukrainy – Securities Market of Ukraine*, 8, 63–69 [in Ukrainian].
9. Nechaiev, V. P. (2016). *Promyslovyi marketynh [Industrial Marketing]*. Kryvyi Rih: MINERAL [in Ukrainian].
10. Starytskyi, T. M. (2015). Vykorystannia suchasnogo instrumentarii ta tekhnologii B2B-marketynhu [Use of Modern B2B Marketing Tools and Technologies]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and National Economic Problems*, 7, 493–496 [in Ukrainian].
11. Osnach, O. F., Pylypchuk, V. P., Kovalenko, L. P. (2009). *Promyslovyi marketynh [Industrial Marketing]*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
12. Derhaliuk, B. V., Zhurenko, O. V. (2018). Holovni aspekty vykorystannia na rynku marketynhovoï systemy "B2B" [The Main Aspects of Using the "B2B" Marketing System on the Market]. *Ekonomichni studii – Economic Studies*, 4 (22), 34–38 [in Ukrainian].
13. Chukhrai, N. I. (2013). Promyslovyi marketynh u suchasnykh umovakh hospodariuvannia [Industrial marketing in modern economic conditions]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika» – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, 754, 92–98 [in Ukrainian].
14. Karpenko, N. V., Ivannikova, M. M., Bilousko, T. M., Traino, V. M., Zakharenko-Seleznova, A. M. (2022). Marketynh v haluziakh i sferakh ekonomiky Ukrainy [Marketing in Branches and Spheres of Economy of Ukraine]. *Naukovyi visnyk poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli – Scientific Bulletin of the Poltava University of Economics and Trade*, 2 (106), 96–102 [in Ukrainian].
15. Bobbie Anne Munsey (2024). What Is the Business-to-Business-to-Consumer (B2B2C) Model. Available at: <https://www.indeed.com/career-advice/career-development/b2b2c> (accessed September 21, 2024).
16. Borysova, T. M. (2014). Kontseptualna skhema nekomertsiihnoho marketynhu [Conceptual Scheme of Non-commercial Marketing]. *Stratehiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy – Strategy of Economic Development of Ukraine*, 34, 170–176 [in Ukrainian].

Oleksandr Ustian, Candidate of Economic Sciences, Individual Entrepreneur. Theoretical Basis of B2B Marketing at the Current Stage of Development.

Annotation. The purpose of the article is to rethink certain theoretical foundations of B2B marketing at the current stage of society's development. **Research methodology.** During the research, the following research methods were used: abstract-logical, systemic-structural, method of analogies, structured and unstructured observations. **Findings.** This article analyzed the theoretical foundations of B2B marketing. In particular, the existing approaches to the interpretation of the concept of B2B marketing were investigated and a proper definition was proposed. So, B2B marketing was defined as a market activity aimed at the sale of goods and services to consumer organizations in order to ensure the activities of organizations or further resale. The main categories of buyers in industrial markets are defined. It was pointed out that Government purchases may be considered as a B2G business model and non-governmental organizations may be perceived as objects of research both B2B marketing and non-commercial marketing. The differences between industrial and consumer markets are studied. Also, we came to the conclusion that the universal approach to distinguishing between B2B and B2C marketing has a number of significant limitations. The specifics of a concrete market will have a decisive influence on the nature of marketing activities. Thus, it is worth to provide a more comprehensive analysis based on the threats of the main groups of industrial products and services. It was pointed out that digitization, globalization, the emergence of new business models and changes in the purchasing behaviour of consumer organizations pose new challenges to the community of scientists and practitioners. The nature of markets is changing and new industries are emerging, which by their nature belong to the field of B2B marketing. It was concluded that B2B marketing is becoming more dynamic and adopting more approaches and tools from consumer markets. Thus, the evolution of industrial markets necessitates a rethinking of the theoretical foundations of B2B marketing. The need to adapt existing theoretical approaches to modern business conditions is well-founded. **Practical value.** The results of the conducted research can be valuable for enterprises operating in the B2B sector for structuring marketing activities and increasing the effectiveness of marketing policy in the current turbulent economic conditions.

Keywords: industrial marketing, B2B marketing, markets of consumer organizations, consumer marketing, features of B2B marketing, markets of production and technical products.

МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 339.747:33.015

DOI: <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2024-4-13>

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТА ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ СВІТОВИХ ФІНАНСОВИХ КРИЗ

М. М. КОРОЛЬ

доктор економічних наук, професор;

В. І. ДУРАН

аспірант,

Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»

Анотація. Метою статті є аналіз економічної сутності та причини виникнення світових фінансових криз. **Методика дослідження.** Для досягнення поставленої мети використано такі методи: системний аналіз, порівняльний аналіз, узагальнення та систематизація інформації. **Результати.** У статті наведено еволюцію трактувань фінансова криза. Проаналізовано моделі першого, другого та третього покоління фінансових криз. Наведено та проаналізовано класифікації фінансових криз та причини їх виникнення. **Практична значущість результатів дослідження** полягає в тому, що отримані результати дослідження можуть бути корисні для розуміння економічної сутності фінансових криз. Глибине дослідження каналів передачі кризи в її життєвому циклі допоможе розробити більш ефективну стратегію посилення стійкості економіки до криз.

Ключові слова: криза, фінансова криза, глобалізація, міжнародні економічні відносини, фінансові ринки.

Поставка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Не зважаючи на те, що кризи є давнім економічним явищем, до цих пір вони остаточно не зрозумілі політикам, фінансовим та монетарним органам, науковцям та безпосереднім учасникам фінансового ринку. Проблема кризи є однією з домінуючих макроекономічних рис нашого часу. Світові фінансові кризи мають далекосяжні наслідки для всієї реальної економіки через свою глибину та взаємозв'язок з економічними та соціальними суб'єктами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам дослідження сутності поняття фінансових криз присвячено роботи таких науковців: Б. Фрідман та А. Шварц [11], Ф. Мишкін [12], Р. Чанг і А. Веласко [13], В. Ковальов [15], О. Барановський [6], В. Мазуренко [17], А. Лазня [18], М. Король [10] та інші. За наявності значної кількості наукових робіт, враховуючи те, що фінансові кризи мають певні спільні характеристики, вони бувають різних типів, і це є основною причиною, чому більшість дослідників фінансових криз зосереджуються на поясненні різних типів фінансових криз. Беручи до уваги серйозність криз, цей аналіз є важливим для того, щоб мати можливість розпізнати та запобігти майбутній фінансовій кризі.

Формулювання цілей статті (поставка завдання). Метою статті є з'ясування економічної сутності та причини виникнення світових фінансових криз.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сьогодні наукова увага зосереджена на причинах виникнення та типах криз, ймовірних індикаторах проблем та шляхів їх подолання. Гострі реалії фінансової глобалізації стають очевидними під час криз, коли з'являються труднощі. Кризи призводять до короткострокових і довгострокових змін статус-кво, саме тому, надзвичайно важливим є зробити правильні висновки. Враховуючи те, що історія не знала двох ідентичних криз, логічним є те, що не існує єдиного загальновизнаного, усталеного трактування цього поняття.

З латинської мови поняття «криза» – crisis – означає рішення, поворотний пункт, результат [1, С. 586].

Всесвітньо відомий американський економіст, представник монетарного посткейнсіанства Г. Мінські стверджував, що події, які призводять до кризи, починаються зі «зсуву», певного екзогенного, зовнішнього шоку для макроекономічної системи [2]. Г. Мінські обґрунтовує теорію «фінансової нестабільності» як чинника виник-

нення фінансової кризи. Згідно з цією теорією, фінансові кризи є неминучою рисою капіталістичної системи і розвиваються за передбачуваним сценарієм. Першою ознакою майбутньої фінансової кризи є зовнішній шок для економіки. Цей потужний екзогенний фактор призводить до збільшення можливостей отримання прибутку в одному з основних секторів економіки і зменшує економічні можливості в інших галузях. Збільшення шансів на отримання прибутку в певному секторі економіки приваблює джерела фінансування, створюючи вибух інвестицій. Інвестиційна лихоманка зумовлена значним зростанням банківського кредитування, а також залученням приватних фондів та інвестиційних компаній. Розширення кредитування збільшує імпульс до спекуляцій, що проявляється у зростанні активів та майна, які користуються підвищеним попитом. На наступному етапі деякі інвестори помічають, що ринок досягнув максимуму, і прагнуть трансформувати свої переоцінені активи в готівку або у вигляді цінних паперів. Згодом все більше і більше інвестори помічають ризики і прагнуть продати свої переоцінені, ризиковані активи, що призводить до обвалу цін. За інвестиційною кризою слідує кредитна криза, спричинена тим, що банки не надають кредити. Банкрутства запускають ланцюжок банкрутств, і економіка може увійти в рецесію або навіть депресію. У фіналі стан паніки заспокоюється, економіка відновлюється і ринок повертається до стану рівноваги, але за дуже високу ціну [3].

П. Коморовський у своїй праці зазначає, що криза є комплексним явищем, але її перебіг, завдяки виразному виміру таких категорій, як динаміка явищ, їх вплив і сила, канали передачі та діапазон наслідків у територіальному вимірі, дозволяє виокремити окремі, характерні етапи її розвитку [4].

В. Шпачук переконаний, що криза є об'єктивним закономірним явищем, яке супроводжує діяльність будь-якого суб'єкта, соціально-економічної системи (держави, підприємства, організації тощо), створює всілякі загрози, призводить до негативних наслідків та певних проблем у його діяльності, погіршення фінансового стану, банкрутства [5].

Відомий економіст О. Барановський виокремив три підходи до визначення «криза» [6]:

- 1) значна проблема або ситуація з високою ймовірністю негативних наслідків;
- 2) природний процес у життєдіяльності системи;
- 3) порушення рівноваги соціально-економічної системи.

Розмаїття класифікацій сутності цього поняття, величезні масштаби втрат призвели до того, що в економічній літературі класифікації

криз є безліч. На нашу думку, більш переконливою є пропозиція всесвітньо відомого економіста Ч. Кіндлбергера класифікувати «кризи» як комерційні, промислові, монетарні, банківські, фінансові та фінансові (в сенсі фінансових ринків) види або на локальні, регіональні, національні та міжнародні групи [7].

Американська дослідницька організація Національне бюро економічних досліджень (NBER) визначає кризу як «значний спад економічної активності протягом декількох місяців, що відображається у зниженні ВВП, зменшенні індивідуальних доходів, зниженні рівня зайнятості, скороченні промислового виробництва та споживання». Економічні кризи можуть набувати форми стагфляції, рецесії або економічної депресії, а іноді можуть призводити до економічного колапсу [8].

Важко однозначно стверджувати, коли фінансова криза стає економічною кризою або навпаки. Зазвичай, ми говоримо про економічну кризу, породжену фінансовими, економічними чи політичними причинами.

Звичайно, що у фінансових кризах є червона нитка, яка постійно їх супроводжувала/пронизувала: вони існували з часу виникнення грошей і фінансових ринків, і до сьогодні вражають країни. Більшість ранніх фінансових криз, як стверджує К. Райнгарт, виникали через зниження курсу національної валюти, коли монарх країни знижував вміст золота чи срібла в монетах країни задля того, щоб нівелювати проблеми бюджету, які періодично виникали через війни. На щастя, наразі уряд не потребує карбувати монети задля поповнення бюджетного дефіциту [9].

Ми підтримуємо думку тих науковців, котрі наголошують на тому, що фінансова криза є одним із негативних проявів глобалізації та є негативним соціально-економічним явищем. Загальновизнаної дефініції «фінансова криза» в науковій літературі не існує, як і в енциклопедичних словниках, як і в визначеннях різних науковців, оскільки світові фінансові кризи залежать від багатьох факторів і часто тісно переплетені з іншими кризами. Окрім того, не існувало двох ідентичних світових фінансових криз, кожна з них мала індивідуальний характер.

Лише стабільне правове забезпечення фінансової системи країни є необхідністю, яка викликана часом і змінами в архітектурі світового фінансового ринку. Проведений аналіз чотирьох існуючих моделей фінансових систем – банкоцентричної, ринково орієнтованої, змішаної та ісламської – засвідчив, що жодна з них сама по собі не забезпечує гармонійного, безперебійного та стабільного розвитку країн, про що свідчать періодичні фінансові кризи. Зазначене потребує залучення інших інституційних та регуляторних механізмів раннього попередження [10].

Фінансові кризи не є новим явищем, але достеменним є той той факт, що одні й ті ж елементи наявні в усіх типах криз. Фінансові інновації, інтеграція, глобалізація світових фінансових ринків призвели до появи деяких нових факторів, які, незважаючи на їх схожість, відрізняють сучасні кризи від криз далекого минулого. Так, до прикладу, переказ грошей і передача криз з однієї країни в іншу є елементами, які є набагато більш значущими, ніж інші фактори, вплив яких був виражений раніше.

Загалом, своєрідну еволюцію трактування «фінансової кризи» можна представити таким чином (табл. 1).

Об'єктом нашого дослідження є світові фінансові кризи, які включають ряд критичних елементів – спекуляції, грошову експансію, зростання цін на цінні папери, нерухомість або товари, за яким слідує різке падіння і ажіотажний попит на гроші.

Так, до прикладу, Е. Бернанке спирався на припущення будь-якого виду екзогенних шоків і вивчав їхній вплив на кредитне посередництво, тоді як Кіндлебергер проаналізував кредитне посередництво протягом усього фінансового

циклу та вказав на причини фінансових криз як кульмінації ендегенного процесу [19].

В. Мазуренко переконаний в тому, що світова фінансова криза є раптовим, синхронізованим порушенням рівноваги міжнародних фінансових ринків, що відбувається унаслідок глобальної дестабілізації системи фінансових відносин країн епіцентру, яка поширюється на інші регіони і виявляється у спонтанному, неочікуваному падінні вартості активів (акцій, нерухомості тощо), погіршенні динаміки більшості фундаментальних макроекономічних показників [17].

Ми згодні з думкою переважної більшості науковців, які стверджують, що глибинне розуміння і класифікація фінансової кризи має вирішальне значення для визначення найкращих стратегій виявлення, управління і, при правильних кроках, запобігання майбутнім фінансовим труднощам. Знову ж таки, як не існує єдиного загально визначеного визначення понять криза, фінансова криза, науковці запропонували різні методи класифікації фінансових криз.

Деякі дослідження поділяють фінансові кризи на типи залежно від їхнього походження та масштабу, тоді як інші поділяють їх на категорії

Таблиця 1

Еволюція трактування «фінансова криза»

Науковці	Сутність
Б. Фрідман та А. Шварц (1963)	За умови відсутності порушень у грошовій пропозиції вірогідність виникнення фінансової нестабільності та серйозність її наслідків є незначними. Відповідно до монетаристської теорії, фінансова криза виступає синонімом банківської паніки [11].
Ф. Мишкін (1997)	Це процес дезорганізації фінансового ринку, за якого проблеми несприятливого вибору та моральної шкоди призводять до того, що фінансові ринки перестають відігравати роль каналу передачі фінансових ресурсів суб'єктам із найкращими інвестиційними можливостями [12, с. 70].
Р. Чанг і А. Веласко (2001)	Криза, у центрі проблеми якої – міжнародна неліквідність вітчизняної фінансової системи [13].
Ф. Караматца, Л. Річчі, Р. Сальгадо (2003)	Поширення фінансових труднощів від однієї економіки до іншої в тому самому регіоні та за його межами в процесі, який називають «зараженням» [14].
В. Ковальов (2007)	Різке погіршення стану фінансового ринку внаслідок реалізації накопичених ризиків під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, що спричиняє порушення його функціонування, зниження цінкових показників, погіршення ліквідності та якості фінансових інструментів, банкрутство учасників [15].
О. Барановський (2009)	Виникнення якісних змін в економічній системі, які спричиняють порушення пропорцій у розвитку, його призупинення, видозміни чи руйнування фінансової системи країни або світових ринків в цілому [6].
С. Мочерний (2009)	Значний розлад фінансової системи країни, тобто фінансів держави, підприємств і домогосподарств [16].
В. Мазуренко (2010)	За своєю природою є кризою самих фінансових відносин. [17].
А. Лазня (2012)	У сучасному науково-термінологічному обігу найбільш усталеним є розуміння фінансової кризи як порушення рівноваги у функціонуванні системи фінансових відносин, яке проявляється в нестабільності фінансів банківських установ і виражається в різкому падінні ВВП, що дестабілізує процес формування та розподілу централізованих фондів держави [18].
М. Король (2021)	Це своєрідний індикатор слабкості фінансової системи, особливістю якої є глобальність та непередбачуваність, надзвичайно складні політичні, економічні, фінансові, соціальні та психологічні явища, що мають місце в різні періоди часу [10].

Джерело: узагальнено автором на основі джерел

залежно від причин, що їх спричиняють. Хоча фінансові кризи можуть набувати різних форм, Е. Рачицкас та А. Василюскайте [20, р. 32–44], у своєму дослідженні зазначають, що надзвичайно важко віднести кризу до певного типу, оскільки різні типи фінансових криз часто взаємопов'язані і переростають одна в іншу.

Хоча фінансові кризи можуть набувати різних видів і форм, з точки зору класифікації науковці С. Рейнхарт і К. Рогофф виділили два типи фінансових криз [21]: кризи, класифіковані за допомогою строго кількісних визначень; і ті, які значною мірою залежать від якісного та оцінювального аналізу. Перша група в основному включає валютні кризи та кризи раптової зупинки, а друга група включає боргові та банківські кризи.

У своєму фундаментальному дослідженні С. Клессенс та А. Хосе дійшли висновку, що, незважаючи на те, що фінансові кризи можуть набувати різних форм, в літературі виділяють чотири основні типи: валютні кризи, кризи раптової зупинки (рахунку операцій з капіталом або платіжного балансу), боргові кризи та банківські кризи [22].

Не дивлячись на унікальність та не повторність фінансових криз, все ж таки можна знайти у них спільні риси. Так, спільною рисою сучасних фінансових криз у країнах, що розвиваються, є поява масового припливу іноземного капіталу та розширення національних банківських секторів. Але спільними є і наслідки цих криз, які полягають у різкому зниженні темпів економічного зростання країн, що розвиваються, втраті обсягів виробництва, високих фіскальних витратах, а в деяких випадках – повільному відновленні їхніх економік. Ці кризи також спричинили значні міжнародні зміни в русі капіталу, що в деяких випадках вимагало фінансової допомоги міжнародних фінансових інституцій для обмеження гостроти, вартості та передачі фінансових проблем.

До початку 1990 років валютно-фінансові кризи, як правило, аналізувалися в рамках моделей першого покоління. Модель Д.С. Кругмана та її розширення належать до моделей криз платіжного балансу першого покоління, згідно з якими дефіцит грошової маси спонукає монетарну владу фінансувати дефіцит через друк грошей. Ця стратегія стикається з проблемою, яка називається трилемою: відкриті економіки можуть одночасно обирати лише дві з трьох цілей політики – контроль над обмінним курсом, автономію монетарної політики та вільну мобільність капіталу. В умовах безперешкодного руху капіталу через кордони спроби збільшити пропозицію грошей для підтримки дефіциту призводять до того, що режим фіксованого обмінного курсу стає нестійким і врешті-решт закінчується валютною кризою [23].

Характерною рисою моделей другого покоління є те, що вони пояснюють, як криза передається від однієї країни до іншої, а також підкреслює, що це ендегенне рішення, якщо уряд вирішить відмовитися від політики фіксованих обмінних курсів. Так, в дослідженні Д. Рангвід особлива увага приділяється тому факту, що моделі валютних криз другого покоління часто створюють численні рівноваги для темпів девальвації за одного стану економічних фундаментальних показників. Таким чином, валютна криза може виникнути, навіть якщо не можна визначити довгострокову тенденцію в економічних фундаментальних показниках, як у нещодавніх валютних кризах [24].

Наприклад, економічна подія (війна, шок цін на нафту тощо), яка є спільною для певного географічного регіону або групи торговельних партнерів, може одночасно вплинути на кілька економік, передаючи окремі шоки через торговельні канали. Крім того, якщо країни мають схожі макроекономічні характеристики (високий рівень безробіття тощо) або налагоджені торговельні відносини, девальвація в одній країні може спричинити девальвацію в сусідніх країнах або в країнах, які є торговельними партнерами країни, де відбувається криза [25].

У світі високої мобільності капіталу загроза спекулятивної атаки стає центральним питанням макроекономічної політики. У той час як моделі спекулятивних атак «першого покоління» і «другого покоління» мають вагоме значення для конкретних фінансових криз 1990-х років, необхідною стає модель «третього покоління», щоб зрозуміти кількість і характер криз ринків, що розвиваються. Більшість останніх спроб створити таку модель стверджували, що суть проблеми полягає в банківській системі [26].

Основний аргумент третьої моделі полягає в тому, що оскільки банки та підприємства в країнах з перехідною економікою запозичують в іноземній валюті, а надають кредити в національній валюті, на їхніх балансах виникають явні валютні невідповідності. Моделі третього покоління радять розробникам монетарної політики в окремих країнах впроваджувати політику обмеження кредитування в умовах функціонування недосконалих фінансових ринків. Коли фірми стикаються з обмеженими доходами на внутрішньому ринку, вони можуть бути змушені накопичувати великі обсяги боргу, деномінованого в іноземній валюті. Центральний банк може поглибити кризу, ще більше обмежуючи інвестиції компаній в умовах, коли обсяг доступних кредитів на внутрішньому ринку залежить від номінальної відсоткової ставки.

Фінансові кризи є руйнівними і заразними, що спонукає до швидкого реагування на них, коли вони виникають, і, на нашу думку, виправдовує

значні зусилля, спрямовані на їх уникнення. Як свідчать останні роки, кризи можуть призводити до глибоких і тривалих рецесій, а в деяких випадках – до різкої девальвації поточного рахунку платіжного балансу. Нестійка макроекономічна політика, надмірні кредитні буми, значні притоки капіталу та нестійкість балансу є загальними ознаками, що передують фінансовим кризам. Однак не всім кризам передують такі події. Деякі кризи можуть бути заразними і швидко поширюватися на інші країни, які не мають очевидних вразливостей. Пошук знань про найкращі прогнози фінансових криз та найкращі політичні заходи реагування на них є актуальним питанням і відкритим до сих пір.

В економіці немає більшого виклику, ніж зрозуміти та запобігти фінансовій кризі. Фінансова криза 2007–2008 років дала можливість переглянути наше розуміння криз. Емпірично, вивчення криз є складним через малі вибірки та неповні дані. Усі фінансові кризи, як вважає Г. Гортон є корінням банківських заборгованостей, оскільки банківський борг будь-якої форми вразливий до раптового виходу власників банківських боргів [27].

У статті «Регулювання, фінансові кризи та пастки лібералізації» Ф. Маркіонне, Б. Пісіколі та М. Фратіанні досліджували, як фінансове регулювання та інституційна якість впливають на ймовірність фінансової кризи. Використовуючи панель із 138 країн за період 1996–2017 років, автори виявили, що ймовірність фінансової кризи зростає, коли фінансова система переходить від низького до середнього рівнів регулювання, а потім падає від середнього до високого [29].

На думку ряду дослідників фінансові кризи на ринках, що розвиваються, можуть виникнути, коли національні банки є неліквідними на міжнародному рівні. Втеча внутрішніх депозитів може спричинити паніку іноземних кредиторів залежно від терміну погашення зовнішнього боргу та можливості міжнародного дефолту. Фінансова лібералізація та збільшення припливу іноземного капіталу, особливо короткострокового характеру, можуть посилити неліквідність банків і збільшити їхню вразливість. Основна роль неліквідності узгоджується з існуванням бумів і крахів цін на активи та викривлень уряду [29].

Заслужують на увагу й погляди на причини виникнення фінансових криз Б. Айхенгрін і М.Д. Борд. Вони розглядали функціонування міжнародних ринків капіталу у два періоди глобалізації – до 1914 року і після 1971 року – з акцентом на проблемі криз та досліджували ідею про те, що частота криз у ці два періоди відображає те, як потоки капіталу були вбудовані в більшу економічну систему. Вони показали, що валютні кризи насправді були більш тривалими до 1914 року.

Лише для банківських криз та криз-близнюків існують твердження того, що тоді відновлення відбувалося швидше, ніж зараз. Дослідники переконані в тому, що ключова відмінність між тим часом і тепер полягає в тому, що до 1914 року банківські кризи були менш схильні підривати довіру до валюти і, таким чином, посилювати фінансові проблеми в країнах, які були ядром міжнародної валютної системи [30].

Аналізуючи фактори, пов'язані з виникненням системних банківських криз у великій вибірці розвинених країн та країн, що розвиваються, у 1980–94 роках, науковці А. Деміргуч-Кунт та Е. Детрагіаке прийшли до висновку, що кризи, як правило, виникають, коли макроекономічне середовище є слабким, зокрема, коли темпи зростання є низькими, а інфляція – високою. Крім того, високі реальні процентні ставки чітко пов'язані з системними проблемами банківського сектору. Країни з чітко вираженою системою страхування депозитів були особливо схильні до ризику, так само як і країни зі слабкою правоохоронною системою [31].

М. Шнайдер та А. Торнелл запропонували просту модель, яка, як вони вважають, може пояснити основні особливості останніх фінансових криз на ринках, що розвиваються. У центрі проблеми – міжнародна неліквідність вітчизняної фінансової системи. Неліквідні банки є необхідною і достатньою умовою для виникнення фінансових криз. Внутрішня фінансова лібералізація та потоки капіталу з-за кордону (особливо короткострокові) можуть посилити неліквідність банків і підвищити їхню вразливість до зовнішніх шоків і змін в очікуваннях. Крах банку посилює згубні наслідки початкового шоку, оскільки скорочення кредитів і дорога ліквідація інвестиційних проєктів спричинюють падіння реального виробництва та падіння цін на активи. За фіксованих валютних курсів вплив на банки стає набігом на валюту, якщо Центральний банк намагається діяти як кредитор останньої інстанції [32].

Інша група дослідників розробили модель, в якій капітал посередницького сектору відіграє вирішальну роль у визначенні цін на активи. Модель побудована в рамках динамічної економіки загальної рівноваги, а роль посередництва визначається ендогенно, виходячи з міркувань оптимального укладання контрактів. Низький рівень посередницького капіталу зменшує здатність маржинального інвестора нести ризик. Вони показали, як ця сила допомагає пояснити закономірності під час фінансових криз. Модель відтворює спостережуване під час криз зростання коефіцієнтів Шарпа, умовної волатильності, кореляції в динаміці цін на активи, якими володіє посередницький сектор, та падіння безризикових відсоткових ставок [33].

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Багатогранність підходів до світових фінансових кризи сприяла формуванню широкого понятійно-категоріального апарату. З'ясовано, що світова фінансова криза є спонтанним і дуже складним явищем, спричиняючи незворотні зміни у функціонуванні економіки. В умовах глобальної відкритої економіки кризи передаються каналами економічних зв'язків.

Навіть якщо в економіці спостерігається початковий шок кризи, це не означає, що фактори кризи не впливатимуть на неї на пізніших стадіях. Глибинне дослідження каналів передачі кризи в її життєвому циклі допоможе розробити більш ефективну стратегію посилення стійкості економіки до криз. Вважаємо, що фінансова криза – це прояв економічної кризи, що відображає недовіру до фінансової системи та порушує функціонування ринкового механізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Черваньов Д.М., Жилінська О.І., Петровський М.В. Міждисциплінарний словник з менеджменту : навч. посіб. / за ред. Д. М. Черваньова, О. І. Жилінської. Київ : Нічлава, 2011. 624 с.
2. Minsky H.P. John Maynard Keynes. New York: Columbia University Press. 1975.
3. Wolfson M.H. Minsky's Theory of Financial Crises in a Global Context. *Journal of Economic*. 2002. Issues 36(2). P. 393–400. URL: <https://www.ucm.es/data/cont/media/www/pag-41460/Minsky%20theory%20of%20financial%20crisis.pdf>
4. Komorowski Piotr. The life cycle of a crisis – a model of the course of an economic collapse. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, 2017. URL: https://www.ue.katowice.pl/fileadmin/user_upload/wydawnictwo/SE_Artyku%C5%82y_321_340/SE_325/08.pdf
5. Шпачук В.В. Теоретичні положення концепції антикризового управління. Інвестиції: практика та досвід. 2011. № 1. С. 75–77. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/1_2011/21.pdf
6. Барановський О.І. Сутність і різновиди фінансових криз. Фінанси України. 2009. № 5. С. 3–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2009_5_2
7. Aliber Robert & Kindleberger Charles. Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises. New York: Basic Books, revised and enlarged, 1989; 3rd ed. 1996.. 2015. URL: <https://delong.typepad.com/manias.pdf>
8. National Bureau of Economic Research. URL: <https://www.nber.org/>
9. Рейнгарт К., Рогофф К. Циклічна історія фінансових криз. Київ : Наш формат, 2019. 544 с.
10. Король М.М. Парадигмальна диференціація банківських систем в умовах глобальних трансформацій: автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.02. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2021. 36 с.
11. Friedman M., & Schwartz A.J. A Monetary History of the United States, 1867–1960. Princeton University Press. 1963.
12. Frederic S. Mishkin. The causes and propagation of financial instability : lessons for policy makers. *Proceedings – Economic Policy Symposium – Jackson Hole, Federal Reserve Bank of Kansas City*, pages 55–96. 1997.
13. Chang Roberto, and Andres Velasco. A model of financial crises in emerging markets, *Quarterly Journal of Economics*. 2001. No. 116. P. 489–517.
14. Caramazza Francesco, Luca Ricci, and Ranil Salgado. International financial contagion in currency crises, *Journal of International Money and Finance*. 2004. No. 23. P. 51–70.
15. Білорус О.Г. та ін. Глобальний конкурентний простір: Монографія / кер. авт. колективу і наук. ред. О. Г. Білорус. Київ : КНЕУ, 2007. 680 с.
16. Мочерний С.В. Економічна теорія: навчальний посібник. Київ : Академія, 2009. 640 с.
17. Мазуренко В.І. Системні детермінанти світових фінансових криз. : д.е.н. : спец.. 08.00.02 – Світове господарство і міжнародні економічні відносини : захищена 2010-06-14. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ІМВ, 34 с.
18. Лазня А. Фінансова криза: причини виникнення та вплив на світову економіку. Світ фінансів. 2012. Вип. 2. С. 54–62. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/18495/1/%D0%9B%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D1%8F%20%D0%90..pdf>
19. Emmanuel Carré, Laurent Le Maux, Bernanke and Kindleberger on financial crises, 1978–2003, *Oxford Economic Papers*, Volume 76, Issue 2, April 2024. P. 314–329. DOI: <https://doi.org/10.1093/oenp/gpad010>
20. Racickas E. and Vasiliauskaite A. Classification of Financial Crisis and their Occurrence Frequency in Global Financial Markets. *Social Research*. 2012. No.4(29), P. 32–44.
21. Reinhart C.M. and Rogoff K.S. This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly, Princeton Press. 2009.
22. Claessens, S. and Kose M.A. Financial Crises Explanations, Types, and Implications”, *IMF Working Paper*, Issue 028. 2013. URL: <https://www.elibrary.imf.org/view/journals/001/2013/028/article-A001-en.xml>
23. Paul Krugman. A Model of Balance-of-Payments Crises. *Journal of Money, Credit and Banking*. Aug., 1979. Vol. 11. No. 3. P. 311–325. Published by: Ohio State University Press Stable. URL: <https://www.jstor.org/stable/1991793>
24. Second Generation Models of Currency Crises, February 2001, *Journal of Economic Surveys*. No. 15(5). P. 613–646, DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-6419.00151>
25. Esquivel and Larrain. Explaining currency crisis. Development discussion paper, No.666, Harvard University. 1999.

26. Krugman P. Balance Sheets, the Transfer Problem, and Financial Crises. *International Tax and Public Finance*. 1999. No. 6. P. 459–472. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1008741113074>
27. Gorton Gary. Some reflections on the recent financial crisis, in: Sugata Marjit and Rajat Acharya (eds.) *Trade, Globalization and Development: Essays in Honor of Kalyan Sanyal*, Springer Verlag. 2013.
28. Francesco Marchionne. Beniamino Pisicoli, Michele Fratianni. Regulation, financial crises, and liberalization traps. *Journal of Financial Stability*. 2022. Volume 63. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1572308922000821>
29. Roberto Chang, Andres Velasco. A Model of Financial Crises in Emerging Markets, *The Quarterly Journal of Economics*. May 2001. Volume 116. Issue 2. P. 489–517. DOI: <https://doi.org/10.1162/00335530151144087>
30. Crises Now and Then: What Lessons from the Last Era of Financial Globalization? Barry Eichengreen and Michael D. Bordo NBER Working Paper No. 8716. January 2002.
31. Asli Demirgüç-Kunt, Enrica Detragiache. The Determinants of Banking Crises: Evidence from Developing and Developed Countries IMF Staff Papers. 1998. Vol. 45. Is. 1. P. 81–109.
32. Schneider Martin and Aaron Tornell. Balance sheet effects, bailout guarantees and financial crises, *Review of Economic Studies*. 2004. No. 71. P. 883–913.
33. He Zhiguo, and Arvind Krishnamurthy. A model of capital and crises, *Review of Economic Studies*. 2012. No. 79. P. 735–777.

REFERENCES

1. Chervanov, D. M., Zhylynska, O. I., Petrovskiy, M. V. (2011). *Mizhdystsyplinaryni slovnyk z menedzhmentu* [Interdisciplinary management dictionary]. D. M. Chervanova, O. I. Zhylynska (Ed.). Kyiv: Nichlava [in Ukrainian].
2. Minsky, H. P. (1975) *John Maynard Keynes* (New York: Columbia University Press).
3. Wolfson, M. H. (2002). Minsky's Theory of Financial Crises in a Global Context. *Journal of Economic* 36(2), 393–400. Available at: <https://www.ucm.es/data/cont/media/www/pag-41460/Minsky%20theory%20of%20financial%20crisis.pdf>
4. Komorowski Piotr (2017) The life cycle of a crisis – a model of the course of an economic collapse. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach. Available at: https://www.ue.katowice.pl/fileadmin/user_upload/wydawnictwo/SE_Artyku%C5%82y_321_340/SE_325/08.pdf
5. Shpachuk, V. V. (2011). Teoretychni polozhennia kontseptsii antykrizovoho upravlinnia [Theoretical provisions of the concept of anti-crisis management]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 1, 75–77. Available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/1_2011/21.pdf [in Ukrainian].
6. Baranovskiy, O. I (2009). Sutnist i riznovydy finansovykh kryz [The essence and types of financial crises]. *Finansy Ukrainy – Finances of Ukraine*, 5, 3–20. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2009_5_2 [in Ukrainian].
7. Aliber, Robert & Kindleberger, Charles. (2015). *Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises* (New York: Basic Books, revised and enlarged, 1989; 3rd ed. 1996). Available at: <https://delong.typepad.com/manias.pdf>
8. National Bureau of Economic Research. Available at: <https://www.nber.org/>.
9. Reinhart, K. (2019) Rogoff. *Tsyklichna istoriia finansovykh kryz*. Kyiv : Nash format, 544 p.
10. Korol M. M. (2021) *Paradyhmalna dyferentsiatsiia bankivskykh system v umovakh hlobalnykh transformatsii : avtoref. dys. ... d-ra ekon. nauk : 08.00.02*. Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv. 36 p. [in Ukrainian].
11. Friedman, M., & Schwartz, A. J. (1963). *A Monetary History of the United States, 1867–1960*. Princeton University Press.
12. Frederic S. Mishkin (1997) The causes and propagation of financial instability : lessons for policy makers. *Proceedings – Economic Policy Symposium – Jackson Hole, Federal Reserve Bank of Kansas City*, 55–96.
13. Chang, Roberto, and Andres Velasco (2001). A model of financial crises in emerging markets, *Quarterly Journal of Economics* 116, 489–517.
14. Caramazza, Francesco, Luca Ricci, and Ranil Salgado (2004). International financial contagion in currency crises, *Journal of International Money and Finance* 23, 51–70.
15. Bilorus O. H. (2007). *Hlobalnyi konkurentnyi prostir* [Global competitive space]. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
16. Mochernyi, S. V (2009). *Ekonomiczna teoriia* [Economic theory]. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].
17. Mazurenko, V. I. *Systemni determinanty svitovykh finansovykh kryz. : d.e.n. : spets.. 08.00.02 – Svitove hospodarstvo i mizhnarodni ekonomichni vidnosyny : zakhyshchena 2010-06-14; . Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka, IMV, 34 p.* [in Ukrainian].
18. Laznia, A. (2012). Finansova kryza: prychny vynyknennia ta vplyv na svitovu ekonomiku [Financial crisis: causes and impact on the world economy]. *Svit finansiv – The world of finance*, 2, 54–62. Available at: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/18495/1/%D0%9B%D0%B0%D0%B7%D0%BD%D1%8F%20%D0%90.pdf> [in Ukrainian].
19. Emmanuel Carré, Laurent Le Maux (2024). Bernanke and Kindleberger on financial crises, 1978–2003, *Oxford Economic Papers*, 76, 2, 314–329. DOI: <https://doi.org/10.1093/oenp/gpad010>
20. Racickas, E. and Vasiliauskaite, A, (2012). Classification of Financial Crisis and their Occurrence Frequency in Global Financial Markets. *Social Research*, 4(29), 32–44.
21. Reinhart, C. M. and Rogoff K. S. (2009a) *This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly*, Princeton Press.

22. Claessens, S. and Kose, M. A. (2013). Financial Crises Explanations, Types, and Implications. IMF Working Paper, 028. Available at: <https://www.elibrary.imf.org/view/journals/001/2013/028/article-A001-en.xml>.
23. Paul Krugman (Aug., 1979). A Model of Balance-of-Payments Crises. *Journal of Money, Credit and Banking*, 11, 3, pp. 311–325. Published by: Ohio State University Press Stable. Available at: <https://www.jstor.org/stable/1991793>
24. Second Generation Models of Currency Crises. (February 2001) *Journal of Economic Surveys* 15(5), 613–646, DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-6419.00151>
25. Esquivel and Larrain (1999) Explaining currency crisis. Development discussion paper, No.666, Harvard University.
26. Krugman, P. (1999). Balance Sheets, the Transfer Problem, and Financial Crises. *International Tax and Public Finance* 6, 459–472. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1008741113074>
27. Gorton, Gary (2013). Some reflections on the recent financial crisis, in: Sugata Marjit and Rajat Acharya (eds.) *Trade, Globalization and Development: Essays in Honor of Kalyan Sanyal*, Springer Verlag.
28. Francesco Marchionne, Beniamino Pisicoli, Michele Fratianni (2022) Regulation, financial crises, and liberalization traps. *Journal of Financial Stability*, 63. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1572308922000821>
29. Roberto Chang, Andres Velasco (May 2001) A Model of Financial Crises in Emerging Markets, *The Quarterly Journal of Economics*, 116, 2, 489–517. DOI: <https://doi.org/10.1162/00335530151144087>
30. Crises Now and Then: What Lessons from the Last Era of Financial Globalization? Barry Eichengreen and Michael D. Bordo NBER Working Paper No. 8716 January 2002.
31. Asli Demirgüç-Kunt, Enrica Detragiache (1998) The Determinants of Banking Crises: Evidence from Developing and Developed Countries *IMF Staff Papers*, 45, 1, 81–109.
32. Schneider, Martin, and Aaron Tornell (2004) Balance sheet effects, bailout guarantees and financial crises, *Review of Economic Studies*, 71, 883–913.
33. He, Zhiguo, and Arvind Krishnamurthy (2012) A model of capital and crises. *Review of Economic Studies*, 79, 735–777.

Maryna Korol, Volodymyr Duran, State University “Uzhhorod National University”. *Economic essence and causes of global financial crises.*

Annotation. *The purpose of the article is to analyse the economic essence and causes of the global financial crises. Research methods.* To achieve this goal, the following methods were used: system analysis, comparative analysis, generalisation and systematisation of information. **Results.** *The variety of classifications of the essence of this concept and the huge scale of losses have led to the fact that there are many classifications of crises in the economic literature. The article presents the evolution of interpretations of the term “financial crisis”. Financial crises are not a new phenomenon, but it is true that the same elements are present in all types of crises. Financial innovations, integration, and globalisation of global financial markets have led to the emergence of some new factors that, despite their similarities, distinguish modern crises from those of the distant past. The sharp realities of financial globalisation become apparent during crises when difficulties arise. The models of the first, second and third generation of financial crises are analysed. The model of D.S. Krugman and its extensions belong to the models of the first generation of balance of payments crises, according to which the deficit of the money supply prompts the monetary authorities to finance the deficit by printing money. A characteristic feature of second-generation models is that they explain how a crisis is transmitted from one country to another, and also emphasise that it is an endogenous decision if the government decides to abandon the fixed exchange rate policy. Third-generation models advise monetary policy makers in individual countries to implement credit restriction policies in the face of functioning imperfect financial markets. Classifications of financial crises and their causes are presented and analysed. The practical significance of the research results is that the findings of the study can be useful for understanding the economic essence of financial crises. An in-depth study of the channels of crisis transmission in its life cycle will help to develop a more effective strategy for strengthening the economy’s resilience to crises. We believe that a financial crisis is a manifestation of an economic crisis that reflects distrust in the financial system and disrupts the functioning of the market mechanism.*

Keywords: crisis, financial crisis, globalisation, international economic relations, financial markets.

УДК 339.9

DOI: <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2024-4-14>

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАГАТОНАЦІОНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

М. М. КОРОЛЬ

доктор економічних наук, професор;

І. В. КУЛІКОВСЬКА

магістрантка;

Ю. Ю. НАМ'ЯК

аспірант,

Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»

Анотація. Метою статті є аналіз сучасного стану торговельної діяльності провідних багатонаціональних підприємств. **Методика дослідження.** Для досягнення поставленої мети використано такі методи: системний аналіз, порівняльний аналіз, узагальнення та систематизація інформації. **Результати.** Визначена роль багатонаціональних підприємств в умовах глобалізації та їх вплив на глобальну економіку, а саме на формування світових економічних трендів, споживчих переваг та бізнес-моделей. Проаналізовано стратегії розширення ринків збуту багатонаціональних підприємств, інноваційну діяльність та інвестиції в дослідження та розробки. **Практична значущість результатів дослідження** полягає в тому, що отримані результати дослідження можуть бути корисні для розуміння сучасних тенденцій у світовій економіці та розробки ефективних стратегій розвитку для різних суб'єктів господарювання.

Ключові слова: багатонаціональні підприємства, глобалізація, міжнародна торгівля, інновації, стратегії міжнародного бізнесу, міжнародні економічні відносини.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Глобалізація створила безпрецедентні можливості для бізнесу, сприяючи розширенню ринків, зростанню конкуренції та прискоренню технологічних інновацій. У центрі цих процесів опинилися багатонаціональні підприємства, які, завдяки своїм масштабам та ресурсам, формують глобальні економічні ландшафти. Їхні стратегії, інвестиції та операційна діяльність мають значний вплив на світову економіку, соціальні процеси та політичні рішення.

Незважаючи на значний вплив багатонаціональних підприємств на світову економіку, їхня діяльність супроводжується низкою складних питань та викликів. З одного боку, вони є рушійною силою економічного зростання, інновацій та створення робочих місць. З іншого боку, їхні дії можуть мати негативні наслідки для навколишнього середовища, соціальної справедливості та національних економік.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема особливостей здійснення торговельної діяльності провідними світовими компаніями є предметом дослідження багатьох науковців. Так, Алішов Г. [1] акцентував увагу на ролі транснаціональних компаній у розвитку національної економіки. Хілл Ц. [7] у своїй фундаментальній праці детально розглянув стратегії міжнародного бізнесу, підкресливши важливість адаптації до міс-

цевих умов. Шваб К. [9] звернув увагу на вплив Четвертої промислової революції на бізнес-моделі глобальних компаній. Портер М. та Крамер М. [8] досліджили зв'язок між конкурентоспроможністю та корпоративною соціальною відповідальністю, що є актуальним у контексті сучасних викликів глобалізації. Болдуїн Р. [4] проаналізував вплив інформаційних технологій на глобалізацію та міжнародну торгівлю.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз особливостей торговельної діяльності провідними світовими компаніями, виявлення ключових факторів їхнього успіху та визначення тенденцій розвитку міжнародної торгівлі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сучасна глобальна економіка вимагає від компаній ефективних стратегій та адаптивних моделей ведення бізнесу. Провідні світові компанії є прикладом того, як використання інноваційних підходів та гнучких систем управління дозволяє успішно конкурувати на міжнародних ринках. Їх діяльність характеризується не лише великомасштабністю, але й високим рівнем інтеграції у глобальні ланцюги постачання, застосуванням передових технологій та орієнтацією на сталий розвиток.

Роль багатонаціональних підприємств у глобалізації світової економіки надзвичайно велика. Вони не тільки сприяють розширенню міжнарод-

ної торгівлі та інвестицій, але й відіграють важливу роль у розповсюдженні новітніх технологій та управлінських практик. Крім того, багатонаціональні підприємства є основними носіями культурного обміну, сприяючи глобалізації споживчих вподобань та бізнес-моделей [1].

Багатонаціональні підприємства відіграють важливу роль у процесі глобалізації світової економіки. Щороку кількість таких підприємств та їхніх філій зростає. Хоча досі немає єдиного погляду на їхню точну кількість, за даними Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), у світі нараховується близько 82 000 багатонаціональних підприємств із 810 000 іноземними філіями. За оцінками, експорт продукції іноземних філій таких підприємств становить приблизно третину світового експорту товарів і послуг [2].

Сучасне глобальне економічне середовище характеризується високим ступенем взаємозалежності та швидкими змінами, спричиненими технологічним прогресом, змінами в міжнародних торговельних відносинах та викликами для стабільності світової економіки. У цьому контексті багатонаціональні підприємства зіштовхуються з багатьма викликами та можливостями, що вимагають від них постійної адаптації та інновацій у веденні бізнесу на міжнародному рівні.

Розширення ринків збуту є однією з основних стратегій, якою керуються багатонаціональні підприємства для забезпечення свого зростання та стійкості у глобалізованому світі. Вихід на нові ринки вимагає ретельного аналізу економічних, політичних і культурних особливостей потенційних країн, щоб обрати найперспективніші напрями експансії. Цей процес зазвичай супроводжується розробкою спеціальних маркетингових і збутових стратегій, які враховують місцеві споживчі уподобання та норми.

Ще одним важливим аспектом стратегії розширення є адаптація продукції до вимог різних регіонів. Розуміння культурних особливостей, споживчих звичок та місцевих стандартів якості дозволяє

багатонаціональним підприємствам оптимізувати свої товари і послуги для задоволення специфічних потреб ринку. Це може включати модифікацію характеристик продуктів, упаковки, маркетингових повідомлень, а також створення нових товарів, розроблених спеціально для певного регіону. Такий підхід підвищує шанси на успіх на нових ринках і допомагає будувати міцні зв'язки з місцевими споживачами, що сприяє довгостроковій присутності підприємства в глобальній економіці [6].

Багатонаціональні підприємства займають лідируючі позиції у міжнародній торгівлі завдяки своїм значним інвестиціям, інноваціям та глобальній присутності. Щорічно різні організації та агентства публікують рейтинги найбільших і найвпливовіших компаній у світі.

Топ-10 найбільших компаній світу за версією Fortune Global 500 (2023) відображає найбільш впливові гравці на світовій арені бізнесу, зокрема у сфері торгівлі. Рейтинг, складений щорічно, базується на обсягах виручки компаній, які здійснюють свою діяльність в різних секторах економіки, включаючи роздрібну торгівлю, енергетику, фінансові послуги та технології.

Цей список не лише демонструє фінансову міць найбільших підприємств, але й відображає глобальні торгові тенденції, споживчі переваги та зміни в економічному середовищі. Компанії, які потрапили до цього рейтингу, відіграють ключову роль у формуванні ринкових стратегій, визначають інноваційні підходи та ведуть глобальні торгові зв'язки, що в цілому впливає на світову економіку.

У таблиці 1 відображено інформацію про найбільші компанії світу, включаючи їх дохід, прибуток, активи та країну походження, що підкреслює їхній вплив на глобальну економіку та торгівлю.

Дані щодо топ-10 найбільших компаній світу у 2023 році свідчать про важливість енергетичного сектора та його вплив на глобальну економіку. Компанія Walmart, хоч і з найвищою виручкою, поступається компанії Saudi Aramco за прибут-

Таблиця 1

Топ-10 найбільших компаній світу за версією Fortune Global 500 (2023)

Місце	Компанія	Країна	Дохід (млрд. дол.)	Прибуток (млрд. дол.)
1	Walmart	США	611,289	11,680
2	Saudi Aramco	Саудівська Аравія	603,651	159,069
3	State Grid	Китай	530,008	8,191
4	Amazon	США	513,983	-2,722
5	China National Petroleum	Китай	483,019	21,079
6	Sinopec Group	Китай	471,154	9,659
7	Exxon Mobile	США	413,680	55,740
8	Apple	США	394,328	99,803
9	Shell	Великобританія	386,201	42,309
10	UnitedHealth Group	США	324,162	20,120

Джерело: сформовано за даними [10]

ком. Китайські компанії, такі як State Grid, China National Petroleum, Sinopet Group свідчать про зростаючу економічну міць Китаю, тоді як Apple та Amazon підтверджують домінування технологічного сектора. Загалом, диверсифікація галузей підкреслює критичну роль торгівлі та інвестицій у сучасному світі.

Згідно з даними рейтингу Fortune Global 500, загальна виручка корпорацій, що входять до цього списку, перевищує третину світового ВВП. П'ять секторів – фінанси, енергетика, автомобільна промисловість, технології та охорона здоров'я — становлять 60 % від усіх компаній у рейтингу, на які припадає 65 % загальної виручки.

Вперше з 2018 року представництво США (139 компаній) у Fortune Global 500 перевищило представництво Китаю (133 компанії). Сукупний виторг американських компаній склав 13,8 трлн дол., що на 6 % більше, ніж у 2022 році [2].

Також доцільно розглянути рейтинг Global 2000, складений Forbes, що оцінює найбільші публічні компанії світу за чотирма ключовими критеріями: продажі, прибуток, активи та ринкова вартість. Цей рейтинг дозволяє аналізувати фінансові показники компаній з різних країн і галузей, а також визначати їхній вплив на міжнародну торгівлю та економіку. Компанії зі списку мають значні ресурси і впливають на глобальні економічні тенденції, що робить їх важливими гравцями на світовій арені бізнесу.

У щорічному рейтингу Global 2000 за 2024 рік, американські компанії знову домінують, що підкреслює їхню силу у світовій економіці, особливо в порівнянні з періодом до фінансової кризи 2008 року.

JPMorgan Chase займає перше місце у рейтингу з ринковою капіталізацією в 550 мільярдів доларів та активами в 4 трильйони доларів, утримуючи цю позицію вже другий рік поспіль. На другому

місці знаходиться Berkshire Hathaway Воррена Баффета. Загалом у списку присутні 621 американська компанія.

Nvidia, виробник мікросхем, піднявся більш ніж на 100 позицій до 110-го місця з ринковою капіталізацією в 3 трильйони доларів, демонструючи зростаючий вплив штучного інтелекту.

Super Micro Computer, що дебютувала на 856-му місці, також сприяє розвитку цього сегмента.

Крім того, Pfizer і Moderna, виробники вакцин, зазнають падіння у рейтингу в умовах постпандемічного світу. Загалом, компанії зі списку Global 2000 демонструють вражаючі фінансові показники:

- 51,7 трильйона доларів продажів;
- 4,5 трильйона доларів прибутку;
- 238 трильйонів доларів активів;
- 88 трильйонів доларів ринкової вартості.

Ці дані базуються на фінансових показниках за останні 12 місяців, доступних станом на 17 травня 2024 року (див. табл. 2)

З огляду на результати рейтингу Forbes Global 2000, важливо проаналізувати дохід компаній за секторами, що демонструє, як різні галузі економіки впливають на загальний фінансовий ландшафт. Розподіл доходів за секторами не лише ілюструє домінуючі тенденції в бізнесі, а й підкреслює значення кожного сектору у формуванні світової економіки. У таблиці нижче представлені дані про доходи основних секторів, що входять до складу Forbes Global 2000 у 2024 році, з акцентом на їхню частку в загальному доході рейтингу. Це дозволяє глибше зрозуміти, які галузі забезпечують найбільші фінансові результати та які можуть вплинути на розвиток міжнародної торгівлі (рис. 1).

Розподіл компаній у рейтингу Forbes Global 2000 за 2024 рік свідчить про значний вплив п'яти основних секторів, які складають 65,6 % сукупного доходу, що еквівалентно 34 трильйонам

Таблиця 2

Топ-10 найбільших компаній світу за версією Forbes Global 2000 (2024)

Місце	Компанія	Країна	Продажі (млрд. дол.)	Прибуток (млрд. дол.)	Активи (млрд. дол.)	Ринкова вартість (млрд. дол.)
1	JPMorgan Chase	США	252,9	50	4090,7	588,1
2	Berkshire Hathaway	США	369	73,4	1070	899,1
3	Saudi Arabian Oil Company (Saudi Aramco)	Саудівська Аравія	489,1	116,9	661,5	1919,3
4	ICBC	Китай	223,8	50,4	6586	215,2
5	Bank of America	США	183,3	25	3273,8	307,3
6	Amazon	США	590,7	37,7	531	1922,1
7	China Construction Bank	Китай	199,8	47	5403,8	187,5
8	Microsoft	США	236,6	86,2	484,3	3123,1
9	Agricultural Bank of China	Китай	193,5	37,4	5832,9	170,9
10	Alphabet	США	317,9	82,4	407,4	2177,7

Джерело: [5]

Рис. 1. Розподіл доходів та прибутків у Forbes Global 2000 за секторами (2024)

Джерело: [3]

доларів США. До цих секторів належать фінансові послуги, технології та комунікації, нафта та газ, фармацевтика, а також споживчі товари.

Фінансові послуги та технології продемонстрували найвищий прибуток, відповідно 1,5 трильйона доларів США та 783,2 мільярда доларів США. Технології та комунікації також мали найвищий чистий прибуток на рівні 12,7 %, що підкреслює їх ключову роль у сучасній економіці.

На думку аналітиків, такі сектори, як фінансові послуги, продовжать процвітати завдяки цифровим інноваціям, що розширюють доступ до фінансових продуктів, а також розвитку інвестиційних можливостей. Водночас, нафтогазовий сектор залишиться важливим, враховуючи зростаючий глобальний попит на енергію, з акцентом на сталий розвиток та перехід на відновлювальні джерела енергії.

Таким чином, ці дані не лише відображають поточний стан компаній у світі, але й вказують на майбутні тенденції в міжнародній торгівлі, особливо в контексті технологічних змін та впливу сталого розвитку.

На сьогоднішній день багатонаціональні підприємства на світовій арені виступають інвесторами, стимуляторами міжнародної трудової міграції та джерелом сучасних технологій. Саме вони є ядром глобальної інноваційної діяльності та двигуном науково-технічного прогресу, які задають темп та напрямок розвитку глобальних ринків. Адже значною мірою інноваційні стратегії компанії зумовлюють конкурентоспроможність багатонаціональних підприємств у боротьбі за світові ринки.

Відповідно до даних звіту Європейської комісії "The 2023 EU Industrial R&D Investment Scoreboard", що займається дослідженням 2500 компаній, які вкладають великі кошти в НДДКР. Ці 2500 компа-

Таблиця 3

Топ-10 компаній світу, які найбільше інвестують у НДДКР

Місце	Компанія	Країна	Інвестиції в НДДКР (млн. євро)
1	Alphabet	США	37,034
2	Meta	США	31,520
3	Microsoft	США	25,497
4	Apple	США	24,612
5	Huawei Investment & Holdin	Китай	20,925
6	Volkswagen	Німеччина	18,908
7	Samsung Electronics	Південна Корея	18,435
8	Intel	США	16,434
9	Roche	Швейцарія	14,268
10	Johnson & Johnson	США	13,691

Джерело: [3]

ній мають штаб-квартири в 42 країнах і налічують понад 1 мільйон дочірніх підприємств по всьому світу. 50 найкращих компаній отримали 40 % від загальних інвестицій у дослідження та розробки (1249,4 мільярда євро), що свідчить про стабільну концентрацію ресурсів протягом багатьох років.

Попри економічну невизначеність, компанії ЄС продемонстрували значне зростання інвестицій у НДДКР, вперше обігнавши США з 2015 року. Компанії з ЄС становлять 17,5 % від загального обсягу інвестицій у дослідження та розробки, при цьому Німеччина, Франція та Нідерланди відіграють провідну роль у залученні великих інвестицій у НДДКР.

У таблиці 3 представлено десять компаній, які найбільше інвестують у дослідження та розробки, що свідчить про їхню стратегію орієнтації на інновації та технологічний прогрес. Загалом, ці компанії представляють різні сектори, зокрема технології, автомобілебудування, фармацевтику та телекомунікації.

Alphabet (материнська компанія Google) очолює список з інвестиціями 37,034 мільйонів євро. Це свідчить про те, що компанія продовжує вкладати значні ресурси у дослідження в галузі штучного інтелекту, машинного навчання та інших інноваційних технологій. Meta та Microsoft також демонструють високі інвестиції (31,520 та 25,497 мільйонів євро відповідно), що вказує на їхній фокус на розробці програмного забезпечення та технологій зв'язку. Volkswagen посідає шосте місце зі 18,908 мільйонами євро, підкреслюючи важливість інвестицій у НДДКР для конкурентоспроможності в автомобільній галузі, зокрема у сфері електромобілів і сталих технологій [3].

Серед компаній є представники з різних країн, включаючи Німеччину (Volkswagen), Південну Корею (Samsung Electronics) та Швейцарію (Roche). Це свідчить про глобалізацію інновацій і технологічних розробок. Зазначені компанії вносять значний вклад у загальний обсяг інвестицій у НДДКР, що може суттєво вплинути на розвиток нових технологій, створення робочих місць і підвищення продуктивності.

Інвестиції в НДДКР продовжують зростати, що свідчить про стійке бажання компаній інвестувати у майбутнє. Це може призвести до нових інновацій, що змінять способи ведення бізнесу та життя споживачів.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Отже, у сучасному глобальному економічному середовищі провідні світові компанії відіграють ключову роль, визначаючи тенденції та напрями розвитку міжнародної торгівлі та інвестицій. Їх здатність адаптуватися до змінних умов, впроваджувати інноваційні стратегії та активно інтегруватися в глобальні ланцюги постачання дозволяє їм залишатися конкурентоспроможними на світовій арені. Зростання кількості багатонаціональних підприємств, що нараховує понад 82 000, свідчить про їх значний вплив на світову економіку, де експорт продукції їхніх іноземних філій становить приблизно третину загального світового експорту.

Аналіз провідних глобальних рейтингів, таких як Fortune Global 500 та Forbes Global 2000, демонструє, що багатонаціональні підприємства не лише забезпечують стабільний фінансовий зростання, але й сприяють розподілу новітніх технологій та управлінських практик, формуючи глобальні споживчі уподобання. Особливо важливою є роль енергетичного сектора, представленого такими компаніями, як Saudi Aramco, а також вплив технологічних гігантів, таких як Apple та Amazon, що свідчить про стрімке зростання цифрової економіки.

З огляду на глобалізацію, компанії стикаються з численними викликами, що вимагають гнучкості та постійної інновації у веденні бізнесу. Розширення ринків збуту та адаптація продукції до специфічних вимог локальних ринків стають важливими стратегіями для забезпечення стійкості та конкурентоспроможності. Отже, сучасні багатонаціональні підприємства не лише ведуть активну економічну діяльність, але й формують нові бізнес-моделі, що впливають на розвиток глобальної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алішов Гамід Надір. Роль транснаціональних компаній у розвитку національної економіки України. *Ефективна економіка*. 2016. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6280>
2. Трансформація економічних систем та інститутів у нових геостратегічних реаліях: Матеріали XXXVI Міжнародної науковопрактичної конференції молодих вчених і студентів, Дніпро, 22–23 квітня 2024 р. У 3-х томах. Том 2. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2024. 440 с. URL: https://duan.edu.ua/wp-content/uploads/2024/04/thesis_int_econom_36_conf_vol2.pdf#page=435
3. APAC dominates 2024 Forbes 2000 list, reveals GlobalData. URL: <https://www.globaldata.com/media/business-fundamentals/apac-dominates-2024-forbes-2000-list-reveals-globaldata/>
4. Baldwin R.E. The Great Convergence: Information Technology and the New Globalization. Harvard University Press. 2016. URL: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv24w655w>
5. Forbes 2024 Global 2000 List – The World's Largest Companies Ranked. URL: <https://www.forbes.com/lists/global2000/>

6. Fortune Global 500. Fortune. URL: <https://fortune.com/ranking/global500/2023/search/>
7. Hill C.W.L. International business: Competing in the global marketplace, McGraw-Hill Education, Maidenhead, Berkshire, UK, 2014. URL: https://www.researchgate.net/publication/279283366_Hill_C_W_L_International_business_Competing_in_the_global_marketplace_McGraw-Hill_Education_Maidenhead_Berkshire_UK_2014
8. Porter M.E., & Kramer M.R. Strategy & society: The link between competitive advantage and corporate social responsibility. *Harvard Business Review*. 2006. No. 84(12). Vol. 1. P. 63–78. URL: <https://thesportjournal.org/article/exploring-the-physical-health-behavior-differences-between-high-and-low-identified-sports-fans/>
9. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. Crown Publishing Group, New York. 2017. URL: https://law.unimelb.edu.au/_data/assets/pdf_file/0005/3385454/Schwab-The_Fourth_Industrial_Revolution_Klaus_S.pdf
10. UNCTAD. URL: <https://unctad.org/>

REFERENCES

1. Alishov, H. N. (2016). Rol transnatsionalnykh kompanii u rozvytku natsionalnoi ekonomiky Ukrainy. [The role of transnational companies in the development of the national economy of Ukraine] *Efektivna ekonomika – Efficient economy*. 4. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6280> [in Ukrainian].
2. Materialy XXXVI Mizhnarodnoi naukovoopraktychnoi konferentsii molodykh vchenykh i studentiv (2024). [Materials of XXVI International scientific and practical conference of young scientists and students]. Transformatsiia ekonomichnykh system ta instytutiv u novykh heostrategichnykh realiiakh. [Transformation of economic systems and institutions in new geostrategic realities]. *Universytet imeni Alfreda Nobelia – Alfred Nobel University*. Available at: https://duan.edu.ua/wp-content/uploads/2024/04/thesis_int_econom_36_conf_vol2.pdf#page=435 (accessed October 15, 2024). [in Ukrainian].
3. APAC dominates 2024 Forbes 2000 list, reveals GlobalData. Available at: <https://www.globaldata.com/media/business-fundamentals/apac-dominates-2024-forbes-2000-list-reveals-globaldata/>
4. Baldwin, R. E. (2016). The Great Convergence: Information Technology and the New Globalization. Harvard University Press. Available at: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv24w655w>
5. Forbes 2024 Global 2000 List – The World’s Largest Companies Ranked. Available at: <https://www.forbes.com/lists/global2000/>
6. Fortune Global 500. Fortune. Available at: <https://fortune.com/ranking/global500/2023/search/>
7. Hill, C. W. L. (2014) International business: Competing in the global marketplace, McGraw-Hill Education, Maidenhead, Berkshire, UK. Available at: https://www.researchgate.net/publication/279283366_Hill_C_W_L_International_business_Competing_in_the_global_marketplace_McGraw-Hill_Education_Maidenhead_Berkshire_UK_2014
8. Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2006). Strategy & society: The link between competitive advantage and corporate social responsibility. *Harvard Business Review*, 84(12), 1 63–78. Available at: <https://thesportjournal.org/article/exploring-the-physical-health-behavior-differences-between-high-and-low-identified-sports-fans/>
9. Schwab, K. (2017) The Fourth Industrial Revolution. Crown Publishing Group, New York. Available at: https://law.unimelb.edu.au/_data/assets/pdf_file/0005/3385454/Schwab-The_Fourth_Industrial_Revolution_Klaus_S.pdf
10. UNCTAD. Available at: <https://unctad.org/>

Maryna Korol, Iryna Kulikovska, Yurii Namyak, State University “Uzhhorod National University”. Analysis of the current state of commercial activities of multinational enterprises.

Annotation. The purpose of the article is to analyze the features of trade activity by leading global companies, determine their impact on the global economy, and identify current trends in international business. Particular attention is paid to market expansion strategies, innovation activity, and the role of multinational companies in shaping global supply chains. **Methodology of research.** The achievement of the purpose set in the article is based on the analysis of scientific literature, statistical data from international organizations (UNCTAD, World Bank), and rating agencies (Fortune Global 500, Forbes Global 2000). The methods used to achieve the research purposes include: system analysis, comparative analysis, generalization, and systematization of information. **Findings.** The leading role of multinational enterprises under globalization conditions as the main drivers of international trade and investment, as well as the spread of advanced technologies and management practices, is defined. The market expansion strategies of multinational enterprises, such as product adaptation to local markets and the development of specific marketing programs, are analyzed. The innovation activities of multinational enterprises, which make significant investments in research and development, thereby promoting the development of new technologies and products, are explored. The study also considers the impact of multinational enterprises on the global economy, particularly their influence on shaping global economic trends, consumer preferences, and business models. **Practical value.** The obtained results can be utilized by: enterprises, to develop effective strategies for conducting business in international markets, optimize production processes, and enhance competitiveness; government bodies, to design and implement policies aimed at supporting national companies in the globalization process and attracting foreign investments; scholars, for further research on the issues of globalization, international business, and innovation. The research findings may also be useful for understanding current trends in the global economy and developing effective development strategies for various business entities.

Keywords: multinational enterprises, globalization, international trade, innovation, international business strategies, international economic relations.

УДК 339.923(4-6ЄС):338.22-027.231(477)

DOI: <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2024-4-15>

ЕКОНОМІЧНІ МОЖЛИВОСТІ І ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ ВСТУПНИХ ПЕРЕГОВОРІВ З ЄВРОСОЮЗОМ

В. А. ШИНКАР

кандидат економічних наук, доцент;

Л. І. ТЕПЛОВА

аспірант,

Державний вищий навчальний заклад

«Ужгородський національний університет»

Анотація. Метою статті є дослідження економічних можливостей і проблем України в умовах реалізації внутрішніх переговорів з Євросоюзом. Особлива увага приділяється аналізу фундаментальних реформ, які є важливими для євроінтеграції України. **Методика дослідження.** У роботі використано метод логічного узагальнення та наукової абстракції. Проведено аналіз останніх досліджень та публікацій щодо виконання Україною обов'язкових критеріїв для вступу до ЄС. **Результати.** Дослідження демонструє, що виконання обов'язкових критеріїв, їх особливості і можливі перспективи у ході перемовин про приєднання до Євросоюзу відповідають євроінтеграційним зобов'язанням України. У статті зазначено, що ситуація, в якій сьогодні перебуває Україна, потребує вирішення не тільки поточних проблем а і післявоєнного планування відбудови країни. **Практична значущість результатів дослідження.** Результати дослідження можуть бути використані для розробки подальших кроків щодо інтеграції України до Європейського Союзу, зокрема щодо посилення реформ і досягнення відповідності стандартам ЄС, що сприятиме економічному відновленню країни.

Ключові слова: Європейський Союз, вступні перемовини з ЄС, інтеграція, воєнна агресія, інвестиційний клімат, конкуренція, податкові зобов'язання, податкова реформа, ринкова модель економіки.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Проблематика дослідження полягає в аналізі ключових аспектів інтеграції України до Європейського Союзу, що є актуальним з огляду на стратегічне прагнення країни стати частиною європейської спільноти. Це питання набуває особливої ваги у контексті адаптації економіки, правової системи та соціальних стандартів до вимог ЄС. Вивчення теоретичних підходів і практичних аспектів процесу є важливим для визначення ефективних шляхів вирішення проблем, що виникають на шляху євроінтеграції. 21 березня 2024 року, Саміт глав держав та урядів ЄС закликав затвердити переговорні рамки, які Європейська комісія підготувала для України та Молдови. Українська переговорна рамка включає 33 глави. Найважливіше значення мають п'ять, які об'єднані у кластер «Fundamentals», або «Засадничі розділи». Це глави за номерами «Судочинство», «Юстиція, свобода, безпека», «Публічні закупівлі», «Статистика» та «Фінансовий контроль». Разом з ними до фундаментальних зараховують критерії за якими немає окремих переговорів, але буде детальний моніторинг, зокрема, стан демократії та держуправління [1]. Процес за фундаментальним кластером визначатиме загальні темпи переговорів.

Щоб забезпечити незворотність прогресу у всіх сферах та повноту і ефективність реформ Єврокомісія продовжить реально відстежувати прогрес і регулярно звітуватиме Європейській раді. Такий підхід передбачає від України проведення всебічних реформ у всіх сферах суспільного життя, а не їх імітацію.

Європейська інтеграція України до ЄС здійснюється в умовах російської воєнної агресії. Цей факт негативно вплинув на економічний і соціальний розвиток нашої країни. Однак під час війни відбулась активізація інтеграційних процесів України в європейські структури. Вивчення цього факту потребує окремого наукового аналізу.

Початок вступних переговорів України з Євросоюзом передбачає здійснення поглибленого аналізу і порівняння законодавчо-правових, економічних, соціальних вимірів нашої країни з партнерами ЄС. Цей процес займе досить великий проміжок часу, потребує великої аналітичної роботи і є актуальний, як для України, так і для Європейського співробітництва. У липні 2024 року відбулась перша двостороння зустріч Україна-ЄС в межах здійснення офіційного скринінгу відповідності законодавства України праву Євросоюзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Україна переживає складні часи, пов'язані з російською воєнною агресією та історичною можли-

вістю вступу до Євросоюзу. Складність ситуації полягає у тому, що при аналізі існує багато факторів невизначеності і ризику. Мова йде не тільки про поточні проблеми українського суспільства, а і період його післявоєнного відновлення. Окремі аспекти поставлених проблем аналізували такі відомі економісти, як Геєць В.М. розглядає ознаки якості життя воєнного часу в Україні й завдання її повоєнного піднесення [2]; Антонюк В.П., Підричева І.Ю., Ляшенко В.І. досліджують професійно-кваліфікаційні диспропорції ринку праці як перешкоди для структурної трансформації підприємницького сектору України в сучасних і повоєнних умовах [3]; Сидоренко Сергій робить акцент на форми вступних переговорів з Україною [4]; Антонюк Д.А., Антонюк Д.І., Бухаріна Л.М. аналізують розвиток кваліфікаційних центрів в Україні для повоєнного відновлення кадрового потенціалу підприємств [5].

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є аналіз економічних можливостей і проблем України в умовах реалізації внутрішніх переговорів з Євросоюзом.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. 25 червня 2024 року в Люксембурзі міністри з питань Європи усіх держав-членів ЄС та українська урядова делегація оголосили про формальний старт внутрішніх переговорів з Україною. Ця подія має скоріше символічне значення аніж змістовне. Тут не досягаються компроміси й домовленості, але стартує юридичний процес, який має привести до повноцінного вступу нашої країни до Євросоюзу. На початковій стадії переговорів Україна і ЄС повинні завершити скринінг усіх «засадничих глав» (аналіз українського законодавства на відповідність праву Євросоюзу). Далі – сформулювати та погодити з Єврокомісією деякі плани реформ із індикаторами виконання, тобто розділів щодо верховенства права, захисту меншин, функціонування демократичних інститутів, реформування державного управління, тощо.

У Євросоюзі розроблена багатопланова схема встановлення і перевірки індикаторів виконання контрольних показників по інтеграції країни в європейські структури. Такий підхід передбачає, що держава-кандидат не знайде креативний шлях нормального виконання вимог Євросоюзу без проведення реформ по суті. В той же час, передбачена можливість використання переваг євроінтеграції поетапно, ще до повної готовності до вступу в ЄС. Зокрема це стосується «поетапного входження» до окремих політик, ринку та програм Європейського Союзу. По суті, розширення ЄС здійснюється за правилами, які забезпечують гнучкість процесу у разі непередбачуваних подій. Вступні переговори за

своєю природою є відкритим процесом, результат якого не може бути гарантованим заздалегідь. Тільки успішне виконання вступних переговорів може завершитися входженням України до Євросоюзу.

Курс нашої країни на поглиблення інтеграції з ЄС передбачає визнання європейського права вищим за національне. Подібне рішення вимагало корекції національного законодавства, у тому числі й конституції. Добровільні поступки частиною суверенітету європейських країн дали змогу більш ефективно вирішувати спільні для багатьох проблеми як в економічній, так і у соціальній, оборонній сферах, сферах культури та науки тощо. У цій ситуації необхідно звернути увагу на результати запровадження у світовій економіці рекомендацій «Вашингтонського консенсусу». Це тип макроекономічної політики, який наприкінці XX ст. був рекомендований керівництвом МВФ та Світового банку для застосування в країнах, що зазнають фінансової та економічної кризи. Результати політики Вашингтонського консенсусу неоднозначні. Позитивними досягненнями слід вважати зниження інфляції, зменшення зовнішнього боргу і дефіциту бюджету, збільшення інвестиційного капіталу. Негативний вплив проявився у зростаючій нерівності населення, відсутності соціального прогресу, закріпленням іноземних компаній, переважно ТНК, у головних сегментах національної економіки. В кінці травня 2024 року в Берліні відбулась наукова конференція найбільш відомих економістів світу. Був прийнятий Маніфест, в якому центральне місце займала ідея відмови від ліберального Вашингтонського консенсусу у світовій економіці і перехід до більш керованої світової глобалізації [6]. В Україні слід враховувати ідеї, які можуть мати позитивний вплив на проведення політико-економічних реформ. Дана проблема не є предметом нашого дослідження і потребує окремого аналізу.

Процес інтеграції – це завжди певний виклик як для країни-кандидата, так і самого Євросоюзу. За останні роки в європейських дослідницьких центрах було опубліковано ряд досліджень, присвячених майбутній інтеграції України. За розрахунками наукового інституту «Брюгел», загальні річні витрати, пов'язані з інтеграцією України, становитимуть 0,13 відсотків ВВП ЄС. Вступ України може потребувати збільшення євробюджету на 20 %. Однак інтеграція нашої країни в європейські структури позитивно вплине на економічні і політичні можливості ЄС. Мова йде про збільшення загального ВВП Євросоюзу через торгівлю, прямі іноземні інвестиції, збільшення рівня зайнятості, податкових надходжень. З політичної точки зору, Україна посилить ЄС своїм багатостороннім захистом від росії. НАТО та

Євросоюз переосмислює стратегію і завдання для свого військово-оборонного комплексу. У травні 2024 року у Брюсселі відбувся форум оборонних індустрій Україна-ЄС. Прийнято важливе рішення про використання Європейського фонду миру (European Peace Facility) для компенсації витрат країнам Євросоюзу, які купуватимуть озброєння для Сил оборони України від українських виробників [7].

Україна спроможна розширити Європейську логістичну мережу в межах транспортних коридорів Європа-Азія. Блокада росією чорноморських портів призвела до пошуку нових напрямків перевезень української продукції. Прикладом ефективною реалізації поставленого завдання є збільшення перевезень річковим напрямком Дунаю. Вступ України до ЄС позитивно вплине на агросектор, посилить його конкурентоздатність та ефективність як в рамках Євросоюзу так і в Україні.

Економіка України без зовнішньої допомоги функціонувати не зможе. За даними Київської школи економіки, до початку квітня 2024 року, вартість знищеної росіянами інфраструктури становитиме 157,2 млрд дол. За оцінками Світового банку, для відбудови зруйнованих об'єктів необхідно акумулювати 186 млрд дол. протягом десяти років. Наразі в українську економіку найбільше інвестують вітчизняні компанії, та іноземні фірми, що працюють в Україні. Іноземних інвесторів приваблює в нашій країні близькість до кордонів Євросоюзу, і можливості, які відкриваються після вступу України в ЄС. А це великий ринок збуту, низька конкуренція на багатьох вітчизняних ринках, відносно дешева робоча сила тощо. Наприклад компанія Carlsberg (Данія) у 2023–2024 році вклала у виробництво пива і безалкогольних напоїв близько 2 млрд грн. Вироблена в Україні продукція експортувалась у 18 країн світу [8].

17 квітня 2024 року в інвестиційних відносинах Україна-ЄС відбулись позитивні зміни. Почала реалізовуватись програма Ukraine Investment Framework (UIF) – складова частина програми Ukraine Facility, яка передбачає сприяння в залученні передусім приватних інвестицій в українську економіку. Враховуючи воєнний стан запроваджений в Україні, передбачено надання фінансових гарантій інвесторам на суму 7,8 млрд євро. Цей механізм частково покриє ризики масштабних проєктів. Крім того, будуть надані гранти змішаного фінансування і технічної допомоги на 1,5 млрд євро. Очікується, що реалізація Ukraine Investment Framework дозволить залучити до 40 млрд євро державних і приватних інвестицій [8]. Зрозуміло, що плани Євросоюзу по інвестуванню української економіки передбачають, що будуть виконуватися основні глави клас-

теру «Fundamentals», а саме реформи в судочинстві, юстиції, публічних закупівель, фінансовому контролю тощо.

Одним із лідерів ресурсу української інтеграції в структури Євросоюзу є цифрова трансформація. В умовах воєнного стану вдалося створити ряд ефективних діджиталізованих інструментів у сфері документообігу, підприємництва, декларування, запровадження електронних реєстрів. По суті, зроблено початок гармонізації національних законопроектів щодо кібербезпеки за європейськими стандартами. У ході подальших реформ української ІТ сфери, необхідно звернути увагу на досвід Естонії. За роки незалежності ця країна відбудувала економіку і стала лідером цифрової трансформації в ЄС. В Естонії ефективно працюють понад 1400 стартапів, що робить її найбільшим хабом інновацій у Центральній та Східній Європі. Держава з високим рівнем освіти, простою, зрозумілою системою оподаткування та майже повністю діджиталізованою системою суспільних взаємовідносин стала одним з лідерів у технологічному світі. Приклад Естонії показує, що країни, які не мають великих запасів природних ресурсів, можуть стати лідерами світової технологічної конкуренції. Потрібно лише створити сприятливі умови для розвитку інновацій [9].

В ході реалізації євроінтеграційної політики України важливе значення набула Угода про «транспортний безвіз». Мова йде про лібералізацію вантажних перевезень, які передбачають транспортування українських товарів в ЄС без спеціальних дозволів. Це економить час, а також розширює доступ українських товарів до європейських ринків. В теперішній час Угода подовжена до кінця червня 2025 року. Для України важливо, щоб «транспортний безвіз» з Євросоюзом набув безтермінового характеру [10].

Одним із основних напрямків реалізації внутрішніх переговорів з ЄС є формулювання митної політики України. Верховна Рада ухвалила закон №10411, який вносить зміни до Митного Кодексу щодо імплементації деяких положень з митних законів Європейського Союзу. Це наближує Україну до більш широкого застосування митного законодавства Європейського Союзу та фактично завершує впровадження основної частини митного права ЄС (EU Acquis) у законодавстві нашої країни. У подальшому наступними масштабними змінами буде прийняття нового Митного кодексу України, який ґрунтується на митному кодексі Євросоюзу [11].

Одним із ключових завдань успішної повоєнної модернізації України і наближення її до правових форм Євросоюзу є проведення комплексної податкової реформи. Традиційно нові держави-члени інтегруються в правовий порядок ЄС з

моменту свого вступу, що відповідає принципу негайної дії права Європейського Союзу. Згідно зі статтею 288 Договору про функціонування ЄС, нові держави члени отримують постанови, директиви, рішення, рекомендації та висновки через систему *Acquis*. Ця система у сфері оподаткування включає два основних елементи: непряме оподаткування, що впливає на вільний рух товарів і послуг на єдиному ринку, та пряме оподаткування, яке в основному залишається під юрисдикцією держав-членів. Окрім цього, діють правила адміністративної співпраці, які сприяють ефективному функціонуванню податкової системи. Наприклад, у сфері непрямого оподаткування ЄС координує та гармонізує законодавство щодо ПДВ та акцизних зборів. Україна розпочала адаптацію системи ПДВ до вимог Євросоюзу. Зокрема, переглядаються стандарти щодо ставок та обсягу податкових зобов'язань. З 1 січня 2024 року підлягають оподаткуванню ПДВ у загальному порядку операції із ввезення на митну територію України медичних виробів та лікарських засобів [12].

Аутсайдерами руху України до Євросоюзу є соціальна політика та зайнятість. Ця сфера перебуває на початковій стадії адаптації до правил та норм законодавства ЄС. Основною причиною такої ситуації є воєнні дії на території України, які зумовлюють багато невизначеностей і ризиків в економіці. Спостерігається напружена ситуація на ринку праці, особливо серед представників робочих спеціальностей, логістів та представників роздрібної торгівлі. Така ситуація зберігатиметься певний час і в повоєнний період на етапі

відбудови країни. Водночас, за прогнозами НБУ, тренд безробіття в Україні буде мати тенденцію до зниження з 14,2 % у 2024 році до 11,9 % у 2025 та 10,6 % у 2026 році і досить швидкому зростанню реальних заробітних плат [13]. У першому кварталі 2024 року середня заробітна плата в Україні збільшилася на 22,5 % порівняно з минулим роком і становила 18903 грн. У секторі інформації та телекомунікації – 49473 грн., в закладах культури – 11063 грн., освіти – 12 649 грн. [14]. Така структура заробітних плат свідчить про серйозні соціальні диспропорції в економіці України.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Кожна країна, яка претендує на членство в Євросоюзі повинна здійснювати політичні і економічні реформи. Для України важливим є наступне.

Формування в рамках переговорної рамки з ЄС основних елементів ринкової системи (захисту прав приватної власності, свободи підприємництва, конкурентного середовища в економіці і політиці, невтручання держави в ціноутворення на конкурентних ринках тощо).

Подальший розвиток України, в умовах війни з росією, пов'язаний з великими невизначеностями і ризиками, які спрогнозувати важко. Тому необхідне прискорення у здійсненні інтеграційних процесів між Україною та Європейським Союзом.

Перспективами подальших наукових досліджень у цьому напрямі може бути аналіз можливих варіантів формування євроінтеграційної моделі України в умовах повоєнного відновлення

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сидоренко С. Києву готують албанський шлях до ЄС. Деталі рішення про формат вступних переговорів з Україною. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/03/13/7181648/> (дата звернення: 10.09.2024).
2. Геєць В.М. Ознаки соціальної якості життя воєнного стану в Україні й завдання її повоєнного піднесення. *Економіка України*. 2024. № 4. С. 3–36.
3. Антонюк В.П., Підоричева І.Ю., Ляшенко В.І. Професійно-кваліфікаційні диспропорції ринку праці перешкода для структурної трансформації підприємницького сектору України в сучасних і повоєнних умовах. *Економіка України*. 2024. № 2. С. 3–32.
4. Сидоренко С. Жовте світло для України: що вирішила Єврокомісія та чи почнуться переговори про вступ до ЄС. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/11/8/7173147/> (дата звернення: 15.09.2024).
5. Антонюк Д.А., Антонюк Д.І., Бухаріна Л.М. Розвиток кваліфікаційних центрів в Україні для повоєнного відновлення кадрового потенціалу підприємств. *Економіка України*. 2024. № 4. С. 3–35.
6. Дені Родрик. Це знову відбувається. Перед яким вибором ми стоїмо. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/profesor-garvardu-rozpoviv-shcho-take-berlinska-deklaraciya-50430810.html> (дата звернення: 15.09.2024).
7. Стефанішина О. Український вимір для Європи. Чому наша країна важлива для Європейського Союзу. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2024/05/9/7185595/> (дата звернення: 01.10.2024).
8. Винокуров Я. Війна – не перешкода. Інвестиції в Україну зростають, але для відновлення замало. Що треба зробити владі? *Європейська правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/04/25/712862/> (дата звернення: 01.10.2024).
9. Пилипів І. Балтійська ІТ-республіка. Як Естонія стала технологічним лідером Європи. *Європейська правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/08/23/718360/> (дата звернення: 01.10.2024).
10. Волокіта В. Уряд подовжив дію транспортного безвізу з ЄС. *Європейська правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/08/23/718415/> (дата звернення: 01.10.2024).

11. Волокіта В. Рада впровадила європейські митні норми і наблизила до нового Митного кодексу. *Європейська правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/08/22/718329/> (дата звернення: 01.10.2024).
12. Про новатії в оподаткуванні в 2024 році. *Державна податкова служба України*. URL: <https://tax.gov.ua/media-tsentrl/novini/746649.html> (дата звернення: 09.10.2024).
13. Волокіта В. НБУ прогнозує зниження безробіття і зростання зарплати у найближчі два роки. *Європейська правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/05/30/714459/> (дата звернення: 09.10.2024).
14. Економічна правда. Середня заробітна плата українця зросла на 22,5 % в першому кварталі – Держстат. *Європейська правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/06/3/714630/> (дата звернення: 10.10.2024).

REFERENCES

1. Sydorenko S. Kyievu hotuiut albanskyi shliakh do YeS. Detali rishennia pro format vstupnykh perehovoriv z Ukrainoiu [Kyiv is being prepared for an Albanian path to the EU. Details of the decision on the format of accession talks with Ukraine]. *European Truth*. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/03/13/7181648/> (accessed September 10, 2024). [in Ukrainian].
2. Heiets, V. M. (2024). Oznaky sotsialnoi yakosti zhyttia voiennoho stanu v Ukraini y zavdannia yii povoiennoho pidnesennia [Signs of the social quality of life under martial law in Ukraine and the task of its post-war recovery] *Ekonomika Ukrainy [Economy of Ukraine]*, 4. 3–36.
3. Antoniuk, V. P., Pidorycheva, I. Iu., Liashenko, V. I. Profesiino-kvalifikatsiini dysproportsii rynku pratsi pereshkoda dlia strukturnoi transformatsii pidpriemnytskoho sektoru Ukrainy v suchasnykh i povoiennykh umovakh [Occupational and qualification imbalances in the labour market are an obstacle to the structural transformation of the business sector of Ukraine in the current and post-war conditions]. *Ekonomika Ukrainy [Economy of Ukraine]*, 2. 3–32.
4. Sydorenko S. Zhovte svitlo dlia Ukrainy: shcho vyrishyla Yevrokomisiia ta chy pochnutsia perehovory pro vstup do YeS [Yellow light for Ukraine: what the European Commission has decided and whether EU accession negotiations will start]. *European Truth*. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/11/8/7173147/> (accessed September 15, 2024). [in Ukrainian].
5. Antoniuk, D. A., Antoniuk, D. I., Bukharina, L. M. (2024). Rozvytok kvalifikatsiinykh tsentriv v Ukraini dlia povoiennoho vidnovlennia kadrovoho potentsialu pidpriemstv [Development of qualification centres in Ukraine for the post-war restoration of the human resources potential of enterprises]. *Ekonomika Ukrainy [Economy of Ukraine]*, 4. 3–35.
6. Deni Rodryk. Tse zнову vidbuvaetsia. Pered yakym vyborom my stoimo [It's happening again. What a choice we are facing]. *NV*. Available at: <https://nv.ua/ukr/opinion/profesor-garvardu-rozpoviv-shcho-take-berlinska-deklaraciya-50430810.html> (accessed September 15, 2024). [in Ukrainian].
7. Stefanishyna O. Ukrainyskyi vymir dlia Yevropy. Chomu nasha kraina vazhlyva dlia Yevropeiskoho Soiuzu [The Ukrainian dimension for Europe. Why our country is important for the European Union]. *European Truth*. Available at <https://www.eurointegration.com.ua/experts/2024/05/9/7185595/> (accessed October 1, 2024). [in Ukrainian].
8. Vynokurov Ya. Viina – ne pereshkoda. Investytzii v Ukrainu zrostaiut, ale dlia vidnovlennia zamalo. Shcho treba zrobyty vladi? [The war is not an obstacle. Investment in Ukraine is growing, but it is not enough for recovery. What should the government do?] *European Truth*. Available at <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/04/25/712862/> (accessed October 1, 2024). [in Ukrainian].
9. Pylypiv I. Baltiiska IT-respublika. Yak Estoniia stala tekhnolohichnym liderom Yevropy [Baltic IT republic. How Estonia became a technology leader in Europe]. *European Truth*. Available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/08/23/718360/> (accessed October 1, 2024). [in Ukrainian].
10. Volokita V. Uriad podovzhyv diiu transportnoho bezvizu z YeS [The government extended the transport visa-free regime with the EU]. *European Truth*. Available at <https://www.epravda.com.ua/news/2024/08/23/718415/> (accessed October 1, 2024). [in Ukrainian].
11. Volokita V. Rada vprovadyla yevropeyski mytni normy i nablyzyla do novoho Mytnoho kodeksu [The Rada has implemented European customs standards and brought them closer to the new Customs Code]. *European Truth*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/news/2024/08/22/718329/> (accessed October 1, 2024).
12. Pro novatsii v opodatkuvanni v 2024 rotsi. Derzhavna podatкова sluzhba Ukrainy. Available at: <https://tax.gov.ua/media-tsentrl/novini/746649.html> (accessed October 9 2024). [in Ukrainian].
13. Volokita V. NBU prohnozuie znyzhennia bezrobittia i zrostannia zarplaty u naiblyzhchi dva roky [The NBU predicts a decline in unemployment and wage growth in the next two years]. *European Truth*. Available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/05/30/714459/> (accessed October 9, 2024). [in Ukrainian].
14. Ekonomichna pravda. Serednia zarobitna plata ukraintsia zrosla na 22,5 % v pershomu kvartali – Derzhstat [Ekonomicna Pravda. Average salary of Ukrainians increased by 22.5 % in the first quarter – State Statistics Service]. *European Truth*. Available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/06/3/714630/> (accessed October 10, 2024). [in Ukrainian].

Viktor Shynkar, Liudmyla Teplova, State University "Uzhhorod National University". Economic opportunities and problems of Ukraine in the context of accession negotiations with the EU.

Annotation. The purpose of the article is to study the economic opportunities and problems of Ukraine in the context of internal negotiations with the European Union. Particular attention is paid to the analysis of fundamental reforms that are important for Ukraine's European integration. Of particular importance is the fact that Ukraine is implementing significant internal reforms in the context of ongoing Russian military aggression. These conditions make the integration process extremely difficult, making reforms not only a path to EU membership but also a critical component of the country's recovery and future resilience. At the same time, the war has contributed to the intensification of Ukraine's integration processes into European institutions, which requires a separate scientific study. The authors note that the integration process is always a major challenge for both the candidate country and the EU itself. **Methodology of research.** The method of logical generalisation and scientific abstraction was used in the study. The author analyses the latest research and publications on Ukraine's fulfilment of the mandatory criteria for EU accession. **Findings.** The study demonstrates that the fulfilment of the mandatory criteria, their features and possible prospects in the course of negotiations on accession to the European Union are in line with Ukraine's European integration commitments. The article notes that Ukraine's current situation requires not only addressing current problems but also post-war planning for the country's reconstruction. In addition, the study discusses the ongoing reforms of customs and tax legislation, which are being brought in line with EU standards, demonstrating Ukraine's commitment to integration and legal reforms necessary for EU membership. Particular attention was found to be paid to fundamental reforms of the judiciary, public procurement, statistics and financial control, which are key to EU integration in the Fundamental Reforms cluster. These reforms are closely monitored by the European Commission, which underscores their importance in the broader negotiation process. **Practical value.** The findings of the study can be used to develop further steps towards Ukraine's integration into the European Union, in particular, to strengthen reforms and achieve compliance with EU standards, which will contribute to the country's economic recovery.

Keywords: European Union, accession negotiations with the EU, integration, military aggression, investment climate, competition, tax liabilities, tax reform, market economy model.

ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ

UDC 378: 044

DOI: <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2024-4-16>

MODEL OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND CHATGPT USE FOR STUDY PERSONALIZATION IN HIGHER EDUCATION¹

Svitlana TARASENKO

Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer,
Department of International Economic Relations;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4829-0559>

Oleksandra KARINTSEVA

Doctor of Economic Sciences, Head of the Department of Economics,
Entrepreneurship and Business Administration,
Sumy State University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9570-3646>

Wojciech DURANOWSKI

PhD in Economic Sciences, Associate Professor,
Opole University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3984-6332>

Artem BILOVOL

Postgraduate Student;
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-5823-1379>

Anastasia PETROVA

Student of Institute BIEM,
Sumy State University

Annotation. Artificial intelligence is being quickly implemented for students' study in 2022–2024 (both Ukraine and worldwide). Therefore, new AI policies, rules and models become increasingly more relevant. The article purpose is creation of the AI and ChatGPT use model to personalize study in higher education. The personalized study concept is analyzed. Differences between personalized and traditional education are defined. Personalized study is regarded as flexible, interactive and individually adaptable. AI can focus on the primary role of students in the education system with study adjustment to their goals, interests and needs. Such an approach promotes a better preparation of students as future labor market participants, which ensures development of their social and psychological values. Via the binary assessment method, the AI impact on study personalization was considered (medium result: 72.7 %). AI tools proved to satisfy most needs of personalized study. To personalize study in higher education, we proposed the AI and ChatGPT use model consisting of three interrelated units: study process, AI integration, study results. Besides, main groups of personalization strategies were classified (by study personalization levels; by interaction with students; by AI integration scope; by AI use aims). AI integration strategies focus on raising academic performance, satisfying students and creating specific educational products. Selection of AI integration strategies within the educational process as well as study environment of the higher education institution is defined via study transformation goals and readiness to implement new technologies.

Keywords: binary assessment, higher education, performance, model, personalized study, study results, strategy, technology, artificial intelligence (AI), ChatGPT, SWOT analysis.

General statement of the problem and its connection with the most important scientific or practical tasks. Today, achievements in natural language processing are widely applied in different branches,

including education. The AI use may enhance study performance and quality.

Surveys demonstrate that students actively use AI tools for study. According to the Chegg Com-

¹ The research was conducted within the Erasmus+ 2023-1-PL01-KA220-HED-000167212 project “DialogEduShift: Transforming Higher Education Teaching and Evaluation Approaches in the Era of AI Chat Tools”

pany research, 40 % of all 11,816 respondents from 15 countries resort to the generative AI in study. The most active AI users are students from Kenya (63 %), Saudi Arabia (62 %) and Spain (62 %) [1, с. 5–8]. The same concerns China (84.9 %) [2].

Survey results among European students reflect similar high trends of the AI use as well:

Germany and Poland – 63.4 % and 68 % use AI tools for study, respectively;

The United Kingdom – 62 % use AI tools sometimes, 31 % apply them at least once per month;

French – 55 % periodically use generative AI tools, including for content creation (51 %) [3–6].

Within 2,018 polled Ukrainians, 5.6 % employ AI tools for study [7]. In particular, AI is widely popular among engineering students (85 %) [8].

Along with a global AI study application, there are still unsolved issues of providing the higher education branch with AI standards and models in general. The latter also concerns the AI study personalization.

Analysis of recent research and publications.

The study personalization concept

The study personalization concept was introduced by B. S. Bloom in 1984. The researcher considered the two-sigma problem when there was the study performance comparison between a conventional class and a tutor. The latter case turned out to produce better results. Therefore, the conventional class approach is not so effective as it can seem [9].

According to A. Shemshack and J. M. Spector, personalized education is a learning complex adaptable to individual knowledge, experience and interests. It contributes to promotion and support of students' desired results [10]. H. V. Tkachuk notes the main distinctive feature of personalized study is adaptation of its processes, technologies and styles to interests of each student [11]. O. A. Chemerys and L. M. Kibenko argue the personalized model aims at students' goals and new study products. Here, students can coordinate the knowledge and skill acquisition. They may select tasks by difficulty and content, develop flexible and hard skills as well as obtain proper feedbacks [12].

G. Quandeng analyzed stages of personalized study integration in terms of education performance and possible disadvantages. In particular, he offers pupils diagnosing and dividing into four groups by their abilities and skills. Also, it is relevant to provide individualized methods, tasks and their control. Inclusion of individual and psychological values is also significant in personalized study [13].

Therefore, traditional education is characterized by a unified approach to students' mastering the curriculum. As information consumers, students are passive in study. On the contrary, personalized education is flexible and creative. It offers a convenient study mechanism with a focus on individual needs and peculiarities of each student. The latter becomes a producer of new information (Table 1).

Table 1

Comparison of traditional and personalized education

Criterion	Traditional education	Personalized education
1	2	3
Definition	Focus on information memorization and retrieval	Focus on creative thinking, communication and practical preparation
Approach to study	Ready study model. Informational proposal corresponds to a single standard	Basic study model. It is supplemented with elements according to students' needs
Study methods	Totalitarian or authoritarian	Democratic
Students' role in study	Students are study subordinate objects	Students are subjects that participate in developing study approaches and satisfy own learning needs
Lecturers' role in study	Lecturers reproduce and distribute study material	Lecturers participate in developing an active student personality, determining his individual and social goals. They act as consultants or mentors
Interaction between lecturers and students	Lecturers define all study aspects. Students perceive, analyze and reproduce the information they got from lecturers	Lecturers initiate study, make students become active learning subjects, provide individual feedbacks. Students learn the material and reproduce information acquired from different sources
Control features	Formal, non-individualized, hard control	Flexible, individualized control. Self-control, reflection
Creativity	Only lecturers are creative. Students perceive ready-made information	Both lecturers and students are creative
Study results	Acquired knowledge	Acquired knowledge and skills with their creative use in practice
Planning	Structured environment as fixed groups with curricula and schedules	Dynamic student groups according to changeable study needs. Compilation of respective individual courses

Continuation of table 1

1	2	3
Multimedia role	Secondary. Written content and printed books prevail	Primary. Digital content prevails to track study performance
Study pace	Students study in an identical moderate pace, which is defined by their lecturer	Students select a necessary study pace independently (as to material understanding)
Assessment methods	Final assessment as periodical tests. Unified written tasks for all students	No fixed assessment. Study performance is regularly checked after each lesson

Source: based on [13; 14; 15; 16]

Therefore, the education personalization concept changes roles of students and lecturers. The former are active subjects with responsibility for study. The latter are advisors rather than information reproducers and study managers. It means that lecturers assist in material revision as well as accept innovative and creative decisions of students. The main advantage of personalized study is increase of students' motivation.

R. Felder and L. Silverman supplement the personalized study concept in analyzing assessment and perception methods in engineering education. They underline most educational components are parallel to one another. Students of visual thinking prefer diagrams, tables and figures. Students of intuitive thinking prefer abstract notions to concrete ones. A debatable problem of study personalization is impossibility of adjustment to each student in the lecture room. The researchers constructed an alternative model of studying and teaching styles that are adapted to most students (Table 2) [17].

Therefore, personalized education is characterized by a more flexible study approach to individual and psychological qualities as well as interests of students. However, this approach realization requires more time and other resources from lecturers and educational institutions. Nevertheless, application of technologies provides new possibilities to unfold an adaptive and interactive study environment.

Use of technologies in higher education

The COVID-19 pandemic has converted the technological basis of the education system. Via introduction of educational online platforms, students may get new knowledge regardless of their residence.

Active interaction of students and lecturers with study technologies is called as the term "Edtech" [18, p. 19; 19, p. 4; 20, p. 1–18; 21, p. 338–339]. According to T. Tymoshchuk, Edtech is the architecture that uses Internet possibilities and ensures a personalized approach to each student [22].

R. Raja and P. C. Nagasubramani note that study technologies comprise curriculum components, study tools, auxiliary means of providing information, factors of education improvement. Via technologies, institutions can make education interactive and lively rather than passive and reactive [23, p. 34]. B. Herold argues that modern technologies may support the personalized study concept. In particular, educational software and digital systems are more adaptive to needs of each student. It determines students' performance with educational adjustment to their study pace and even emotional state [24]. Besides, technologies assist in searching for information sources, which makes tasks diversified [25].

L. Major, G. A. Francis and M. Tsapali state that low-income and middle-income regions may employ personalization and technologies to enhance students' performance in mathematical and linguistical sciences [26]. According to A. Bartolomé, L. Castañeda and J. Adell, there are two approaches of students' involvement into study: linear and branched. The former offers the same material learned with different speed many times. The latter proposes various material differing in achieved students' performance [27].

Thus, technologies raise study personalization. One of such technologies is artificial intelligence (AI) [28–31].

Table 2

Model of studying and teaching styles by R. Felder and L. Silverman

Dominant studying style		Respective teaching style	
Intuition	Perception	Concrete	Material content
Sensor functions		Abstract	
Visual perception	Input information	Visual	Presentation
Audial perception		Verbal	
Induction	Organization	Induction	Organization
Deduction		Deduction	
Active	Processing	Active	Student's participation
Reflexive		Passive	
Consecutive	Understanding	Consecutive	Prospect
Global		Global	

Source: [17, p. 675]

AI influence on study personalization

Most researchers believe AI tools contribute significantly to study conversion into a personalized form [32–38].

International organizations like UNESCO, OECD and EU adopted principles of AI educational use. They comprise transparency and clarity, anthropocentrism and justice, inclusive and sustainable development, welfare, reliability and security, accountability [39, p. 69].

Ethical rules of AI educational use for the European Network for Academic Integrity were considered by T. Foltynnek et al. The authors argue that interaction with students must focus on oral answers and group assignments to apply analytical and creative skills. AI should generate curricula, check tasks and control study performance [40].

K. F. T. Chiu et al. discuss a generalized idea of the AI educational role. They note that personalized study is possible via adaptation of content, teaching methods, assessment and administration to individual needs and abilities of each student. It is achieved due to AI [41]. C. K. Y. Chan defines key topics to enhance standards of AI educational use: academic integrity and ethical dilemmas, data privacy, AI access, assessment and testing, development of AI use skills, AI use influence monitoring [42].

M. A. Cardona, R. J. Rodríguez and K. Ishmael analyze main problems of AI educational integration as to four influence spheres: study, teaching, assessment and research. According to detected problems, the authors single out the AI use rules (anthropocentrism, justice, security, ethics, performance, transparency). Also, they provide recommendations to development of the AI educational use policy. Humans make important study and control decisions to ensure security, performance and reasoning. Therefore, the AI integration model should correspond to desired goals and set principles. Besides, it should ensure cultural resilience, justice, inclusion and improvement of student competences. Guidelines, preventive educational measures and plans of AI trust promotion among academic communities must be adopted. Academic members are involved on each stage of research and development as well as educational technology integration [43].

M. Marienko and V. Kovalenko state that AI is effective in automated assessment and performance monitoring. Simultaneously, AI can decrease lecturers' roles, inhibit creative and critical thinking skills, divide students by their social and economic status [44, p. 50–51]. According to V. Božić and I. Poola, ChatGPT promotes academic fraud: it generates a text based on many papers without any references [45].

I. O. Ushakova and O. A. Pedan state that the efficient AI use depends on quantity of information sources in the base. It defines current quality and accuracy of algorithm execution [46, p. 31].

M. Sullivan, A. Kelly and P. McLaughlan confirm that the main problem of AI use (like ChatGPT) is denial of their study integration. In particular, most articles have negative statements about academic integrity violation and recommendations for students' AI refusal. Least works provide a clear institutional policy of ChatGPT use [47, p. 3]. However, modern AI technologies are partially integrated into education. There is an increasing trend among students to employ AI tools for study needs [48, p. 73].

R. S. Berdo, V. L. Rasiun and V. A. Velychko focus on methods and mechanisms of AI use to construct respective standards in future. AI is regarded as a potentially efficient educational tool in case of its ethical application [49, p. 4–6]. In particular, the authors explained key AI integration issues at educational institutions: data privacy, transparency, responsibility, antidiscrimination, social interaction and influence on education.

S. O. Kulieshov discusses the AI educational impact at American institutions. The most efficient way of AI use in personalized education is creation of systems as virtual assistants and tutors [50, p. 152–153]. C. Mehner and L. Köbis state that AI may serve as an advisor to ensure personalized education. The researchers established interrelation between advisorship and AI [51].

O. V. Spivakovsky et al. generated the study interaction model among lecturers, students and AI systems. The model is based on partnership between lecturers and students as well as formation of certain logical AI queries [52]. AI study problems are also considered: academic integrity, ethical norms, data privacy, potential social and economic threats. O. V. Panukhnyk argues that AI misuse may lead to decrease of cognitive abilities among students and lecturers [53]. Simultaneously, N. V. Bakhmat notes that AI integration can solve problems of traditional study: restricted access to study resources, optimized administration, distance learning [54].

A. Jungherr analyzes advantages and disadvantages of ChatGPT use in thesis preparation. Also, he gives recommendations about AI use to teach students [55]. R. Jürgen et al. argue that interaction between students and lecturers, as to the ChatGPT use, must be based on mutual trust [56].

Therefore, the above-mentioned works define advantages, disadvantages and possible consequences of the AI and ChatGPT use in higher education. Most researchers believe that education reforming via AI tools is inevitable.

Consequently, it is reasonable to construct the AI and ChatGPT use model to provide study personalization in higher education.

Formation of the objectives of the article (task statement). The article purpose is development of the AI and ChatGPT use model to provide study personalization in higher education.

The research methods are analysis and synthesis, comparison (to consider traditional and personalized study), induction and deduction.

Presentation of the main research material with full justification of the scientific results obtained. According to O. Sodel, one of the main AI educational use advantages is an opportunity to provide personal experience among students. AI ensures individual feedback so that students can reconsider their attitude to study [57]. C. Mötteli, K. Reusser, U. Grob and C. Pauli investigated the personalized education impact on middle-school pupils' satisfaction with study. The authors have established key features of personalized education: pupils' suffrage, briefing and emotional support among lecturers [58].

H. Dumont and D. D. Ready note that personalized education can solve the justice issue. Usually, the technological approach to personalized education does not include social and emotional needs. Thus, low-performance students get a great academic load, which leads to insufficient activity or knowledge non-correspondence to offered tasks [59].

Besides, scientists describe key elements of the best personalized study practice: focus on students' profiles, flexible study paths, preference of study process to test results, competence and mastership,

students' initiative, decisions based on acquired data, no attachment to study place, development of carrier skills [60–63].

I. Yuyun and D. Suherdi proposed such components of personalized education: inclusion of study, individual and cognitive styles, development of self-control and self-regulation among students, study pace flexibility, provision of intellectual study environment and respective tools, use of intellectual teaching systems, data analysis, wearable devices [64].

R. Culatta represents another idea of personalized education elements: availability of student' own devices, real-time feedback, students' access to own data, use of regular occurrences [65].

The above-mentioned features were summarized to provide a general AI impact on personalized study in higher education (Table 3). To assess it, we employed a binary scale (0 – absent impact; 1 – present impact).

Consequently, AI impacts on 8 of 10 features of personalized study (72.7 % of influence, that is the medium level).

Therefore, AI tools satisfy most needs of personalized study. However, not all people have an access to AI technologies: there can be a lack of practical skills, experience and resources [70].

Table 3

AI impact on personalized study in higher education

№	Feature of personalized study	Impact (0 – absent impact; 1 – present impact)	Mechanism of impact
1	Personalized study path	1	Synchronic and asynchronous virtual classes. Generative AI reproduces personalized study content (as to students' needs)
2	Real-time feedback	1	Automated assessment and administration for lecturers' focusing on interaction with students. Chat bots analyze own progress and improve skills
3	Focus on students' profiles, their study styles	1	Internet of things and intellectual algorithms analyze mass data on study styles, abilities and weaknesses of students. Possible recommendations to produce individual education plans
4	Independence of study place	1	Online platforms and AI-based tutoring systems
5	Data analysis and study analytics	1	Analytical data track students' performance, methods and sources for content adjustment
6	Availability	0	Possible AI unavailability due to skills absence, technical restrictions, lack of data or negative perception
7	Cognition, career ambitions, creative and critical skills	1	Game-like and interactive tasks based on analysis of students' characteristics
8	Students' initiatives (suffrage, self-control, self-regulation)	1	Interactive virtual assistants attract students to discussions, model situations and analyze progress. Machine learning evaluates input data on students and offers necessary tasks
9	Students' promotion via competence and mastership	1	Computer-aided adaptive learning assesses material understanding and corrects study paths
10	Satisfaction of social and emotional needs	0	Tight connection between lecturers and students. The technological approach minimizes social interaction between students and lecturer's role in emotional support
Total		8	

Source: authors considerations based on [58–69]

That produces a gap in study possibilities among students with different social and economic statuses. Besides, AI cannot satisfy social and emotional needs of students. It underlines the lecturer's role in support for students to acquire social and cognitive skills. Simultaneously, future plans of AI technology development in the study sphere may be predicted.

A generalized model of AI and ChatGPT use to personalize study is represented in Figure 1. The model comprises three units.

1. Study process: compulsory and optional courses, their arrangement.

2. AI integration: data and factors of study personalization (age, hobbies, temperament, prevailing study style, abilities, achievements, etc.) and labor market demands for a certain career competence. This information generates a personalized study path to select optional courses and arrange them. It is also employed to simulate students' mastering professional and soft skills.

3. Study results: theoretical knowledge in the studied specialty and skill levels. Here, students' performance and study satisfaction are relevant indicators.

Thus, the model of AI and ChatGPT use combines labor market and higher education. It is flexible for study personalization.

The SWOT analysis of AI integration into study personalization is shown in Table 4.

The SWOT analyses defined AI integration strategies for study personalization at higher education institutions (Table 5).

Thus, we single out four strategy types.

1. By study personalization levels:

– the high-level strategy of study personalization.

It means creation of maximally personalized educational experience, which is adjusted to unique needs of each student. AI constantly adapts the content of courses and assessment via data on current study performance. Such an approach raises student's attraction and his performance. However, it requires many resources and complex AI algorithms;

– the medium-level strategy of study personalization. Here, a balanced approach is applied with personalized study paths and standardized curricula. AI tools correct the content via general performance trends and popular study models. It ensures a reasonable individual support without any losses typical for the high-level strategy of study personalization;

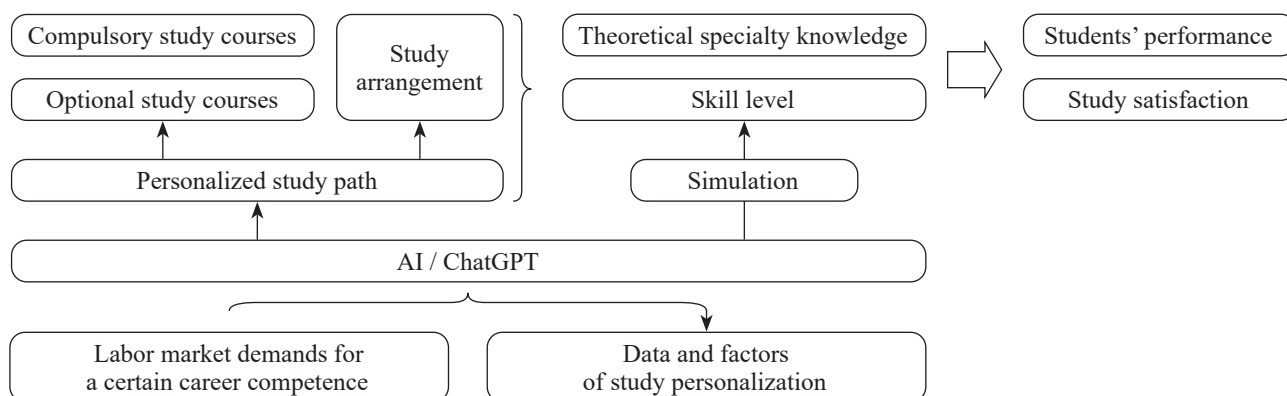

Figure 1. Model of AI and ChatGPT use for study personalization

Table 4

The SWOT analysis of AI integration into study personalization

Strengths	Weaknesses
1. Study adaptation to students' individual needs to personalize experience 2. Quick and effective feedback as well as assessment 3. Increased attraction and motivation of students via interactive content 4. Resource optimization (time, materials, etc.)	1. High implementation cost 2. Risk of dependence on technologies, low skills of critical thinking 3. Staff resistance to innovations 4. Need for additional staff and students' training to use AI tools
Opportunities	Threats
1. Higher digital competence 2. Better access to education for students with special study needs 3. New teaching approaches and methods that correspond to modern AI conditions 4. Improved educational quality based on inclusion of students' needs	1. Data privacy and security problems 2. Ethical dilemmas that can affect equal study opportunities 3. Isolation through overuse of digital technologies, influence on social skills 4. Potential fall of intellectual and emotional development among students

Table 5

AI integration strategies for study personalization in higher education

SO strategies	ST strategies
S1O1. The high-level strategy of study personalization S1O2. The strategy of educational product diversification as to special study needs S1O3. The strategy of educational chat bot development S1O4. The 50:50 strategy (50 % – communication with AI tutors, 50 % – communication with traditional lecturers) S2O1. The strategy of systemic AI integration into education S2O2. The strategy of individual AI courses S2O3. The AI-based strategy of students' performance enhancement S2O4. The AI-based strategy of students' satisfaction with study S3O1. The high-level strategy of study personalization S3O2. The strategy of individual AI courses S3O3. The strategy of AI tutors' development S3O4. The strategy of individual AI courses S4O1. The medium-level strategy of study personalization S4O2. The strategy of educational product diversification as to special study needs S4O3. The strategy of educational chat bot development S4O4. The AI-based strategy of students' performance enhancement	S1T1. The strategy of educational chat bot development S1T2. The low-level strategy of study personalization S1T3. The 50:50 strategy (50 % – communication with AI tutors, 50 % – communication with traditional lecturers) S1T4. The strategy of individual AI courses S2T1. The medium-level strategy of study personalization S2T2. The strategy of individual AI courses S2T3. The medium-level strategy of study personalization S2T4. The strategy of individual AI courses S3T1. The medium-level strategy of study personalization S3T2. The 50:50 strategy (50 % – communication with AI tutors, 50 % – communication with traditional lecturers) S3T3. The low-level strategy of study personalization S3T4. The low-level strategy of study personalization S4T1. The strategy of partnership with technology companies S4T2. The strategy of educational chat bot development S4T3. The low-level strategy of study personalization S4T4. The strategy of educational chat bot development
WO strategies	WT strategies
W1O1. The strategy of partnership with technology companies W1O2. The low-level strategy of study personalization W1O3. The strategy of educational chat bot development W1O4. The strategy of individual AI courses W2O1. The 50:50 strategy (50 % – communication with AI tutors, 50 % – communication with traditional lecturers) W2O2. The strategy of individual AI courses W2O3. The strategy of educational product diversification as to special study needs W2O4. The medium-level strategy of study personalization W3O1. The strategy of systemic AI integration into education W3O2. The strategy of educational product diversification as to special study needs W3O3. The strategy of individual AI courses W3O4. The medium-level strategy of study personalization W4O1. The strategy of partnership with technology companies W4O2. The strategy of educational product diversification as to special study needs W4O3. The strategy of AI tutor development W4O4. The strategy of systemic AI integration into education	W1T1. The low-level strategy of study personalization W1T2. The strategy of partnership with technology companies W1T3. The strategy of individual AI courses W1T4. The strategy of individual AI courses W2T1. The low-level strategy of study personalization W2T2. The strategy of individual AI courses W2T3. The low-level strategy of study personalization W2T4. The low-level strategy of study personalization W3T1. The strategy of individual AI courses W3T2. The strategy of individual AI courses W3T3. The strategy of individual AI courses W3T4. The strategy of individual AI courses W4T1. The strategy of partnership with technology companies W4T2. The medium-level strategy of study personalization W4T3. The strategy of individual AI courses W4T4. The strategy of individual AI courses

– the low-level strategy of study personalization. A basic personalization is employed: task difficulty adaptation and additional resource use depending on general students' performance. AI tools include minimum data for slight study correction. Such a strategy does not require significant costs and ensures normal study personalization without considerable change of educational institution infrastructure.

2. By methods of interaction with students:

– the strategy of educational chat bot development. AI-based chat bots assist students in solving tasks with a basic educational support. Such bots pro-

vide instant round-the-clock responses, which makes them available and convenient for students. This strategy can release human resources to fulfil more difficult tasks;

– the strategy of AI tutors' development. Virtual AI-based tutors accompany the study process. They imitate study experience and adapt teaching to individual students' desires;

– the 50:50 strategy (50 % – communication with AI tutors, 50 % – communication with traditional lecturers). Virtual AI study is combined with class or online study. On the one hand, students work with AI

tutors. On the other hand, they talk to lecturers and process learning materials.

3. By AI application scope:

- the strategy of systemic AI integration into education. AI is included in all spheres of educational institution work. Such a complex approach enhances study performance. Here, great investment and change management are required. However, they can transform the educational institution;

- the strategy of individual AI courses. AI tools are used in certain courses or programs for pilot testing and further improving. It can conduct special-purpose changes in study courses and keep strong feedback;

- the strategy of partnership with technology companies. Universities cooperate with technology companies for access to AI advanced tools. Institutions may get resources and support for AI integration from other sources. In other words, this strategy means the external investment use without the resource institution load.

4. By AI integration goals:

- the AI-based strategy of students' performance enhancement. AI analyzes performance data and detect study spheres with a deep focus. Special-purpose corrections of study paths provide better performance among students. This strategy aims at maximum academic achievements;

- the AI-based strategy of students' satisfaction with study. It improves students' experience to provide timely support, personalized study paths and interesting content. The strategy makes study more convenient and suitable for individual needs. It focuses on qualitative education aspects (like students' study attraction and mental health);

- the strategy of educational product diversification as to special study needs. AI tools create educational products to conform to students' preferences and learning requirements. Special AI tools for different courses, skills and study styles are defined.

Thus, higher education institutions must select the AI integration strategy to personalize study depending on the main goal of education transformation.

Conclusions from these problems and prospects for further research in this area. There are many advantages of AI integration into higher education: automated assessment, performance analysis, immediate feedback, equal study opportunities, study motivation development, time saving, etc.

To recommend AI integration into higher education, it is necessary to define potential study threats. Recognized by international acts, basic AI use principles are transparency and clarity, data privacy, accountability, anthropocentrism, inclusive and sustainable development, welfare.

To personalize education, the AI and ChatGPT use model consists of three interrelated units: study process, AI integration, study results. The first unit comprises compulsory and optional courses, their arrangement. The second unit integrates AI for education adjustment to individual needs of students as to their personal features and labor market demands. AI is also employed to simulate students' mastering professional and soft skills.

Another important model aspect is different strategies of study personalization. They vary from high personalization (full AI adaptation to students' needs) to basic personalization (minimum adaptation to students' needs). AI may be also integrated via educational chat bots or virtual tutors. It makes study more accessible, convenient and personalized without great costs.

The last unit is study results: theoretical knowledge and skill levels. Various AI integration strategies focus on performance increase, students' satisfaction or development of specific educational products. Strategies are selected as to educational transformation goals and readiness for latest technology implementation.

Further research will test the AI and ChatGPT use model for personalized education. Also, its respective integration strategies in higher education institutions will be tested as well.

REFERENCES

1. Chegg.org (2023) *Global Student Survey 2023*. Available at: https://8dfb1bf9-2f43-45af-abce-2877b9157e2c.usr-files.com/ugd/8dfb1b_e9bad0aef091478397e6a9ff96651f6d.pdf (accessed July 09, 2024)
2. Rui D. (2023) Surge in Chinese Students Using AI for Academic Edge: New Survey. *Sixth Tone*. Available at: <https://www.sixthtone.com/news/1014132> (accessed July 09, 2024)
3. von Garrel J., & Mayer J. (2023) Artificial Intelligence in studies—use of ChatGPT and AI-based tools among students in Germany. *Humanities and Social Sciences Communications*, vol. 10(799). Available at: <https://doi.org/10.1057/s41599-023-02304-7> (accessed July 09, 2024)
4. Neves J., Freeman J., Stephenson R., Sotiropoulou D. P. (2024) Student Academic Experience Survey 2024. *Advance HE, HEPI*. Available at: https://s3.eu-west-2.amazonaws.com/assets.creode.advancehe-document-manager/documents/advance-he/Student%20Academic%20Experience%20Survey%202024_1718100686.pdf (accessed July 10, 2024)
5. Digital Care (2023) Wyniki badania: "Technologia okiem studenta" – jak korzysta z elektroniki oraz AI? *Focus On Business*. Available at: <https://focusonbusiness.eu/pl/wiadomosci/wyniki-badania-technologia-okiem-studenta-jak-korzysta-z-elektroniki-oraz-ai/30494> (accessed July 10, 2024)
6. Compilatio, Le Sphinx polling institute (2023) Press release Nov. 2023 – Survey results: lecturers and students confront their views on AI. *Compilatio*. Available at: <https://www.compilatio.net/en/blog/press-release-ai-survey-2023> (accessed July 11, 2024)

7. Samaieva Y. (2023) Stavlennia ukrainsiv do shtuchnoho intelektu na dyvo lehkovazhne. Darma [The attitude of Ukrainians toward artificial intelligence is surprisingly lighthearted. It's a shame]. *ZN.UA*. Available at: <https://zn.ua/ukr/TECHNOLOGIES/stavlennja-ukrajintsiv-do-shtuchnoho-intelektu-na-divo-lehkovazhne-darma.html> (accessed July 12, 2024)
8. Kaminskyi B. (2024) Chy vidbere ShI robotu u maibutnikh aitivtsiv: opytuvannia EPAM University [Will AI take away jobs from future IT professionals: EPAM University survey]. *Speka*. Available at: <https://speka.media/ci-vidbere-si-robotu-u-maibutnix-aitivciv-opituvannya-eram-university-vzddzg> (accessed July 12, 2024)
9. Bloom B. S. (1984) The 2 Sigma Problem: The Search for Methods of Group Instruction as Effective as One-to-One Tutoring. *Educational Researcher*, vol. 13(6), pp. 4–16. Available at: <https://web.mit.edu/5.95/www/readings/bloom-two-sigma.pdf> (accessed April 29, 2024)
10. Shemshack A., & Spector J. M. (2020) A systematic literature review of personalized learning terms. *Smart Learning Environments*, vol. 7(33), pp. 1–20. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40561-020-00140-9> (accessed April 29, 2024).
11. Tkachuk H. V. (2021) Model realizatsii personalizovanoho navchannia studentiv zakladu vyshchoi osvity [Model of realization of personalized learning of students of higher education institution]. *Engineering and Educational Technologies*, vol. 9(3), pp. 8–17. Available at: [https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/14222/1/EETEC2021_009\(3\)_001.pdf](https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/14222/1/EETEC2021_009(3)_001.pdf) (accessed April 29, 2024).
12. Chemerys O. A., & Kibenko L. M. (2024) Personalizatsiia navchannia yak umova pidvyshchennia yakosti profesiinoi pidhotovky [Personalization of training as a condition for improving the quality of professional training]. *Naukovi doslidzhennia ta metodyka yikh provedennia: svitovyi dosvid ta vitchyzniani realii – 2024: VII Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia* (Vinnytsia, March 15th, 2024). Vinnytsia: Grail of Science, pp. 385–387. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.15.03.2024.062> (accessed May 02, 2024)
13. Quandeng G. (2022) Pereosmyslennia personalizovanoi modeli navchannia [Rethinking the personalized learning model]. *Akademichni studii. Seriiia «Pedahohika» – Academic studies. Series “Pedagogy”*, vol. 4(17), pp. 117–121. DOI: <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2022.4.17> (accessed May 02, 2024)
14. Korchova H. (2022) Personalizovane navchannia yak naukovo-metodychna problema u profesiinii osviti [Personalized learning as scientific and methodological problem in professional education]. *Visnyk Kremenchutskoho natsionalnoho universytetu imeni Mykhaila Ostrohradskoho – Bulletin of the Kremenchuk National University named after Mikhail Ostrogradsky*, vol. 5(8), pp. 61–65. DOI: <https://doi.org/10.32782/1995-0519.2022.5.8> (accessed May 02, 2024)
15. Aslan A., Bakir I., & Vis I. F. A. (2020) A Dynamic Thompson Sampling Hyper-Heuristic Framework for Learning Activity Planning in Personalized Learning. *European Journal of Operational Research*, vol. 286(2), pp. 673–688. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.ejor.2020.03.038> (accessed May 02, 2024)
16. Digital Defynd (2024) Personalized Learning vs Traditional Learning. Available at: <https://digitaldefynd.com/IQ/personalized-learning-vs-traditional-learning/> (accessed July 12, 2024)
17. Felder R. M., & Silverman L. (1988) Learning and Teaching Styles in Engineering Education. *Journal of Engineering Education*, vol. 78 (7), pp. 674–681. Available at: https://www.researchgate.net/publication/257431200_Learning_and_Teaching_Styles_in_Engineering_Education (accessed April 21, 2024)
18. King M. R. N., Rothberg S. J., Dawson R. J., & Batmaz F. (2016) Bridging the edtech evidence gap: A realist evaluation framework refined for complex technology initiatives. *Journal of Systems and Information Technology*, vol. 18(1), pp. 18–40. DOI: <https://doi.org/10.1108/JSIT-06-2015-0059> (accessed July 08, 2024)
19. Sosa-Diaz M. J., Sierra-Daza M. C., Arriazu-Muñoz R., Llamas-Salguero F., & Duran-Rodriguez N. (2022) “EdTech Integration Framework in Schools”: Systematic Review of the Literature. *Frontiers Education*, vol. 7(895042), pp. 1–14. DOI: <https://doi.org/10.3389/educ.2022.895042> (accessed July 08, 2024)
20. Januszewski A., & Molenda M. (2007) *Educational Technology: A Definition with Commentary* (2nd. ed.). New York, Oxford: Routledge, p. 384. Available at: <https://books.google.com.ua/books?id=0KnYlgZfxRwC&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false> (accessed July 08, 2024)
21. Corbeil J. R., & Corbeil M. E. (2013) What do educational technologists do? The discipline as defined by educational technology practitioners. *Issues in Information Systems*, vol. 14(2), pp. 336–345. DOI: https://doi.org/10.48009/2_iis_2013_336-345 (accessed July 08, 2024)
22. Tymoshchuk T. Geniusee (2022) *Education Technology: A Complete Guide to EdTech*. Available at: <https://geniusee.com/single-blog/education-technology-a-complete-guide-to-edtech> (accessed May 11, 2024)
23. Raja R., & Nagasubramani P. C. (2018) Impact of modern technology in education. *Journal of Applied and Advanced Research*, vol. 3(1), pp. 33–35. DOI: <https://doi.org/10.21839/jaar.2018.v3is1.165> (accessed May 10, 2024)
24. Herold B. (2016) Technology in Education: An Overview. *Education Week*. Available at: <https://www.edweek.org/technology/technology-in-education-an-overview/2016/02> (accessed May 16, 2024)
25. Schmid R., Pauli C., Stebler R., Reusser K., & Petko D. (2022) Implementation of technology-supported personalized learning—its impact on instructional quality. *The Journal of Educational Research*, vol. 115(3), pp. 187–198. Available at: <https://doi.org/10.1080/00220671.2022.2089086> (accessed May 17, 2024)
26. Major L., Francis G. A., & Tsapali M. (2021) The effectiveness of technology-supported personalised learning in low- and middle-income countries: A meta-analysis. *British Journal of Educational Technology*, vol. 52(5), pp. 1935–1964. Available at: <https://doi.org/10.1111/bjet.13116> (accessed May 10, 2024)
27. Bartolomé A., Castañeda L., & Adell J. (2018) Personalisation in educational technology: the absence of underlying pedagogies. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, vol. 15(14), pp. 1–17. DOI: <https://doi.org/10.1186/s41239-018-0095-0> (accessed May 11, 2024)

28. Maher J. K. O. J. (2023) Personalized learning through AI. *Advances in Engineering Innovation*, vol. 5(1), pp. 16–19. DOI: <http://dx.doi.org/10.54254/2977-3903/5/2023039> (accessed July 09, 2024)
29. Chen L. (2021) Application of Artificial Intelligence Technology in Personalized Online Teaching under the Background of Big Data. *Journal of Physics: Conference Series*, vol. 1744(4), pp. 1–6. DOI: <http://dx.doi.org/10.1088/1742-6596/1744/4/042208> (accessed July 09, 2024)
30. Ayeni O. O., Hamad N. M. A., Chisom O. N., Blessing O., & Adewusi O. E. (2024) AI in education: A review of personalized learning and educational technology. *GSC Advanced Research and Reviews*, vol. 18(2), pp. 261–271. DOI: <https://doi.org/10.30574/gscarr.2024.18.2.0062> (accessed July 09, 2024)
31. Tapalova O., & Zhiyenbayeva N. (2022) Artificial Intelligence in Education: AIED for Personalised Learning Pathways. *The Electronic Journal of e-Learning*, vol. 20(5), pp. 639–653. DOI: <https://doi.org/10.34190/ejel.20.5.2597> (accessed July 09, 2024)
32. Fitria T. N. (2021). Artificial intelligence (AI) in education: using AI tools for teaching and learning process. *Prosiding Seminar Nasional & Call for Paper STIE AAS*, vol. 4(1), pp. 134–147. Available at: <https://prosiding.stie-aas.ac.id/index.php/prosenas/article/view/106> (accessed July 11, 2024)
33. Murtaza M., Ahmed Y., Shamsi J. A., Sherwani F., & Usman M. (2022) AI-Based Personalized E-Learning Systems: Issues, Challenges, and Solutions. *IEEE Access*, vol. 10, pp. 81323–81342. DOI: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2022.3193938> (accessed July 11, 2024)
34. Pratama M. P., Sampelolo R., Lura H. (2023) Revolutionizing education: harnessing the power of artificial intelligence for personalized learning. *Klasikal: Journal of Education, Language Teaching and Science*, vol. 5(2), pp. 350–357. DOI: <https://doi.org/10.52208/klasikal.v5i2.877> (accessed July 11, 2024)
35. Demianenko V. M. (2020) Model adaptivnoi navchalnoi systemy informatsiinoho prostoru vidkrytoi osvity [The model for adaptive learning systems of open education information environment]. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia – Information technologies and learning tools*, vol. 77(3), pp. 27–38. DOI: <http://dx.doi.org/10.33407/itlt.v77i3.3603> (accessed July 11, 2024)
36. Viznyuk I. M., Buhlai N. M., Kutsak L. V., Polishchuk A. S., & Kylyvnyk V. V. (2021) Vykorystannia shtuchnoho intelektu v osviti [Use of artificial intelligence in education]. *Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metody navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problem – Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, vol. 59(1), pp. 14–22. DOI: <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2021-59-14-22> (accessed July 11, 2024)
37. Kilchenko A. V. (2023) Rol tekhnologii shtuchnoho intelektu u naukovopedahohichnii diialnosti osvity [The Role of Artificial Intelligence in the scientific and pedagogical activities of educational institutions]. *Tsyfrova osvita: suchasni realii ta perspektyvy rozvytku – 2023: Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Zaporizhzhia, October 26th, 2023). Zaporizhzhia: Zaporizhzhia Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education, pp. 1–9. Available at: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737700/1/%D0%9A%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%90.%D0%92.%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B6%D0%B6%D1%8F.pdf> (accessed July 12, 2024)
38. Ali L., Sorrentino C., Martiniello L. (2023) Personalized learning in the era of digital learning and artificial intelligence: futuristic perspectives and challenges. *Giornale Italiano di Educazione alla Salute, Sport e Didattica Inclusiva – Italian Journal of Health Education, Sports and Inclusive Didactics*, vol. 7(1), pp. 1–20. DOI: <http://dx.doi.org/10.32043/gsd.v7i1.856> (accessed July 12, 2024)
39. Drach, I., Petroye, O., Borodiyenko, O., Reheilo, I., Bazeliuk, O., Bazeliuk, N., & Slobodianiuk, O. (2023) Vykorystannia shtuchnoho intelektu u vyshchii osviti [The Use of Artificial Intelligence in Higher Education]. *Mizhnarodnyi naukovi zhurnal “Universytety i liderstvo” – International Scientific Journal of Universities and Leadership*, vol. 15, pp. 66–82. DOI: <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2023-15-66-82> (accessed March 29, 2024)
40. Foltynek T., Bjelobaba S., Glendinning I., Khan Z. R., Santos R., Pavletic P., & Kravjar J. (2023) ENAI Recommendations on the ethical use of Artificial Intelligence in Education. *International Journal for Educational Integrity*, vol. 19(12). DOI: <https://doi.org/10.1007/s40979-023-00133-4> (accessed April 12, 2024)
41. Chiu T. K. F., Xia, Q., Zhou X., Chai C. S., & Cheng M. (2023) Systematic literature review on opportunities, challenges, and future research recommendations of artificial intelligence in education. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, vol. 4(100118), pp. 1–15. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2022.100118> (accessed April 16, 2024)
42. Chan C. K.Y. (2023) A comprehensive AI policy education framework for university teaching and learning. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, vol. 20(38), pp. 1–25. DOI: <https://doi.org/10.1186/s41239-023-00408-3> (accessed April 13, 2024)
43. Cardona M. A., Rodríguez R. J., & Ishmael K. (2023) *Artificial Intelligence and the Future of Teaching and Learning*. Washington: The U.S. Department of Education Office of Educational Technology's, 67 p. Available at: https://tech.ed.gov/ai-future-of-teaching-and-learning/?trk=article-ssr-frontend-pulse_little-text-block (accessed April 02, 2024)
44. Marienko M., & Kovalenko V. (2023) Shtuchnyi intelekt ta vidkryta nauka v osviti [Artificial intelligence and open science in education]. *Fiziko-matematychna osvita – Physical and Mathematical Education*, vol. 38(1), pp. 48–53. DOI: <https://doi.org/10.31110/2413-1571-2023-038-1-007> (accessed April 11, 2024)
45. Velibor B., & Indrasen P. (2023) Chat GPT and education. Pp. 1–8. DOI: <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.18837.40168> (accessed April 04, 2024)
46. Ushakova I. O., & Pedan O. A. (2020) Osoblyvosti vykorystannia shtuchnoho intelektu v osviti [Features of the use of artificial intelligence in education]. *Informatsiini tekhnologii ta systemy – 2020: Mizhnarodna naukovo-praktychna*

konferenciya (Kharkiv, April 9th-10th, 2020). Kharkiv: Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, p. 31. Available at: <https://it.hneu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/10/tezy-dopovidej-mizhnarodnoyi-naukovo-praktychnoyi-konferenciyi-informacijni-tehnologiyi-ta-systemy-2020.pdf#page=31> (accessed March 14, 2024)

47. Sullivan M., Kelly A., & McLaughlan P. (2023) ChatGPT in higher education: Considerations for academic integrity and student learning. *Journal of Applied Learning & Teaching*, vol. 6(1), pp. 31–40. DOI: <https://doi.org/10.37074/jalt.2023.6.1.17> (accessed April 04, 2024)

48. Palamar S., & Naumenko M. (2024) Shtuchnyi intelekt v osviti: vykorystannia bez porushennia pryntsyviv akademichnoi chesnosti [Artificial Intelligence in Education: Use Without Violating the Principles of Academic Integrity]. *Osvitohichnyi dyskurs – Educational discourse*, vol. 1(44), pp. 68–83. DOI: <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2024.15> (accessed April 13, 2024)

49. Berdo R. S., Rasiun V. L., & Velychko V. A. (2023) Shtuchnyi intelekt ta yoho vplyv na etychni aspekty naukovykh doslidzhen v ukrainskykh zakladakh osvity [Artificial intelligence and its impact on ethical aspects of scientific research in Ukrainian educational institutions]. *Akademichni vizii – Academic visions*, vol. 22, pp. 1–10. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8174388> (accessed March 10, 2024)

50. Kulieshov S. O. (2023) Vplyv shtuchnoho intelektu na vyshchu osvitu Spoluchenykh Shtativ Ameryky [The impact of artificial intelligence on US higher education]. *Tekhnologii dobrochesnoho vykorystannia shtuchnoho intelektu u sferi osvity ta nauky – 2023: Vseukrainske nauково-pedahohichne pidvyshchennia kvalifikatsii* (Poltava, July 31st – September 10th, 2023). Odesa: Helvetyka, pp. 152–153. Available at: https://www.researchgate.net/profile/Natalia-Furmanova/publication/377444350_VIKORISTANNA_STUCNOGO_INTELEKTU_DLA_PIDGOTOVKI_DO_ZANAT_NA_PRIKLADI_CHATGPT/links/65a7ab3dcc780a4b19c0019a/VIKORISTANNA-STUCNOGO-INTELEKTU-DLA-PIDGOTOVKI-DO-ZANAT-NA-PRIKLADI-CHATGPT.pdf#page=126 (accessed March 21, 2024)

51. Köbis L., & Mehner C. (2021) Ethical Questions Raised by AI-Supported Mentoring in Higher Education. *Frontiers in Artificial Intelligence*, vol. 4, pp. 1–9. DOI: <https://doi.org/10.3389/frai.2021.624050> (accessed April 12, 2024)

52. Spivakovsky O. V., Omelchuk S. A., Kobets V. V., Valko N. V., & Malchykova D. S. (2023) Institutional policies on artificial intelligence in university learning, teaching and research. *Information Technologies and Learning Tools*, vol. 97(5), pp. 181–202. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v97i5.5395> (accessed April 16, 2024)

53. Panukhnyk O. V. Shtuchnyi intelekt v osvitnomu protsesi ta naukovykh doslidzhenniakh zdobuvachiv vyshchoi osvity: vidpovidalni mezhi vmistu shtuchnoho intelektu [Artificial intelligence in the educational process and scientific research of higher education applicants: responsible boundaries of AI content]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk – Galician economic journal*, vol. 83(4), pp. 202–211. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2023.04.202 (accessed March 09, 2024)

54. Bakhmat N. V. (2023) Shtuchnyi intelekt u vyshchii osviti: mozhlyvosti vykorystannia [Artificial intelligence in higher education: possibilities of using]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka – Pedagogical Education: Theory and Practice*, vol. 2(35), pp. 161–173. DOI: <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2023-161-173> (accessed April 12, 2024)

55. Jungherr A. (2023) *Using ChatGPT and Other Large Language Model (LLM) Applications for Academic Paper Assignments*. Bamberg: Otto-Friedrich-Universität, 48 p. Available at: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:bvb:473-irb-589507> (accessed April 01, 2024)

56. Jürgen R., Samson T., & Shannon T. (2023) ChatGPT: Bullshit spewer or the end of traditional assessments in higher education?. *Journal of Applied Learning & Teaching*, vol. 6(1), pp. 342–363. DOI: <https://doi.org/10.37074/jalt.2023.6.1.9> (accessed April 16, 2024)

57. Sodel O. (2023) Potentsial shtuchnoho intelektu u vyshchii osviti [The potential of AI in higher education]. *Natsionalnyi universytet bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy – National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*. Available at: <https://nubip.edu.ua/node/126807> (accessed March 16, 2024)

58. Mötteli C., Reusser K., Grob U., & Pauli C. (2023) The influence of personalized learning on the development of learning enjoyment. *International Journal of Educational Research Open*, vol. 5(100271), pp. 1–10. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2023.100271> (accessed July 14, 2024)

59. Dumont H., & Ready D. D. (2023) On the promise of personalized learning for educational equity. *NPJ Sci Learn*, vol. 8(26). DOI: <https://doi.org/10.1038/s41539-023-00174-x> (accessed July 15, 2024)

60. Bruce F., Patrick S., Schneider C., & Ark T. V. (2017) *What's Possible with Personalized Learning? An Overview of Personalized Learning for Schools, Families & Communities*. Vienna, VA: International Association for K-12 Online Learning (iNACOL), p. 28. Available at: https://aurora-institute.org/wp-content/uploads/iNACOL_Whats-Possible-with-Personalized-Learning.pdf (accessed July 15, 2024)

61. Çullhaj Dr. S. (2017) Key Features of Personalized Learning. *European Journal of Multidisciplinary Studies*, vol. 2(7), pp. 130–132. Available at: https://revistia.com/files/articles/ejms_v2_i7_17/Salian.pdf (accessed July 15, 2024)

62. Pane J. F., Steiner E. D., Baird M. D., & Hamilton L. S. (2015) *Continued Progress: Promising Evidence on Personalized Learning*. Santa Monica, CA: RAND Corporation, p. 52. Available at: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1365.html (accessed July 15, 2024)

63. Johns S., Wolking M. (2018) *The Core Four of Personalized Learning: The Elements You Need to Succeed*. South San Francisco, California: Education Elements, p. 25. Available at: https://www.edelements.com/hubfs/Core_Four/Education_Elements_Core_Four_White_Paper.pdf (accessed July 15, 2024)

64. Yuyun I., & Suherdi D. (2023) Components and Strategies for Personalized Learning in Higher Education: A Systematic Review. *ASIATEFL 2022, ASSEHR*, vol. 749, pp. 271–290. DOI: http://dx.doi.org/10.2991/978-2-38476-054-1_23 (accessed July 15, 2024)

65. Hanover Research (2014) *Best Practices in Personalized Learning Implementation*. Arlington, VA: Hanover Research, p. 34. Available at: <https://www.hanoverresearch.com/media/Best-Practices-in-Personalized-Learning-Implementation.pdf> (accessed July 15, 2024)
66. Younas A., Subramanian K. P., Al-Hazihi M., Hussaini S. S., & Kindi A. N. S. A. (2023) A Review on Implementation of Artificial Intelligence in Education. *International Journal of Research and Innovation in Social Science*, vol. 7(8), pp. 1092–1100. DOI: <https://doi.org/10.47772/ijriss.2023.7886> (accessed May 16, 2024)
67. Lake K. (2023) How To Personalize Learning Using AI. *eLearning Industry*. Available at: <https://elearningindustry.com/how-to-personalize-learning-using-ai> (accessed May 16, 2024)
68. Data Overload (2024) Personalized Learning and Skill Enhancement: Unleashing the Potential of AI in Education. *Medium*. Available at: <https://medium.com/@data-overload/personalized-learning-and-skill-enhancement-unleashing-the-potential-of-ai-in-education-9b1f6af14bbd> (accessed May 09, 2024)
69. AI transforms education industry. *Data Science UA*. Available at: https://data-science-ua.com/industries/ai-in-education/#pll_switcher (accessed July 16, 2024)
70. Shashank J. (2023) The Role of Technology in Education, Post Pandemic. *eLearning Industry*. Available at: <https://elearningindustry.com/the-role-of-technology-in-education-post-pandemic> (accessed May 16, 2024)

С. Тарасенко, О. Карінцева, Сумський державний університет; В. Дурановсеї, Опольський університет; А. Біловол, А. Петрова, Сумський державний університет. Модель використання штучного інтелекту та ChatGPT для персоналізації навчання у вищій освіті.

Анотація. Штучний інтелект швидко імплементується в процеси навчання студентів впродовж 2022–2024 рр., як в Україні, так і в усьому світі, що визначає актуальність розроблення політик, правил, моделей його використання. Метою статті є побудова моделі використання штучного інтелекту та інструменту ChatGPT для персоналізації навчання у вищій освіті. Проаналізовано концепцію персоналізованого навчання. Систематизовано ознаки, які відрізняють персоналізовану освіту від традиційної. Виявлено, що персоналізоване навчання має гнучкий, інтерактивний та індивідуально-адаптивний характер. Впровадження ШІ дозволяє централізувати роль студента в освітній системі та адаптувати навчальний процес відповідно до його цілей, інтересів та потреб. Такий підхід сприяє підвищенню ефективності підготовки студента в якості майбутнього учасника ринку праці, одночасно забезпечуючи розвиток його соціально-психологічних якостей. Проаналізовано за допомогою бінарного методу оцінки вплив інструментів штучного інтелекту на персоналізацію навчання. Аргументовано вплив штучного інтелекту на персоналізацію навчання як середнього рівня (72,7% впливу). Доведено, що інструментарій штучного інтелекту задовольняє більшість основних потреб персоналізованого навчання. Запропоновано модель використання штучного інтелекту та ChatGPT для персоналізації навчання у вищій освіті, що складається з трьох взаємопов'язаних блоків: процес навчання, інтеграція ШІ та результати навчання. Сформовано основні групи стратегії персоналізації навчання (група стратегій за рівнем персоналізації навчання; група стратегій за методами взаємодії зі студентами; група стратегій за масштабом впровадження штучного інтелекту; група стратегій залежно від цілей впровадження штучного інтелекту). Стратегії інтеграції штучного інтелекту концентруються на підвищенні академічної успішності, задоволеності студентів, розробленні специфічних освітніх продуктів. Обґрунтування вибору стратегії імплементації штучного інтелекту в навчальний процес і освітнє середовище вищого навчального закладу визначається цілями трансформації освітнього процесу та готовності до впровадження новітніх технологій.

Ключові слова: бінарна оцінка, вища освіта, ефективність, модель, персоналізоване навчання, результати навчання, стратегія, технологія, штучний інтелект, ChatGPT, SWOT-аналіз.

УДК 001.891:311.1

DOI: <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2024-4-17>

ЕМПІРИЧНІ МЕТОДИ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ – ТЕОРІЯ І ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД

Н. В. КАРПЕНКО

доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу;

Н. С. ПЕДЧЕНКО

доктор економічних наук, професор, перший проректор;

М. М. ІВАННІКОВА

кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри маркетингу;

Г. О. БІРТАдоктор сільськогосподарських наук, професор,
завідувач кафедри товарознавства, біотехнології та митної справи;**В. Ю. СТІЛЕЦЬ**доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародної економіки
та міжнародних економічних відносин,
Полтавський університет економіки і торгівлі

Анотація. Метою статті є визначення місця емпіричних наукових досліджень у загальному вимірі наукових досліджень, аналіз основних підходів до їх впровадження та напрями практичного застосування основних методів емпіричних досліджень у науково-дослідницькій практиці. **Методика дослідження.** Розгляд та вирішення поставлених у статті цілей та завдань реалізовано за допомогою відповідних загальнонаукових, спеціальних методів дослідження: порівняльного аналізу та синтезу, систематизації, логічного узагальнення, інтерпретації та адаптації. **Результати.** Авторами наведено основні принципи використання загальних методів емпіричних досліджень в частині наукового пізнання за використанням результатів прикладних досліджень в галузі економіки, управління та підприємницької діяльності. Обґрунтовано особливості емпіричних методів досліджень, які дозволять діючим науковцям використовувати практичний досвід при реалізації наукових досліджень із прикладним результатом. Наведені концептуальні відмінності між існуючими теоретичними і практичними складовими дослідницьких компонентів формують ряд переваг та недоліків від застосування запропонованих підходів щодо організації та проведення наукових досліджень. Теоретичні положення в науковому середовищі потребують взаємозв'язку із практичними процесами та станом діяльності суб'єктами, що потребують практичних підходів у процесі запровадження наукових пропозицій. **Практична значущість результатів дослідження.** Основні результати наукових досліджень, наведені у статті, їх практичне обґрунтування, комплексність, досвід та зведені результати досліджень рекомендовані для застосування як підґрунтя для використання у науково-дослідній роботі науковців, що реалізують науково-дослідну роботу в межах різних напрямів та використовують практичний досвід у реалізації наукових досліджень.

Ключові слова: методологія, наукові дослідження, статистичні дослідження, емпіричні методи, методи дослідження, інформація, наукова новизна, практичне значення.

Постановка проблеми в загальному вигляді та зв'язок із найважливішими науковими чи практичними завданнями. Наукові дослідження здійснюються на двох рівнях: теоретичному та емпіричному. Теоретичний рівень пов'язаний із розробкою абстрактних концепцій про природні чи соціальні явища та взаємозв'язків між цими концепціями (тобто створення «теорій»), тоді як емпіричний рівень пов'язаний з перевіркою теоретичних концепцій і зв'язків, щоб побачити, наскільки добре вони відображають наші спостереження. реальності з метою створення кращих теорій. З часом теорія стає все більш удосконаленою (тобто краще відповідає спостережуваній

реальності), а наука набуває зрілості. Наукове дослідження передбачає постійне переміщення між теорією та спостереженнями. І теорія, і спостереження є важливими компонентами наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні основи наукових досліджень віднайшли свої відображення у працях українських науковців, зокрема: Педченко Н.С. [10], Карпенко Н.В. [10], Бірта Г.О. [10], Іваннікова М.М. [10], Стрілець В.Ю. [10], Данильян О.Г. [6], Дзьобань О.П. [6] та інших, у яких визначено загальні складові науки та наукової діяльності, загальні питання наукових досліджень, методи

та підходи до проведення наукових досліджень, інформаційне забезпечення наукових досліджень та види наукових робіт за результатами досліджень.

Використання емпіричних методів досліджень у загальнонауковій практиці віднайшло практичне застосування у дослідних роботах Карпенко Н.В. [3, 8], Іваннікової М.М. [4, 8], Бабух І.Б. [1], зокрема, використання методів спостереження, експерименту, опитування, нейродослідження, що формують уявлення про прикладний вплив результатів наукових досліджень на економічні показники розвитку.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є формування розуміння та знання у науковців та дослідників основних принципів емпіричного дослідження та напрямів його застосування, що дозволить використовувати набутий теоретичний досвід при проведенні наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Емпіричне дослідження – це будь-яке дослідження, висновки якого ґрунтуються виключно на конкретних доказах, які можна перевірити. Термін «емпіричне» в основному означає, що воно ґрунтується на наукових експериментах та/або доказах. Так само дослідження є емпіричним, якщо воно використовує реальні докази для перевірки своїх тверджень.

Цей тип дослідження ґрунтується на думці, що безпосереднє спостереження явищ є правильним способом вимірювання реальності та отримання істини про світ. Судячи з назви, це методологія дослідження, яка дотримується правил емпіризму і використовує кількісні та якісні методи для збору доказів *емпіризм* (від грец. *ἐμπειρία* – досвід) – напрям у теорії пізнання, що визнає чуттєвий досвід джерелом

знань і стверджує, що всі знання ґрунтуються на досвіді. У методологічному плані емпіризм – це принцип, відповідно до якого життєва практика, мораль і наука повинні базуватися виключно на відповідному досвіді) [2].

Проаналізуємо особливості застосування емпіричних досліджень попередньо порівнявши їх із теоретичними методами (табл. 1).

Емпіричне дослідження залежить від прямого чи опосередкованого фактичного досвіду та спостереження як основного джерела знань. Воно зосереджене на зборі реальних даних, що дозволяє відповісти на конкретні дослідницькі питання та вирішити практичні проблеми. Цей метод широко використовується в різних галузях, оскільки він допомагає фахівцям перевіряти гіпотези за допомогою надійних доказів, а не поклатися на припущення.

У професійній діяльності емпіричні дослідження є життєво важливими, оскільки вони допомагають приймати рішення на основі даних, забезпечуючи перевірку теорій та їхню застосовність у реальних ситуаціях.

Крім поглиблення знань у поточних дослідженнях, емпіричні дослідження закладають фундамент для майбутніх досліджень. Відповідаючи на конкретні дослідницькі питання і перевіряючи нові гіпотези, воно постійно спирається на попередні висновки і відкриває нові сфери для дослідження. Ці емпіричні дані можна зібрати за допомогою кількісних та якісних методів дослідження ринку, конкретного підприємства, явища і теорії мислення.

Оскільки емпіричне дослідження ґрунтується на спостереженні та фіксації досвіду, важливо спланувати етапи проведення експерименту та його аналіз. Це дозволить досліднику вирішити проблеми або перешкоди, які виникають під час експерименту.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика емпіричного і теоретичного методів досліджень

Фактори, що визначають відмінність	Емпіричний	Теоретичний
Виконавці	практики – професіонали в тій або іншій області діяльності (учителі, соціальні педагоги, психологи й ін.).	професори, доценти, наукові співробітники, що працюють у наукових установах, а також у вищих навчальних закладах
Методи	спостереження, опис, експеримент	абстрагування, ідеалізації, аксіоматизації, формалізації, моделювання
Об'єкт дослідження	дозволяє вивчати реальну дійсність, виявляти нові факти і явища, і на основі їхньої будувати узагальнення, робити висновки, давати практичні рекомендації	висуваються загальні закономірності, що дозволяють пояснити взаємозв'язок раніше відкритих фактів і явищ, формулювати закони, на основі яких можливо пророчити розвиток майбутніх подій
Отримані результати	фіксуються у виді тверджень, правил, рекомендацій	теоретичні знання: наукові концепції, закони і закономірності, відкриття і винаходи

Джерело: авторська розробка

Визначаємо основні етапи емпіричних досліджень.

Етап 1: Визначення мети дослідження. На цьому етапі дослідник повинен відповісти на наступні питання:

- що саме я хочу з'ясувати?
- яка постановка проблеми?
- чи є якісь проблеми з точки зору доступності знань, даних, часу або ресурсів?
- чи буде це дослідження більш корисним, ніж те, що воно буде коштувати.

Перш ніж продовжувати, дослідник повинен чітко визначити мету дослідження і скласти план виконання подальших завдань.

Етап 2: Аналіз існуючих теорій та відповідної літератури. Дослідник повинен з'ясувати, чи існують теорії, які можуть бути пов'язані з його дослідницькою проблемою. Він повинен з'ясувати, чи може якась теорія допомогти йому підтримати його висновки. Будь-яка відповідна література допоможе досліднику з'ясувати, чи є інші науковці, які досліджували це питання раніше, або які проблеми виникали у них під час дослідження. Дослідник також повинен сформулювати припущення, а також з'ясувати, чи існує якась історія, що стосується його дослідницької проблеми.

Етап 3: Створення гіпотези та вимірювання. Перед тим, як розпочати власне дослідження, дослідник повинен сформулювати робочу гіпотезу або припустити, яким буде ймовірний результат. Дослідник повинен встановити змінні, визначити середовище для дослідження і з'ясувати, як він може пов'язати змінні між собою. Дослідник також повинен визначити одиниці виміру, допустимий рівень помилок і з'ясувати, чи будуть обрані вимірювання прийнятними для інших.

Етап 4: Методологія, дизайн дослідження та збір даних. На цьому етапі дослідник повинен визначити стратегію проведення свого дослідження. Він повинен поставити експерименти для збору даних, які дозволять йому сформулювати гіпотезу. Дослідник вирішує, чи потрібен йому експериментальний або неекспериментальний метод для проведення дослідження. Тип дизайну дослідження буде відрізнятися залежно від галузі, в якій проводиться дослідження. І останнє, але не менш важливе – дослідник повинен з'ясувати параметри, які впливатимуть на достовірність плану дослідження. Збір даних потрібно буде здійснювати шляхом вибору відповідних вибірок залежно від питання дослідження. Для проведення дослідження він може використати один з багатьох методів вибірки. Після завершення збору даних дослідник матиме емпіричні дані, які необхідно проаналізувати.

Етап 5: Аналіз даних і результат. Аналіз даних можна проводити двома методами: якісним і кількісним. Дослідник повинен з'ясувати, який якісний чи кількісний метод йому знадобиться,

або ж йому знадобиться комбінація обох методів. Залежно від параметрів аналізу його даних, він дізнається, чи підтверджується його гіпотеза, чи відхиляється. Аналіз цих даних є найважливішою частиною для підтримки гіпотези.

Етап 6: Висновок. Необхідно скласти звіт за результатами дослідження. Дослідник може навести відповідно дослідженню теоретичні положення та літературні джерела, що підтримують його дослідження. Також створюється можливість внести пропозиції або рекомендації щодо подальших досліджень на обрану тему.

При використанні емпіричних досліджень слід чітко розуміти їх методи та особливості.

До методів емпіричних досліджень відносять:

- спостереження;
- опитування (бесіда, інтерв'ю, анкетування);
- тестування;
- рейтингування;
- вивчення продуктів діяльності піддослідних (письмових, графічних, творчих, і контрольних робіт);
- вивчення й узагальнення педагогічного досвіду, педагогічний експеримент тощо.

Характерними ознаками емпіричного дослідження є наступні: збирання фактів, первинний опис фактів, узагальнення і систематизація фактів.

Розрізняють факти дійсності та наукові факти. Факти дійсності – це події, явища та процеси, які відбувалися або відбуваються в реальній дійсності; вони є різними сторонами, властивостями, відношеннями досліджуваних об'єктів.

Наукові факти – це відображені у свідомості дослідника факти дійсності, що перевірені, усвідомлені та зафіксовані мовою науки як емпіричні судження.

Елементами логічної структури конкретної системи наукового знання є саме наукові факти. Отже в наукових дослідженнях роль емпіричних досліджень розглядаються на емпіричному рівні.

Проаналізуємо методи емпіричних досліджень, які найчастіше використовуються у розробках досліджень прикладного характеру.

Емпіричні дослідження можуть бути проведені та проаналізовані за допомогою якісних або кількісних методів. Розглянемо більш детально правила і порядок їх застосування.

Кількісні методи дослідження використовуються для збору інформації за допомогою числових даних. Вони використовуються для кількісної оцінки думок, поведінки або інших визначених змінних. Вони є заздалегідь визначеними і мають більш структурований формат. Деякі з найпоширеніших методів – це опитування, лонгітюдні (панельні) дослідження, анкетування тощо.

Якісні методи дослідження використовуються для збору нечислових даних. Вони використовуються для виявлення значень, думок або осно-

вних причин у суб'єктів дослідження. Ці методи є неструктурованими або напівструктурованими. Розмір вибірки для такого дослідження зазвичай невеликий, і це розмовний тип методу, який дозволяє отримати більше розуміння або глибшу інформацію про проблему. Деякі з найпопулярніших форм методів – це фокус-групи, експерименти, інтерв'ю тощо.

Дані, зібрані за допомогою цих методів, потрібно буде проаналізувати. Емпіричні дані також можна аналізувати як кількісно, так і якісно. Використовуючи це, дослідник може відповісти на емпіричні питання, які повинні бути чітко визначені та відповідати отриманим результатам.

Тип застосовуваного дизайну дослідження залежить від сфери, в якій воно буде використовуватися. Багато з них можуть вирішити провести колективне дослідження з використанням кількісних і якісних методів, щоб краще відповісти на питання, які неможливо вивчити в лабораторних умовах.

Кількісні методи дослідження допомагають аналізувати зібрані емпіричні дані. Вище були перераховані методичні підходи до їх проведення. Більш детальна характеристика розміщена нижче:

1. *Опитування.* Опитування, як правило, охоплює велику аудиторію для збору великої кількості даних. Це кількісний метод із заздалегідь визначеним набором закритих запитань, на які досить легко відповісти. Завдяки простоті такого методу досягається висока кількість відповідей. Це один з найпоширеніших методів для всіх видів досліджень у сучасному світі. Раніше опитування проводили лише віч-на-віч, можливо, з диктофоном. Однак з розвитком технологій з'явилися нові засоби, такі як соціальні мережі та (або) програмні продукти Google, які спрощують проведення опитувань.

2. *Експериментальне дослідження (експеримент).* В експериментальних дослідженнях ставлять експеримент і перевіряють гіпотезу, створюючи ситуацію, в якій маніпулюють однією зі змінних. Це також використовується для перевірки причинно-наслідкових зв'язків. Перевіряється, що станеться з незалежною змінною, якщо іншу вилучити або змінити. Процес такого методу зазвичай полягає у висуненні гіпотези, проведенні експерименту, аналізі отриманих результатів і повідомленні про них, щоб зрозуміти, чи підтверджується теорія, чи ні.

3. *Кореляційне дослідження.* Кореляційне дослідження використовується для пошуку зв'язку між двома наборами змінних. Для прогнозування результатів такого методу зазвичай використовують регресійний аналіз. Кореляція може бути позитивною, негативною або нейтральною.

4. *Лонгitudне дослідження (панельне).* Лонгitudне дослідження використовується для того, щоб зрозуміти риси або поведінку суб'єкта, за яким ведеться спостереження, після багаторазового тестування суб'єкта протягом певного періоду часу. Дані, зібрані за допомогою такого методу, можуть бути якісними або кількісними за своєю природою.

5. *Крос-секційне дослідження (перехресне).* Крос-секційне дослідження – це метод спостереження, в якому за певною аудиторією спостерігають у певний момент часу. У цьому типі дослідження група людей відбирається таким чином, щоб відобразити схожість у всіх змінних, окрім тієї, яка досліджується. Цей тип не дозволяє досліднику встановити причинно-наслідковий зв'язок, оскільки він не спостерігається протягом тривалого періоду часу. В основному використовується у сфері охорони здоров'я та роздрібною торгівлі.

6. *Причинно-наслідкове порівняльне дослідження.* Цей метод заснований на порівнянні. В основному використовується для з'ясування причинно-наслідкового зв'язку між двома змінними або навіть декількома змінними.

Проведення **якісних досліджень** здійснюється тоді, коли виникає потреба прорахувати параметри, які не мають кількісної оцінки, а сформувати зведені дані необхідно, що дозволить згенерувати (узагальнити) отримані показники. У багатьох випадках необхідна глибока інформація або дослідник може спостерігати за поведінкою цільової аудиторії, отже, потрібні результати у формі описового аналізу. Результати якісного дослідження будуть скоріше описовими, ніж прогностичними. Це дозволяє досліднику будувати або підтримувати теорії для майбутніх потенційних кількісних досліджень. У такій ситуації якісні методи дослідження використовуються для отримання висновку на підтримку теорії або гіпотези, що вивчається.

1. *Кейс-стаді.* Метод кейс-стаді використовується для пошуку додаткової інформації шляхом ретельного аналізу існуючих кейсів. Він дуже часто використовується для бізнес-досліджень або для збору емпіричних даних з метою розслідування. Це метод дослідження проблеми в її реальному життєвому контексті за допомогою існуючих кейсів. Дослідник повинен ретельно проаналізувати, щоб переконатися, що параметри та змінні в існуючому кейсі є такими ж, як і в кейсі, що досліджується. Використовуючи результати аналізу конкретного випадку, можна зробити висновки щодо теми, яка вивчається.

2. *Метод спостереження.* Метод спостереження – це процес спостереження та збору даних від об'єкта дослідження. Оскільки це якісний метод, він займає багато часу і є дуже особистим. Можна сказати, що метод спостереження є частиною етнографічного дослідження, яке також використовується для збору емпіричних даних. Зазвичай це якісна форма дослідження, проте в деяких випадках вона може бути і кількісною, залежно від того, що вивчається.

3. *Інтерв'ю один на один*. Такий метод є суто якісним і одним з найпоширеніших. Причина в тому, що він дозволяє досліднику отримати точні змістовні дані, якщо ставити правильні запитання. Це розмовний метод, за допомогою якого можна зібрати глибинні дані залежно від того, куди веде розмова.

4. *Фокус-групи*. Фокус-групи використовуються, коли дослідник хоче знайти відповіді на питання «чому», «що» і «як». Для такого методу зазвичай обирають невелику групу, і немає необхідності взаємодіяти з групою особисто. Модератор, як правило, потрібен у тому випадку, якщо до групи звертаються особисто. Цей метод широко використовується продуктивними компаніями для збору даних про їхні бренди та продукти [3].

5. *Аналіз тексту*. Метод аналізу тексту є дещо новим порівняно з іншими типами. Цей метод використовується для аналізу соціального життя шляхом аналізу зображень або слів, які використовує людина. У сучасному світі, де соціальні мережі відіграють важливу роль у житті кожної людини, такий метод дає змогу досліднику простежити за закономірностями, які стосуються його дослідження.

Іноді комбінація методів також необхідна для деяких питань, на які неможливо відповісти, використовуючи лише один тип методу, особливо коли досліднику потрібно отримати повне розуміння складного предмету дослідження.

Висновки із зазначених проблем і перспективи подальших досліджень у поданому напрямі. Емпіричні дослідження дають можливість отримувати різнобічну інформацію про стан явищ, процесів і сприяють поглибленню їх кількісного та якісного аналізів. Емпіричне дослідження залежить від прямого чи опосередкованого фактичного досвіду та спостереження як основного джерела знань. Воно зосереджене на зборі реальних даних, щоб відповісти на конкретні дослідницькі питання та вирішити практичні проблеми. Цей метод широко використовується в різних галузях, оскільки він допомагає фахівцям перевіряти гіпотези за допомогою надійних доказів, а не покладатися на припущення.

У професійній науковій діяльності емпіричні дослідження є життєво важливими, оскільки вони забезпечують прийняття рішень на основі даних, гарантуючи, що теоретичні положення перевірені та застосовні в реальних сценаріях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабух І. Методологія та організація наукових і прикладних досліджень у маркетингу: навч. пос. для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2024. 260 с.
2. Вільна Енциклопедія (Wikipedia: The Free Encyclopedia). URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
3. Маркетингова діяльність підприємств: сучасний зміст: [монографія] / за заг. ред. д.е.н., проф. Н. В. Карпенко. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 252 с. URL: <https://cutt.ly/k2e3SCf>
4. Маркетингова діяльність підприємств: сучасний зміст. Частина 2: (монографія) / за науковою редакцією Н. В. Карпенко). Полтава : ПУЕТ, 2021. 344 с. URL: <https://cutt.ly/O2e3Kk5>
5. Малигіна В. Д., Холодова О. Ю., Акімова Л. М. Методологія наукових досліджень: монографія. Рівне : НУВГП, 2016. 247 с.
6. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Методологія наукових досліджень: підручник. Харків : Право, 2019. 368 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/OMND.pdf
7. Мокін Б. І., Мокін О. Б. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. Вінниця : ВНТУ, 2014. 180 с.
8. Карпенко Н. В., Іваннікова М. М. Нейромаркетинг для малого бізнесу. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки*. 2020. № 2 (98). С. 65–74. URL: http://puet.poltava.ua/journal/98_2020/8.pdf
9. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів / за ред. А. Є. Конверського. Київ : Центр учб. літ., 2010. 352 с.
10. Педченко Н., Бірта Г., Карпенко Н., Стрілець В., Іваннікова М. Математичні методи та методи статистичної обробки інформації у методології наукових досліджень. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки»*. 2024. № 3 (113). С. 89–95. <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2024-3-12>

REFERENCES

1. Babukh I. (2024) Metodolohiya ta orhanizatsiya naukovykh i prykladnykh doslidzhen u marketynhu: navch. pos. dlya zdobuvachiv vyshchoyi osvity druho (mahisterskoho) rivnya. Chernivtsi: Chernivets. nats. un-t im. yu. Fedkovycha, 260 p.
2. Wikipedia: The Free Encyclopedia. Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
3. Marketynhova diyalnist pidpryyemstv: suchasnyy zmist: [monohrafiya] / za zah. red. d.e.n., prof. N. V. Karpenko. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury, 2016. 252 p. Available at: <https://cutt.ly/k2e3SCf>
4. Marketynhova diyalnist pidpryyemstv: suchasnyy zmist. Chastyna 2: (monohrafiya) / za naukovoyu redaktsiyeyu N. V. Karpenko). Poltava: PUET, 2021. 344 p. Available at: <https://cutt.ly/O2e3Kk5>

5. Malyhina V. D., Kholodova O. Yu., Akimova L. M. (2016). Metodolohiya naukovykh doslidzhen: monohrafiya. Rivne: NUVHP, 247 p.
6. Danylyan O. H., Dzoban O. P. (2019). Metodolohiya naukovykh doslidzhen: pidruchnyk, Kharkiv: Pravo, 368 p. Available at: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/OMND.pdf
7. Mokin B. I., Mokin O. B. (2014). Metodolohiya ta orhanizatsiya naukovykh doslidzhen: navch. posib. Vinnytsya: VNTU, 180 p.
8. Karpenko N. V., Ivannikova M. M. (2020). Neyromarketynh dlya maloho biznesu. *Naukovyy visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Seriya: Ekonomichni nauky*. № 2 (98), pp. 65–74. Available at: http://puet.poltava.ua/journal/98_2020/8.pdf
9. Osnovy metodolohiyi ta orhanizatsiyi naukovykh doslidzhen: navch. posib. dlya studentiv, kursantiv, aspirantiv i adyunktiv / za red. A. YE. Konverskoho. Kyiv: Tsentр uchb. lit., 2010. 352 s.
10. Pedchenko N., Birtа H., Karpenko N., Strilets V., Ivannikova M. (2024). Matematychni metody ta metody statystychnoyi obrobky informatsiyi u metodolohiyi naukovykh doslidzhen. *Naukovyy visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Seriya «Ekonomichni nauky»*, 3 (113), 89–95. DOI: <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2024-3-12>

Nataliya Karpenko, Nataliia Pedchenko, Maryna Ivannikova, Habriella Birtа, Viktoriia Strilets, Poltava University of Economics and Trade. Empirical methods of scientific research – theory and practical experience.

Annotation. The purpose of the article is the determination of the place of empirical research in the general dimension of scientific research, analysis of the main approaches to their implementation and directions of practical application of the main methods of empirical research in research practice. **Research methodology.** The goals and objectives set out in the article were realized with the help of relevant general scientific and special research methods: comparative analysis and synthesis, systematization, logical generalization, interpretation and adaptation. **The results.** The basic principles of using general methods of scientific cognition in the results of applied research in the field of economics, management and entrepreneurship were proved by the authors of the article. The peculiarities of empirical research methods that will allow current researchers to use practical experience in the implementation of research with applied results were rounded up by the authors of the article. The analysis of the comparative characteristics of empirical research methods will allow the authors to combine methodological approaches to the use of research proposals to improve economic, managerial and entrepreneurial components in their scientific research. A step-by-step approach to conducting the study will allow a thorough approach to the effectiveness and form a list of errors that are possible when conducting empirical research. **Practical significance of research results.** The main research results presented in the article, their practical justification, complexity, experience and summary results are recommended for use as a basis for use in the research work of scientists who carry out research work in various areas and use practical experience in the implementation of research. Such approaches will allow for the development of scientific approaches in synergy with practical experience, and the implementation of applied research results that will be useful in conditions of uncertainty. The use of such methods as surveys, observations, etc. will allow to take into account the opinion of the research objects and will affect the effectiveness of the result. These features of empirical research lead to a combination of scientific and practical experience with a more positive result was proved in the article.

Keywords: methodology, scientific research, statistical research, empirical methods, research methods information, scientific innovation, practical significance.

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПОЛТАВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ

Серія «Економічні науки»

Випуск 4(114), 2024

Українською та англійською мовами

Відповідальний редактор: *М. М. Іваннікова*

Технічний редактор: *В. О. Удовиченко*

Підписано до друку 29.11.2024 р.

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 13,25.

Зам. № 1224/845. Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.